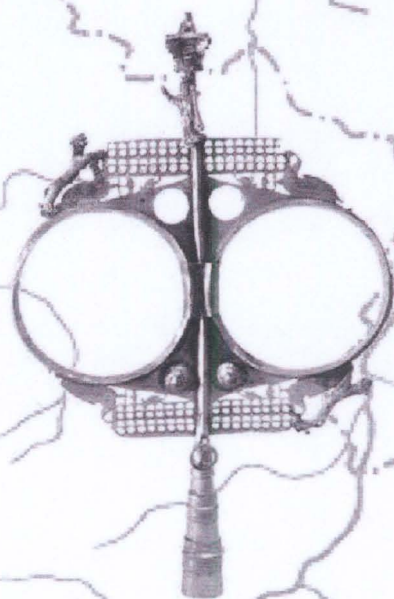

**JOURNEE
D'ARCHEOLOGIE ROMAINE**
CONFERENCE ANNUELLE BELGE D'ARCHEOLOGIE ROMAINE

ROMEINENDAG
JAARLIJKS BELGISCH CONGRES VOOR ROMEINSE ARCHEOLOGIE

NAMUR 21-04-2007 NAMEN

RÉGION WALLONNE

JOURNÉE D'ARCHÉOLOGIE ROMAINE 2007

-

ROMEINENDAG 2007

NAMUR / 21 – 04 – 2007 / NAMEN

(Moulins de Beez, Namur)

ORGANISATION - ORGANISATIE

- Facultés universitaires Notre-Dame de la Paix (FUNDP), Département d'Archéologie, Namur
- K.U. Leuven, Afdeling Archeologie, Leuven
- Ministère de la Région wallonne, Direction de l'Archéologie, Namur
- Ministère de la Région de Bruxelles-Capitale, Bruxelles - Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, Brussel
- Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Bruxelles - Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
- Université catholique de Louvain, Centre de Recherches d'Archéologie nationale, Louvain-la-Neuve
- Universiteit Gent, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Gent
- Université libre de Bruxelles, CreA, Bruxelles

COLOPHON – COLOFON

Rédaction et mise en page / Redactie en vormgeving

Arjen Bosman
Marie-Hélène Corbiau
Wim De Clercq
Jacqueline Hoevenberg

Couverture / Voorblad

Etendard de Flobecq © Musées royaux d'Art et d'Histoire, Bruxelles
Militaire standaard van Flobecq © Koninklijke Musea voor Kunst & Geschiedenis, Brussel

Les notices engagent la seule responsabilité de leur(s) auteur(s).
Iedere auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar artikel.

AVANT PROPOS - INLEIDING

Les journées d'archéologie romaines sont organisées annuellement par les institutions, universités et musées des trois régions dans lesquelles elles se déroulent alternativement.

L'objectif de cette manifestation est de proposer une plate-forme de rencontre et de communication entre chercheurs s'intéressant à la civilisation romaine dans nos régions. C'est aussi l'occasion de faire connaître rapidement les découvertes et les recherches récentes dans ce domaine et peut-être d'en susciter d'autres.

Cette brochure donne un aperçu des travaux menés récemment.

Cette année 2007, la Journée d'Archéologie romaine est organisée par le Ministère de la Région wallonne avec le concours de la Cellule Events.

De jaarlijkse Romeinendag wordt gezamenlijk georganiseerd door de instellingen, universiteiten en musea van de drie Gewesten en vinden beurtelings plaats in één van de drie regio's.

De bedoeling van deze contactdag is de collega's te informeren over nieuwe vondsten en recente ontwikkelingen en de onderlinge samenwerking tussen personen en instellingen te bevorderen.

In deze brochure vindt U, naast de samenvattingen van de lezingen en enkele posters, ook nog bijdragen van andere collega's.

In 2007 is de Romeinendag door het Ministère de la Région wallonne georganiseerd, met de medewerking van het Cellule Events.

LE COMITÉ - HET COMITEE

Arjen Bosman (UG)
Raymond Brulet (UCL)
Marie-Hélène Corbiau (MRW/FUNDP)
Wim De Clercq (UG)
Stephane Demeter (MRBC)
Marc Lodewijckx (KUL)
Claire Massart (MRAH/KMKG)
Nicolas Paridaens (ULB)
Georges Raepsaet (ULB)
Alain Vanderhoeven (VIOE)
Fabienne Vilvorder (UCL)

PROGRAMME - PROGRAMMA

- 9.00 Reception / Ontvangst
9.20 Ouverture / Opening

Communications – Lezingen

Habitat groupé – Agglomeraties

- 9.30 Petra Driesen, Natasja De Winter, Linda Bogaert, Kristien Borgers & Michiel Steenhoudt, De opgraving in de Kielenstraat te Tongeren in 2006.
9.50 Vanessa Vander Ginst, Sabine Groetembril & Lara Laken, De opgraving in de OLV-basiliek van Tongeren: domus, basilica en muurschilderingen.
10.10 Denis Henrotay, Travaux 2006 dans le vicus d'Arlon.
10.30 Kristine Magerman, De archeologische noodopgraving aan de Nerviersstraat in Asse.
10.50 Pause-café / Koffiepauze

Villae - Villae

- 11.10 Nicolas Authom & Nicolas Paridaens, La Villa du Champ de St-Eloi à Merbes-le-Château: bilan de la première campagne de fouille (2005-2006).
11.30 Sabine Groetembril & Pedroso Rui Numes, les peintures de la villa de Merbes-le-Château.
11.50 Denis Henrard & Pierre Van der Sloot, Le bâtiment romain de la place Saint-Lambert à Liège. Réévaluation du plan et implantation dans la topographie locale.
12.10 François Casterman, Les bois de la villa de Mageroy, Habay.
12.30 Présentation des poster - Presentatie van de posters
12.50 Lunch

Sites militaires - Militaire sites

- 13.50 Sofie Vanhoutte, Het Romeins castellum te Oudenburg: het recente onderzoek.
14.10 Miel Schurmans, Opgraving in Huisen: Romeinse sites gelegen aan de limes tussen de castella Arnhem-Meinerswijk en Huisen.
14.30 Robert Nouwen, De ravitaillering van de Romeinse troepen in Gallië en Germanië tijdens de campagnes van Caesar en Augustus.
14.50 Pause-café / Koffiepauze

Sites indigènes - Inheemse nederzettingen

- 15.10 Pascal Querel, Apports de l'archéologie préventive à la connaissance du terroir antique du Mélançois (France).
15.30 Pieter Laloo, Yves Perdaen & Wim De Clercq, Grootschalig nederzettingsonderzoek in een inheems landschap; het preventief archeologisch onderzoek in de Gentse haven (fase 2005-2006).
15.50 Johan Hoorne, Wim De Clercq & Arne Verbrugge, Romeinse steenbouw te Aalter-Loveldlaan
16.10 Wouter Dhaeze & Arne Verbrugge, Een inheems-Romeinse nederzetting te Menen-Kortewaagstraat: eerste resultaten.

HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK IN DE O.L.V.-BASILIEK TE TONGEREN

ANNICK ARTS, PETER VAN DEN HOVE, VANESSA VANDER GINST, ALAIN VANDERHOEVEN & GEERT VYNCKIER

Reeds jaren, van 1999 tot 2001 en van september 2004 tot nu, wordt in de O.L.V.- Basiliek in Tongeren een noodopgraving uitgevoerd. Deze kadert in geplande restauratiewerken en de aanleg van vloerverwarming en een museumkelder. Voor de realisatie van deze kelder moet de volledige oppervlakte van de basiliek tot min 3 m onder het vloerniveau verdiept worden. Het archeologisch onderzoek en de bouwwerken verlopen gefaseerd. De opgraving van de westelijke helft van de kerk (fase 1) en de oostelijke helft van de kerk met het zuidtransept en de ingang van de kloosteromgang (fase 2) is afgerond. De huidige 3de en laatste fase van de opgraving omvat het koor en een put in de kloostertuin.

De werken worden gefinancierd door het Agentschap R-O Vlaanderen, entiteit Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap (voorheen Monumenten en Landschappen), door de provincie Limburg en door de stad Tongeren (respectievelijk 60%, 20% en 20%).

Het zeer rijke bodemarchief onder de basiliek bevat sporen van 20 eeuwen ononderbroken Romeinse bewonings- en middeleeuwse kerkgeschiedenis. Samengevat werden resten aangetroffen van de vroegste Romeinse stadsgeschiedenis uit de 1ste en 2de eeuw, van een uitgestrekte, luxueuze Romeinse stadswoning, van 4 pre-romaanse kerken en van een romaanse kerk waarop de huidige gotische kerk in 2 grote bouwfases is opgetrokken.

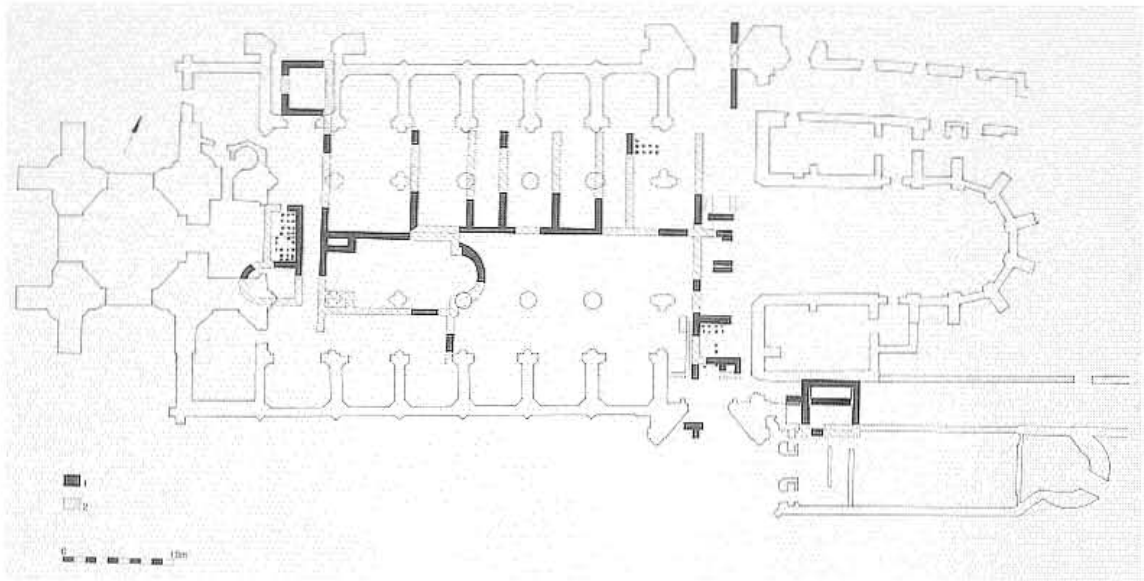

Fig.1: Voorlopig plan Romeinse stadswoning (2de-3de eeuw)

Onder de basiliek strekt zich een grote, luxueuze Romeinse stadswoning uit (fig.1). Deze lag centraal binnen de 2de-eeuwse stadsomwalling. De woning dateert uit de 2de eeuw en kende zeker 3 bouwfases, vooraleer ze in de loop van de 3de eeuw door brand verwoest werd. Talrijke stenen muren en mortelvloeren bleven uitstekend bewaard. De kamers waren rond een centrale open binnenplaats aangelegd. De oostzijde van de woning bevindt zich onder het koor van de huidige kerk en wordt nog vrijgelegd. De uitzonderlijk grote hoeveelheid fragmenten van wandschildering en de resten van verschillende hypocausta getuigen van de rijkdom van de stadswoning. Eén kamer bleef uitzonderlijk goed bewaard. Ze werd op een meter diepte onder het huidige toegangsportaal naar de kloostergang aangetroffen. Het gaat om een kamer met houtlemen wanden op stenen sokkelmuurtjes. De lemen wanden, die aan beide zijden

bepleisterd waren, klapten tengevolge van een brand integraal om en bleven over elkaar gevouwen in de vulling van de kelder liggen (fig.2).

Fig.2: Lemen wand in situ

De pleister werd gelicht en een groot deel van de wandschildering werd opnieuw ineengepuzzeld door specialisten van het Centre d'Étude des Peintures Murales Romaines (CNRS) in Soissons (Frankrijk). Nadat de woning in onbruik raakte, werd ze gedeeltelijk overbouwd door de 4de-eeuwse stadsomwalling en gedeeltelijk door een apsis die rechtstreeks op de resten van de woning werd opgetrokken (fig.3 en 4).

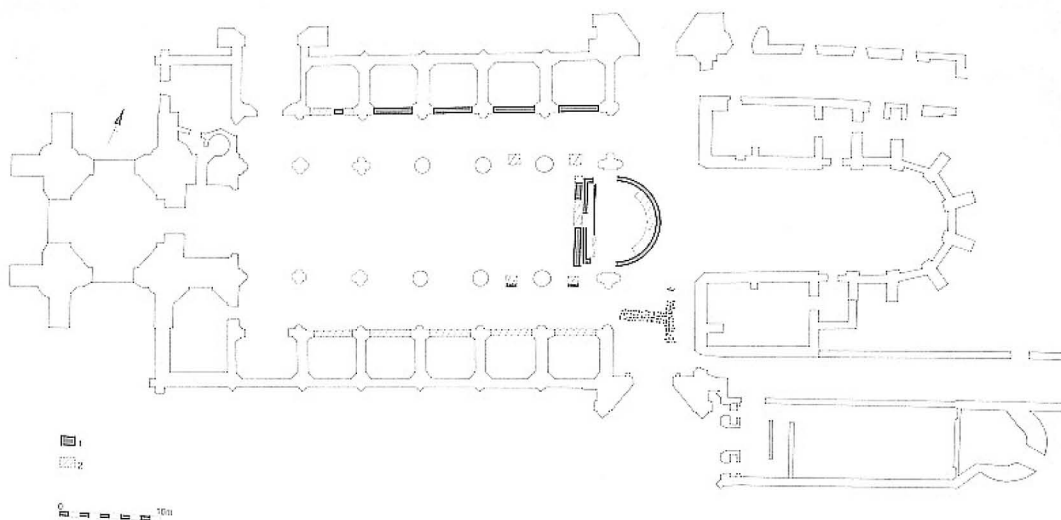

Fig.3: Voorlopig plan 4de eeuwse kerk

Fig.4: De apsis van de 4de eeuwse kerk op de Romeinse stadswoning gebouwd

Zowel deze stratigrafie als de vondst van een 4de-eeuwse munt, laten toe deze apsis in de laat-Romeinse periode (4de eeuw) te situeren. De aangetoonde bewoningscontinuïteit tussen de laat-Romeinse periode en de vroege middeleeuwen is ongetwijfeld een belangrijk resultaat van de opgravingen.

De apsis bestaat uit een apsismuur met aan de binnenzijde een rij bepleisterde, tufstenen blokken met 2 bijhorende vloeren en 3 chronologisch opeenvolgende noordzuid georiënteerde binnenmuren. Deze apsis vormde de oostzijde van een basilica, mogelijk aanvankelijk een profaan gebouw. Diverse elementen wijzen erop dat de basilica als vroegmiddeleeuwse kerk is ingericht. Zo situeert de apsis zich exact in de as van alle latere kerken, kan men de tufstenen aan de binnenzijde als een priesterbank beschouwen en is de verhoogde koorzijde (ca. 50 cm) door de opeenvolgende binnenmuren van het schip gescheiden. De basilica was hoogstwaarschijnlijk driebeukig. Een hergebruikte muur in de fundering van de noordelijke buitenmuur van de romaanse kerk, komt eveneens als buitenmuur van de basilica in aanmerking. Enkele funderingen van pijlers onder de huidige zuidelijke zijbeuk vormen dan de afscheiding van de middenbeuk.

De apsis van de laat-Romeinse basilica werd hergebruikt en verbreed voor de bouw van een eerste vroegmiddeleeuwse kerk die in de 5de of 6de eeuw gedateerd wordt (fig.5 en 6). Het gaat om een eenbeukige kerk, waarvan de westingang onder de overgang van de huidige tweede naar derde travee werd aangesneden. De noordelijke zijmuur van deze kerk werd fragmentarisch aangetroffen, maar is grotendeels door de noordelijke kettingmuur van de Romaanse kerk oversneden. De lichtroze mortelvloer van deze kerk bleef in de apsis redelijk goed bewaard. In het schip bleven enkele eilandjes witte mortelvloer bewaard, die allicht ook bij deze kerkfase horen.

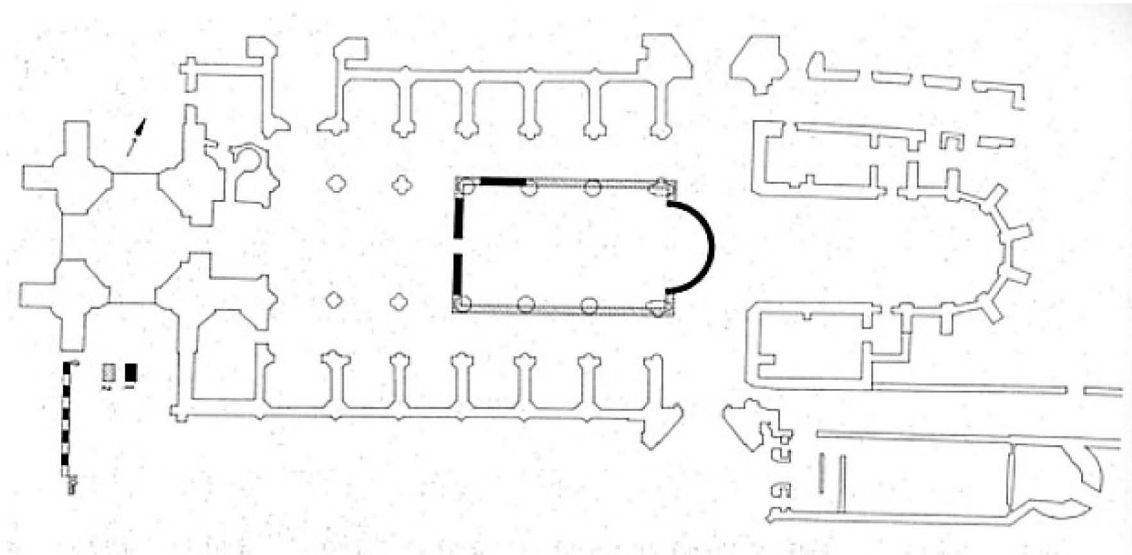

Fig.5: Voorlopig plan 5de-6de eeuwse kerk

Fig.6: Koor van de 5de-6de eeuwse kerk

Bibliografie

VAN DEN HOVE P., VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G., 2002. Het archeologisch onderzoek in de O.L.V.-Basiliek van Tongeren. Fase 1: 1999-2001, *Monumenten en Landschappen*, 21, 4, 12-37.

CONTACT

Vanderhoeven, Alain
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) – Buitendienst Tongeren
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
alain.vanderhoeven@lin.vlaanderen.be

Vynckier, Geert
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) – Buitendienst Tongeren
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
geert.vynckier@lin.vlaanderen.be

LES RECHERCHES PRÉVENTIVES DANS LE VICUS D'ARLON EN 2006

DENIS HENROTAY

A. Rue Goffaux: l'ancien site industriel Neu, campagne 2006

Les anciens établissements Neu, édifiés en 1948, étaient jusqu'il a peu un site industriel désaffecté en bordure des voies de chemin de fer. Plusieurs tranchées de sondage y ont révélé le potentiel archéologique de l'ensemble de la zone couvrant plus de 17.000 m². La proximité immédiate de la Semois a favorisé l'accumulation de tourbe sur le site. Les épisodes d'extension du lit de la rivière ont été mis en évidence avant, pendant et après l'occupation antique. Ce milieu humide s'est révélé excellent pour la conservation des éléments d'origine organique.

En 2003, un projet de construction d'un bassin d'orage permettant de réguler la Semois lors des forts afflux d'eau liés aux pluies et de résoudre les problèmes récurrents d'inondation, nous a fourni l'opportunité d'explorer 1.200 m² de ce site. Le décapage, centré sur la zone menacée dans l'immédiat par la construction du bassin, a rapidement révélé la présence de cinq parcelles bâties. La partie excavée (65 x 19 m) formait une coupe perpendiculaire à la vallée suivant un axe nord-sud. La partie sud, la plus profonde et la plus humide était également la mieux conservée. Les bâtiments dans leur ensemble ont été détruits à la fin du IIIe siècle. Cinq puits et latrines furent comblés à cette époque et formaient les plus beaux ensembles clos. Des objets en bois et en cuir y étaient parfaitement conservés. L'étude de l'abondant matériel céramique (HANNUT et HENROTAY 2006) a révélé la présence de 2.954 vases pour un total de 24.406 tessons. Elle a permis d'appréhender l'approvisionnement céramique du vicus pour la période allant de la fin du Ier au IVe siècle. L'ancien site Neu devient un site de référence majeur pour la connaissance du Haut-Empire dans le sud de la province de Luxembourg et des régions limitrophes. L'occupation du site s'est poursuivie durant le IVe siècle. Les couches de démolition de la fin du IIIe siècle et les bétons de sol ont été percés par de nombreux poteaux. Les murs arasés du Haut-Empire ont parfois été réutilisés et surmontés par des maçonnerie en grès ferrugineux posées sans liant, employant des matériaux totalement absents auparavant. Le parcellaire semble donc avoir perduré. Toutefois, ce sont ces niveaux tardifs qui ont subi l'érosion la plus forte. Les traces d'activité disparaissent après le IVe siècle. Ensuite, le ruisseau présente une nouvelle période d'extension et recouvre le site d'une couche de tourbe.

En 2006, un nouveau projet immobilier mettait en péril une zone contiguë à celle excavée pour le bassin d'orage. Nous y avons découvert un cloaque construit dans le sens de la pente selon un axe nord-sud. Il délimite l'arrière des parcelles découvertes en 2003. Les parois de cet égout étaient aménagées au moyen de piquets de chêne. Un plancher, également bien conservé par endroits, formait un couvercle. Les latrines successives de chaque maison respectaient l'organisation parcellaire et pouvaient donc être mises en relation avec les découvertes de 2003. En ce qui concerne l'époque du Bas-Empire, des structures artisanales construites en bois ont été mises en évidence. Il s'agit de fosses quadrangulaires reliées entre elles par un réseau de tuyaux de chêne. L'étude des restes végétaux prélevés dans le fond du remplissage de ces cuves permettra d'en préciser la fonction artisanale. Cette nouvelle campagne de fouilles a également fourni l'opportunité de prélever de nouveaux échantillons dans les couches de tourbe successives.

En 2004 et en 2006 (HENROTAY 2006), les parties arrières de deux autres bâtiments furent découvertes. Elles étaient enfouies à faible profondeur dans un terrain en place très argileux. Seules furent mises au jour les parties excavées. Les celliers ou caves ont ainsi constamment été maintenus en milieu humide, ce qui a favorisé la conservation exceptionnelle des planchers. Leur positionnement au nord de la partie fouillée en 2003 et leur implantation selon un axe nord-sud, c'est-à-dire perpendiculaire à l'axe est-ouest des cinq premières parcelles démontrent qu'à partir de cet endroit le parcellaire antique forme un angle d'ilot. Les deux bâtiments

s'alignent sur une voirie perpendiculaire à l'axe de la voie Metz-Tongres ou l'actuelle rue Goffaux.

B. Rue de la Meuse: une voirie associée à de l'habitat

Ce quartier au sud de la Semois est aujourd'hui presque entièrement bâti. Il s'agit d'un vallon à peine perceptible. Un petit affluent de la Semois y est entièrement canalisé. Il faut y signaler les découvertes de matériel céramique gallo-romain faites par G. Fairon à la fin des années septante (FAIRON 1983). Les déblais des terrassements entrepris pour la construction de logements sociaux juste en face du terrain fouillé en 2006 avaient révélé un matériel archéologique datable des IIe et IIIe siècles. Cependant aucun mur n'avait été découvert. L'hypothèse de la présence d'un habitat avait été alors émise mais n'avait pu être démontrée.

Seul un grand terrain de 3.000 m² était épargné par l'habitat. En 2006, l'annonce de la construction prochaine d'un lotissement de 11 maisons a incité notre service de l'Archéologie à y entreprendre plusieurs tranchées de sondage. Des vestiges d'habitations et de voirie ont immédiatement refaits surface, imposant une fouille préventive de l'ensemble de la zone. L'exploration de 8 parcelles a été réalisée dès le mois de mars pour s'achever en début décembre 2006. Le décapage réalisé en deux temps a permis la mise au jour d'une voirie bordée de fossés et ce sur une distance d'une cinquantaine de mètres. Plusieurs habitations et bâtiments artisanaux construits au moyen de poteaux s'organisaient de part et d'autre de la route. L'ensemble est parallèle au lit du ruisseau disparu. Comme sur les autres sites d'habitat fouillés à Arlon, les bâtiments présentent des plans allongés et sont construits sur des parcelles perpendiculaires à la voirie. Il ne s'agit donc pas d'une villa isolée en périphérie urbaine.

Plusieurs foyers de forges accompagnés de scories ont révélé le caractère artisanal de ce quartier. Des traces de la métallurgie du fer sont présentes sur tout le site. Par endroits, les prélèvements ont permis de découvrir des battitures ou écailles de métal dont l'épaisseur est de quelques dixièmes de millimètres. Ces déchets s'accumulent au pied des enclumes. A la différence des scories qui peuvent être utilisées comme matériaux de construction ou de remblais parfois bien loin de la forge, ces petits éléments s'incrument dans le sol des ateliers et indiquent avec précision la fonction de ceux-ci (DIEUDONNE-GLAD 1999).

Les bâtiments sont construits au moyen de matériaux de médiocre qualité. Ils ont également subi une importante récupération, ce qui n'en a pas toujours facilité la compréhension des plans. L'urbanisation de ce vallon remonte au IIe siècle. Une cave renferme les débris d'un incendie qui est contemporain de celui observé ailleurs à Arlon, soit durant la période 270-280. Nous n'avons relevé aucune trace de fréquentation du site au IVe siècle. Même la voirie semble avoir été désertée contrairement à celle que nous avons découverte sur le site de la rue de la Semois.

C. Ilot de la Vierge Noire: vestiges d'habitat au pied de la butte Saint-Donat

Cet ilot est situé au pied de l'église Saint-Donat, à l'intérieur de l'enceinte antique et médiévale. La Knippchen est densément construite suivant un parcellaire qui remonte au moins au milieu du XVIe siècle. C'est-à-dire à l'époque durant laquelle Deventer en réalise le plan. L'ensemble des bâtiments insalubres formant l'ilot de la Vierge Noire a été détruit en 1992, les 1.400 m² sont restés depuis en attente d'un projet d'aménagement. Aucun sondage archéologique n'a jamais été réalisé à l'intérieur des 5 hectares formés par le périmètre de l'enceinte du Bas-Empire. Le type et les phases d'occupation à l'époque gallo-romaine sont totalement inconnus.

Seule une tranchée a été réalisée en 1990 par G. Lambert entre la rue de la Porte Neuve et la rue des remparts. Son objectif était de situer le tracé de la fortification. Les recherches ont permis de découvrir la tranchée de récupération du mur sous un épais remblais remontant au XVIIe siècle, toutefois aucun décapage général n'a été réalisé.

Un grand projet immobilier a finalement vu le jour en été 2006. Les travaux de terrassement pour les caves et places de parking concernaient l'ensemble de la surface. Le décapage a été réalisé sous notre surveillance. A une soixantaine de centimètres, l'argile jaune en place est apparue. Plusieurs caves et fosses comblées au XVIe siècle reflètent les incendies que dut subir Arlon durant les guerres opposant le royaume de France et le Saint-Empire romain germanique. Souvent ces vestiges du Moyen Age ont été recoupés par les caves des Temps Modernes.

Cependant à plusieurs endroits un niveau de sol de teinte verdâtre était préservé, il a pu être attribué aux IIIe et IVe siècle. Plusieurs éléments d'hypocauste ont été mis au jour de même qu'un abondant monnayage. Les restes d'un bâtiment civil ont pu être relevé, mais la faible surface conservée ne permet pas d'en restituer le plan général.

D. Conclusion

Depuis 2003, la surface reconnue du vicus arlonais a plus que doublé. En effet l'implantation de l'habitat urbain au sud de la Semois a été très largement prouvé. Le plan et l'organisation parcellaire d'une vingtaine de constructions a été enregistré. Un matériel archéologique varié et abondant illustre la vie quotidienne et les sources diverses d'approvisionnement pour toute une série d'objets de consommation. De plus, des traces importantes de structures ou de rejets d'activités artisanales ont chaque fois été mis en évidence permettant de mieux cerner l'économie de production d'Orolaunum et de concrétiser l'iconographie des monuments funéraires. On peut citer la sidérurgie, la teinturerie, le foulage, le tournage du bois, la dinanderie, la refonte du verre, la tabletterie ou travail de l'os, la cordonnerie. L'étude du matériel céramique exhumé en grande quantité confirme aussi la présence d'atelier de potiers locaux (HANNUT et HENROTAY 2006).

Bibliographie

MERTENS J., 1967. Nouvelles sculptures romaines d'Arlon, in *Archaeologia Belgica*, n°103.

FAIRON G., 1983. Vestiges gallo-romains découverts à Arlon, in *Bulletin de l'Institut Archéologique du Luxembourg*, n° 3-4, 78-111.

DIEUDONNE-GLAD N., 1999. Métallurgie du fer et habitat rural : comment reconnaître les vestiges archéologiques ?, in Polfer (M), *Artisanat et productions artisanales en milieu rural dans les provinces du nord-ouest de l'Empire romain*, Montagnac, 39-43.

HENROTAY D., 2004. Arlon/Arlon : vestiges du vicus, in *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 12, 177-178.

HANNUT F. & HENROTAY D., 2006. Le mobilier céramique des IIe et IIIe siècles du site « Neu » à Arlon/Orolaunum (province de Luxembourg, Belgique), Eléments pour la définition du faciès céramique de la partie occidentale du territoire trévire, in *Actes du Congrès de Pézenas*, Société Française d'Etude de la Céramique Antique en Gaule, Saint-Paul-Trois-Châteaux, 287-339.

HENROTAY D., 2006a. Arlon/Arlon : habitat gallo-romain sous l'ancien site industriel Neu, in *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 13, 201-202.

HENROTAY D., 2006b. Arlon/Arlon : une foulerie-teinturerie gallo-romaine au bord de la Semois in *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 13, 202-205.

Contact

Henrotay, Denis
MRW, DGATLP
Direction d'Arlon, Service de l'Archéologie
Rue des Martyrs 22
6700 Arlon
d.henrotay@mrw.wallonie.be

SPOREN VAN EEN GEBOUW UIT DE ROMEINSE PERIODE AAN DE NERVIËRSSTRAAT IN ASSE (VLAAMS-BRABANT)

KRISTINE MAGERMAN

1. Algemene situering

De gemeente Asse ligt in de provincie Vlaams-Brabant, meer bepaald in het centrum van de driehoek gevormd door de steden Aalst, Dendermonde en Brussel. In de Romeinse periode behoorde deze plaats tot de *civitas Nerviorum*.

Het archeologisch onderzoek van Agilas in 2006 vond plaats op perceel sectie F, 905-G16 langs de Nerviërsstraat. Deze baan, die in 1704 aangelegd werd, snijdt de Gallo-Romeinse *vicus* middendoor. In de onmiddellijke omgeving van dit perceel voerde Agilas in de jaren '80 een opgraving uit. Daarbij kwamen resten van een fundering en verschillende afkuilen uit de Romeinse periode tevoorschijn.

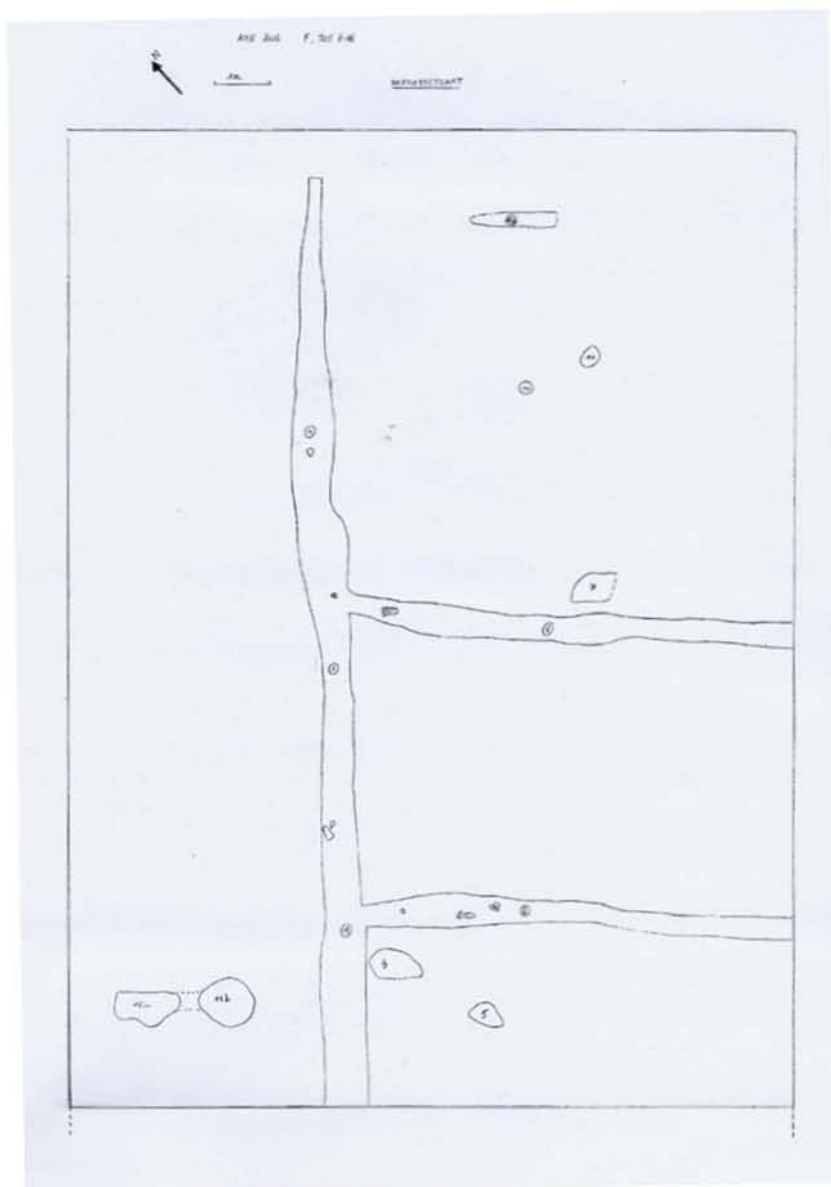

Fig. 1: Algemeen opgravingsplan Nerviërsstraat, Asse

2. Geografie-Bodemkunde

Asse bevindt zich op de noordelijke grens van het Brabants leemplateau en ligt op de overgang van de zandleem- naar de leemstreek. Het huidige reliëf wordt gekenmerkt door talrijke heuveltoppen en steile hellingen waarvan de ondergrond meestal bestaat uit Tertiaire, kleiige lagen die bedekt zijn door een dik pakket lemig sediment van eolische oorsprong. In de omgeving van de *vicus* bevinden zich twee beken: de Kleine Wijtsbeek en de Broekebeek. De belangrijkste heuvelrug verheft zich langs de steenweg van Asse naar Edingen en bereikt een hoogte van 85 m.

De meeste percelen die langsheen de Nerviërsstraat liggen, zijn bebouwd. De grond is hier sterk verstoord door menselijke activiteiten. De niet verstoorde bodem is een droge leembodem met textuur B horizont (Aba1)¹. De *vicus* van Asse, waarvan perceel sectie F, 905 – G16 deel uitmaakt, bevindt zich op een plateau met een hoogte van ongeveer 80m.

3. Aanleiding van het onderzoek

De directe aanleiding voor het archeologisch onderzoek op perceel sectie F, 905-G16 was de geplande bouw van een meergezinswoning door de firma Llyda N.V. Omdat dit terrein zich in de gekende zone van de Gallo-Romeinse *vicus* bevindt, was het archeologisch potentieel vrij hoog. Het Agentschap Ruimtelijke Ordening – Beleidsdomein Onroerend Erfgoed vertrouwde de onderhandelingen met de bouwheer evenals de uitvoering van de opgraving en de verwerking van de vondsten toe aan de archeologische vereniging van Asse, Agilas VZW. Archeologe Kristine Magerman had de eindverantwoordelijkheid voor dit project. Dankzij de steun van de bouwheer, de gemeente Asse, de Provincie Vlaams-Brabant en de hulp van stagestudenten en vrijwilligers ging het archeologisch onderzoek van start op 1 juli 2006.

4. Uitvoering van het onderzoek

Het archeologisch onderzoek op dit perceel bestond uit twee fasen: de fase van de eigenlijke opgraving (juli - augustus 2006) en de fase van de werfcontrole (13 januari 2007).

In totaal kon een zone met een breedte van 13 m en een lengte van 17,5 m of 227,5 m² archeologisch onderzocht worden.

De opgraving werd uitgevoerd door de leden van de archeologische vereniging van Asse, Agilas VZW o.l.v. Kristine Magerman. De vereniging werd bijgestaan door een aantal stagestudenten en vrijwilligers.

5. Resultaten van het onderzoek

5.1. Sporen uit de Romeinse periode

In het onderzochte gebied werden de resten (uitbraaksporen) aangetroffen van een fundering uit de Romeinse periode. Het betreft een langspoor (spoor 1) waarop twee parallelle sporen (sporen 2 en 6) haaks op uitgeven. Het langspoor kon over een lengte van ruim 17 m onderzocht worden maar liep nog verder door naast de opgraving. De twee parallelle sporen, die elk ook nog doorlopen onder de naburige percelen, waren elk ongeveer 8 m lang.

De vulling van al deze sporen bestond uit een donker, lemig pakket dat talrijke zandkalkstenen en rolkeien bevatte. De plaatsen waar de twee parallelle sporen uitgeven op het langspoor waren opmerkelijk dieper uitgegraven dan de andere delen van de fundering. Op de plaats waar spoor 6 en spoor 1 samenkwamen, bleek een brede en dikke, compacte kiezellaag onder de aanhechting van de twee funderingen te zijn aangebracht. Vermoedelijk kan de hoge concentratie rolkeien en de diepte van de uitgraving, op de plaatsen waar twee uitbraaksporen

---

¹ <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart>, geconsulteerd op 19/10/06.

samenkwamen, in verband gebracht worden met de stabiliteit die nodig was op deze aanhechtingsplaatsen.

Opgravingen in de jaren '80 op een naburig perceel brachten soortgelijke structuren aan het licht. De uitbraaksporen van de funderingen die toen aan het licht kwamen, hadden ongeveer dezelfde afmetingen en oriëntatie en bezaten een soortelijke vulling met kalkzandsteen en rolkeien.

Fig. 2: Twee uitbraaksporen van funderingen uit de Romeinse periode die haaks op elkaar uitgeven (spoor 1 en spoor 6).

Op basis van het archeologisch materiaal in de vulling van spoor 1 (munt van keizer Nero, enkele scherven gebruiks aardewerk en een stukje *terra sigillata*) konden deze uitbraaksporen van funderingen gedateerd worden in de 1ste eeuw n.C. of het begin van de 2de eeuw n.C. Er kan dus vermoed worden dat er in deze periode een gebouw stond in deze zone. Over de functie of het uitzicht ervan kon geen zekerheid verkregen worden.

Behalve deze uitbraaksporen van funderingen werd er, in de hoek gevormd door de sporen 1 en 6, een kleine kuil (spoor 3) gevonden met materiaal uit de Romeinse periode. Mogelijk kan deze structuur geïnterpreteerd worden als een paalkuil. De onderlinge relatie tussen deze kuil en de uitbraaksporen van de funderingen kon niet achterhaald worden. Ook van de sporen 15a en 15b kan vermoed worden dat ze afkomstig zijn uit de Romeinse periode, hoewel specifiek archeologisch materiaal in de vulling ontbrak. Mogelijk gaat het ook in deze gevallen om paalkuilen die misschien in verband stonden met het nabijgelegen spoor 3. Bovendien is het niet onmogelijk dat de drie paalkuilen afkomstig zijn van een oudere structuur die op deze plaats stond.

Fig. 3: Profiel van één van de uitbraaksporen van de Romeinse fundering (spoor 1).

5.2. Sporen uit de post-middeleeuwse periode

Naast en tussen de sporen uit de Romeinse sporen werden er verschillende kleinere kuilen aangetroffen die op basis van het archeologisch materiaal uit hun vulling, beschouwd konden worden als post-Romeinse verstoringen. Het gaat hier om de sporen 5-7-10 en 14 die op basis van het weinige materiaal dat ze bevatten als post-middeleeuwse verstoringen geïnterpreteerd werden.

5.3. Sporen met een onbekende datering

Door het gebrek aan archeologisch materiaal in haar vulling, kon de datering van spoor 11 niet achterhaald worden.

5.4. Sporen die niet weerhouden werden

Omdat de verkleuring van de sporen 4-8-9-12 en 13 op een diepte van ongeveer 2 cm reeds verdwenen was, werden zij niet weerhouden als archeologische sporen.

6. Besluit

Bij het archeologisch onderzoek dat Agilas VZW uitvoerde op perceel sectie F, 905-G16 werden 15 sporen aangetroffen. Enkele daarvan konden niet als archeologisch spoor weerhouden worden. Vier sporen werden geïnterpreteerd als post-middeleeuwse verstoringen. Het meest interessant waren een vijftal sporen die in de Gallo-Romeinse periode gedateerd konden worden. Het betrof drie uitbraaksporen van funderingen en drie mogelijke paalgaten. Dankzij dit kleinschalig archeologisch onderzoek kon worden aangetoond dat er in de 1ste eeuw n.C. of ten laatste in het begin van de 2de eeuw n.C. een gebouw aanwezig was in deze zone. Over het uitzicht, de functie en de afbraak ervan kon niks met zekerheid gezegd worden. Mogelijk bestaat er een verband met de gelijkaardige uitbraaksporen die Agilas in de jaren '80 onderzocht op één van de aanpalende percelen.

De opgraving in deze zone langsheen de Nerviërsstraat toont aan dat archeologisch onderzoek op kleine privé-percelen eveneens belangrijke gegevens aan het licht kan brengen.

Bibliografie

GEUBELS P., 1987. *Asse-Kalkhoven in de Romeinse periode*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.Gent.

MAGERMAN K., 2006. Archeologische noodopgraving aan de Nerviërsstraat te Asse (voorlopig verslag), *Archeologie 2006. Recent archeologisch onderzoek in Vlaams-Brabant*, 5-6.

MAGERMAN K., 2006. Archeologische noodopgraving aan de Nerviërsstraat te Asse (voorlopig verslag), in: K. Magerman & S. Saerens (red.) *Feniks 1 – Jaarboek van de archeologische vereniging van Asse, Agilas VZW*, Asse, 55-60.

MAGERMAN K., 2007. *Archeologisch onderzoek te Asse, Nerviërsstraat 29, perceel sectie F 905-G16, opgravingscampagne 2006-2007*, intern rapport, januari 2007, 21 pp.

MAGERMAN K. & SAERENS S., 2007. Muntvondsten in Asse (Vlaams-Brabant) in 2006, *Bulletin du Cercle d' Etudes Numismatiques* 43/2 of 43/3, (in druk).

Contact

Magerman, Kristine
Afdeling Archeologie
K.U. Leuven
Blijde-Inkomststraat 21
3000 LEUVEN
kristine.magerman@student.kuleuven.ac.be

LA VILLA GALLO-ROMAINE DU CHAMP DE SAINT-ELOI: FOUILLE DU CORPS DE LOGIS

NICOLAS AUTHOM & NICOLAS PARIDAENS

La villa de Merbes-le-Château est implantée en bordure de Sambre, à proximité du confluent de la Hantes, sur un faible versant orienté au nord appelé le « Champ de Saint-Eloi ». Elle s'apparente à un modèle très répandu dans le nord et le centre de la Gaule, avec une vaste cour cintrée par un mur ou un fossé, bordée sur les longs côtés par les dépendances et sur l'un de ses petits côtés par le bâtiment résidentiel (fig. 1).

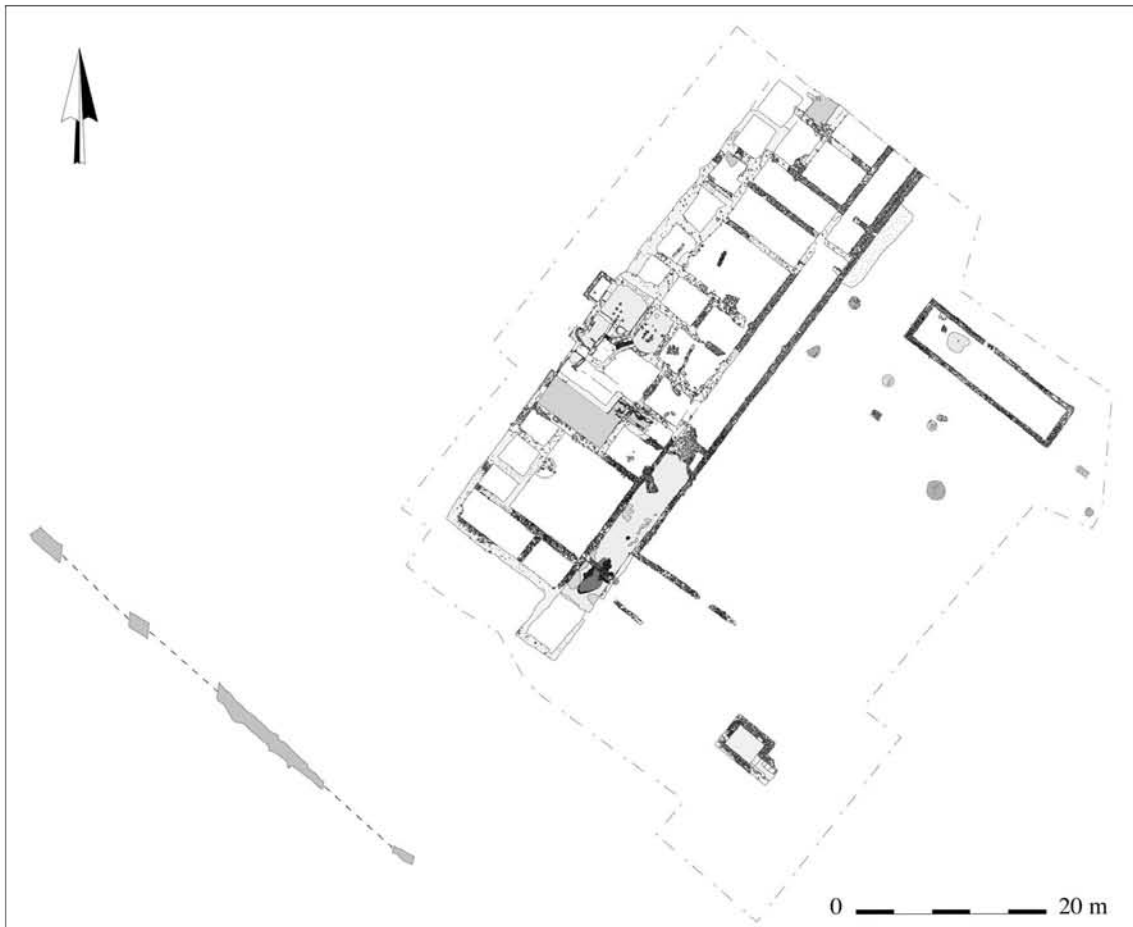

Fig. 1: Plan général de la villa du Champ de Saint-Eloi
(Relevés et DAO : CReA-ULB et Serv. Archéologie, Dir. Hainaut I, MRW).

Les fouilles ont été menées par le Service de l'Archéologie du Hainaut I du Ministère de la Région wallonne et le Centre de Recherches Archéologiques (CReA) de l'Université libre de Bruxelles dans le cadre de l'agrandissement du parc d'activités économiques de Solre-sur-Sambre, de novembre 2005 à décembre 2006. La première partie de la fouille, ayant déjà fait l'objet d'une notice (Authom et Paridaens, 2006), concernait la cour, les bâtiments annexes dont un cellier et le fossé-limite du domaine. La seconde s'est focalisée sur le corps de logis.

Orienté sud/ouest-nord-est, le corps de logis se présente sous la forme d'un bâtiment rectangulaire de 65 m de long sur 19 m de large, soit une surface au sol de 1.235 m² dans l'état actuel des recherches. Il occupe le côté ouest de la cour agricole et se prolonge au nord vers la Sambre. Cette partie sera explorée en avril-mai 2007 et s'avère assez prometteuse, notamment dans les zones humides. A l'heure actuelle, l'implantation ne semble pas liée à une

occupation antérieure. L'installation sur un terrain en pente a nécessité une construction en paliers visibles dans les fondations. Trente-quatre pièces ont déjà été repérées mais leur fonction reste incertaine pour la majorité d'entre elles : aucun niveau de sol n'a été préservé et les murs n'apparaissent plus qu'à l'état de fondations ou de tranchées de récupération de matériaux. L'espace interne s'organise à partir d'une galerie de façade, large de 3,50 m, qui dessert une série de grandes pièces centrales. La partie sud de ce portique a conservé un béton de sol. De nombreuses tesselles retrouvées dans la couche de destruction semblent indiquer une couverture en mosaïque polychrome. Ce portique de façade est flanqué au sud d'un pavillon d'angle de 5 m sur 3,50 m.

Au centre du bâtiment, trois grandes pièces rectangulaires donnaient sur une série de neuf petites pièces carrées, dont une semi-enterrée ayant subi des réaménagements tardifs (cf. infra). Un bloc de trois pièces chauffées se situe au sud du noyau central. Trois états ont été reconnus : le premier état comprend une chaufferie située au sud qui alimente trois salles disposées autour d'elle. Le second état ne comprend plus que deux pièces chauffées et le *praefurnium* de la pièce ouest est muré. Le dernier état reflète une réorganisation totale de l'ensemble, avec l'ajout d'une petite chaufferie à l'ouest n'alimentant plus qu'une seule pièce tandis que l'ancienne aire de chauffe est abandonnée et recouverte d'un béton. Cet ensemble de pièces sur hypocauste, très mal conservé, pourrait correspondre aux bains de la villa. Cependant, nous manquons d'indices à ce stade de la recherche pour l'affirmer.

Fig. 2 : Vue de l'escalier de la cave et des enduits peints (© N. Authom, CReA-ULB).

L'aile sud du bâtiment s'organise de façon symétrique autour d'une grande pièce centrale de 10,20 m sur 8,80 m donnant sur la galerie. Elle est flanquée à l'ouest de trois petites salles tandis qu'au sud et au nord, quatre pièces sont disposées en vis-à-vis. L'une d'entre elle est une cave dont l'accès se fait depuis la galerie. De grandes dimensions (8,30 x 3,50 m), elle présente un mauvais état de conservation : seule la partie inférieure des murs n'a pas été récupérée. Le parement est constitué d'assises régulières de moellons de petite taille et de briques. Un soupirail, très endommagé, a été identifié dans le mur occidental. L'accès s'effectuait à l'est par une entrée en chicane. Des vestiges carbonisés permettent de restituer un escalier en bois, composé de deux poutres de 2,50 m de long, installées le long des murs sur le sol aménagé en

pente de 45° (Fig. 2). Sur elles étaient fixées les marches. L'escalier aboutissait à un palier en bois dont deux planches étaient conservées, posé sur deux poutres d'1,50 m. La cave a conservé ses enduits peints sur la partie inférieure de ses quatre murs, sur une hauteur maximale de 0,78 m. La restauration, la consolidation, le relevé et l'étude de ces enduits ont été confiés au Centre d'Etude des Peintures Murales Romaines (CEPMR) de Soissons². Le décor à fond blanc présente des panneaux géométriques délimités par des bandes rouges et des lignes noires (fig. 2). Dans un de ces panneaux, côté oriental, une touffe végétale est peinte en vert, jaune et gris. Ce type de décor à fond blanc à décor simple est très répandu en Gaule mais les exemples conservés sont assez rares (Eristov et Groetembril, 2006).

Fig. 3 : Le petit chaudron provenant du trésor (© G. Focant, MRW).

Quelques aménagements tardifs ont été repérés en divers endroits du corps de logis, notamment dans la galerie, entre la cave et les pièces chauffées, et dans une des petites pièces situées au nord. Cette dernière, semi enterrée, a été aménagée dans une pièce préexistante. Ses murs viennent en effet s'accoler aux fondations antérieures, moins profondes. Contre le mur nord, une fosse de 1,10 m de diamètre maximal a été aménagée dans le sol vierge. Elle contenait un trésor maintenu par deux tubulures en terre cuite. Un grand chaudron renversé devait à l'origine contenir l'ensemble du dépôt, retrouvé en position de chute dans et devant le récipient. Ce premier chaudron à cerclage en fer a été fabriqué à l'aide de trois feuilles de laiton fixées entre elles par des rivets. A l'intérieur, un deuxième chaudron en bronze ou en laiton, plus petit, a été retrouvé (fig. 3). Le reste du dépôt se compose d'éléments provenant d'un coffret en bois (cornières, poignée, serrure, clé), de deux cuillères en argent, d'une fiole en verre, d'une plaque en argent décorée, de quatre sesterces en bronze et d'un ensemble monétaire de 122 antoniniens en argent. Les monnaies, de Caracalla à Gallien, étaient à l'origine contenues dans une bourse. Elles permettent de situer l'abandon de la villa dans la seconde moitié du IIIe siècle de notre ère.

² PEDROSO R. N. & LEMOIGNE L., *Erquelinnes. Région Wallonne. Belgique. Cave. Rapport de consolidation in situ*, Centre d'Etude des Peintures Murales Romaines, Soissons, 2006 (rapport inédit).

Bibliographie

AUTHOM N. & PARIDAENS N., 2006. *Découverte d'une villa gallo-romaine au Champ de St-Eloi à Merbes-le-Château* In *Journée d'Archéologie romaine – Romeinendag, 06-05-2006*, Gand, 89-92.

AUTHOM N. & PARIDAENS N., 2007. *Merbes-le-Château/Erquelinnes. La villa gallo-romaine du Champ de St-Eloi*, *Chronique de l'Archéologie wallonne* 15, (à paraître).

ERISTOV H. & GROETEMBRIL S., 2006. *Murs blancs en Gaule. Entre économie et raffinement*, *Dossiers d'archéologie*, n°318, , nov./déc., 58-61.

Contact

Authom, Nicolas

Centre de Recherches Archéologiques (CReA). Faculté de Philosophie et Lettres, CP175

Université libre de Bruxelles

Avenue F. Roosevelt 50

B-1050 Bruxelles

nicoauthom@yahoo.fr

Paridaens, Nicolas

Centre de Recherches Archéologiques (CReA). Faculté de Philosophie et Lettres, CP175

Université libre de Bruxelles

Avenue F. Roosevelt 50

B-1050 Bruxelles

nparidae@ulb.ac.be

LES PEINTURES DE LA VILLA DE MERBES-LE-CHÂTEAU

SABINE GROETEMBRIL & RUI NUNES PEDROSO

Les fouilles de la *villa* de Merbes-le-Château ont mis au jour le corps principal du logis ainsi que des dépendances avec une cave bien conservée.

Le CEPMR³ a été contacté par Sylviane Mathieu, responsable de la Direction de l'archéologie, DGATLP, Ministère de la Région wallonne, suite à la découverte de peintures murales encore en place sur les murs d'une deuxième cave située au centre du bâtiment principal. Elle mesure 8,50 m sur 3,50 m. L'accès se faisait par le nord. Un soupirail était aménagé dans le mur ouest

Les peintures sont conservées sur les quatre murs, sur une hauteur variant entre 0,50 et 0,80 m. Les parois est et sud sont les mieux conservées. Le mur nord est plus abimé. Quant au mur ouest, seules les peintures de part et d'autre du soupirail sont en place. Le mortier est peu épais (1,5 à 2 cm) et contient du tuileau. Il présente une bonne adhérence avec le mur, à l'exception de quelques endroits sur la paroi nord.

En concertation avec les responsables du site, il a été décidé que les peintures seraient conservées *in situ* et ré-enfouies, protégées par un géotextile. Avant cela, elles ont été nettoyées et consolidées (injections et solins) pour assurer une parfaite adhérence avec le mur et une étude archéologique complète a été réalisées (relevés graphiques et photographiques)

Ainsi préservées ces peintures pourront être à nouveau dégagées ultérieurement, si un projet de présentation au public est mis en œuvre.

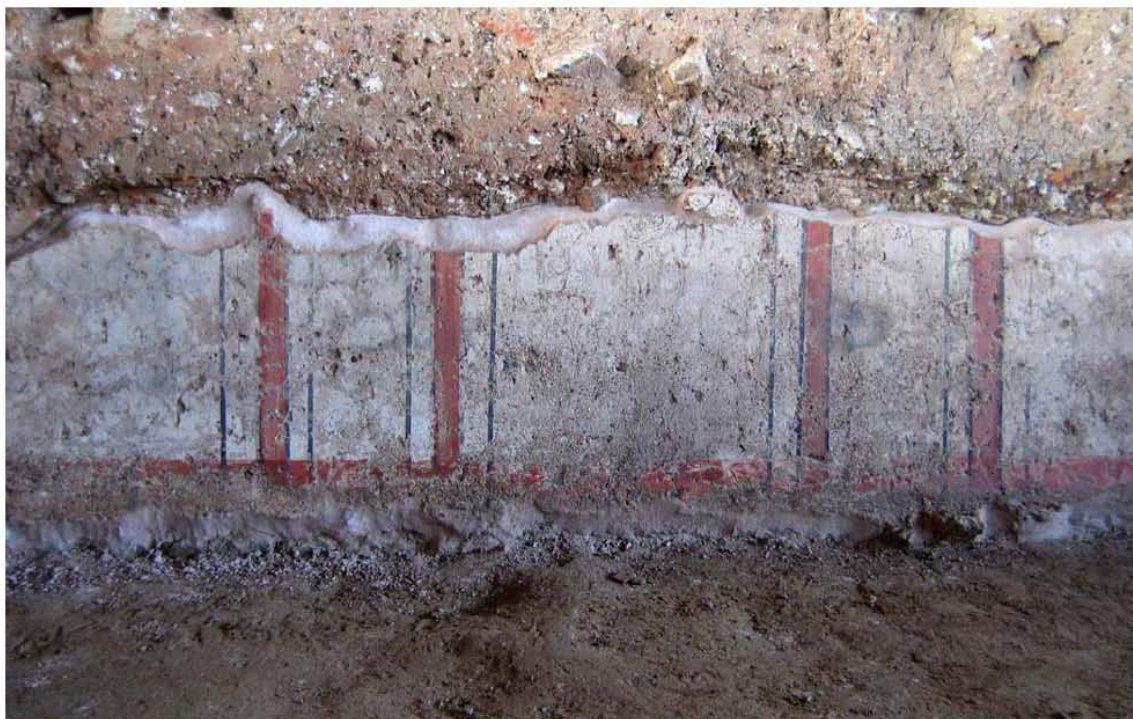

Fig. 1: Décor de la cave, compartiments de la zone inférieure, détail du mur sud (photo : CEPMR/CNRS).

Décor

Il s'agit de la zone inférieure d'un décor à champ blanc. Elle est composée d'une plinthe rouge ocre d'environ 22 cm, surmontée de compartiments larges et étroits. Ces compartiments sont

³ Centre d'Etude des Peintures Murales Romaines/CNRS-ENS, Soissons.

encadrés sur trois côtés par une bande rouge ocre bordée de filets noirs et par un filet d'encadrement intérieur noir.

Une seule touffe végétale orne le compartiment de gauche du mur est, les autres compartiments sont vides. Cette touffe est composée de treize fines feuilles en éventail, jaunes, vertes et noires. Par endroit on peut observer une altération des couleurs due à l'action du feu. La limite supérieure des compartiments n'est conservée qu'à droite du soupirail (mur ouest). Elle se trouve à 80 cm du sol.

Fig.2: Détail de la touffe végétale, mur est (photo : CEPMR/CNRS).

Les caves peintes sont relativement rares en Gaule⁴. Cependant, chaque découverte vient enrichir la série. Celle de Merbes-le-Château est particulièrement intéressante par sa position au cœur de l'architecture privée et des pièces à vivre. Elle est à distinguer d'une seconde cave (non enduite) située en dehors du corps d'habitation et probablement liée aux servitudes. Il y avait une hiérarchie entre ces deux espaces dont la fonction devait être bien distincte.

Les éléments de décor conservés témoignent d'une certaine sobriété de l'ensemble. Bien que nous n'ayons que la zone inférieure et aucun indice concernant le développement de la zone médiane, il s'agit d'une composition simple à fond blanc et bandes d'encadrement⁵ ; une formule économique qui se prête particulièrement bien aux caves, cryptoportique, couloirs, salles de service.

Aussi, peut-on citer pour exemple la cave d'Auxerre (Vaulabelle, pièce 13, milieu IIe siècle)⁶, dont le décor est structuré par de simples bandes rouges et la cave de Mandeuire (Sablière Paicheur, fin Ier siècle)⁷ où les compartiments de la plinthe sont bordés de bande rouge et ornés de touffes de feuillage. Dans la villa de Buchs⁸, c'est le cryptoportique qui est orné du même type de décor avec des touffes dans chaque compartiment et des tiges végétales en zone médiane. A Bavay, on retrouve une organisation similaire dans le cryptoportique⁹, mais plus proche encore, Porte de Valenciennes (IIe siècle)¹⁰, où le décor d'un habitat artisanal présente la même division du champ blanc par des bandes rouges et filets noirs.

La présence d'une seule touffe végétale à Merbes-le-Château est inattendue : s'agit-il d'une maladresse, d'un changement d'avis ?

⁴ GROETEMBRIL S., 1999. Les enduits de la cave. In THOLLARD P., *Fouilles sur le forum de Bavay (1993-1998). Habitat, voirie et stratigraphie au sud du forum*, *Revue du Nord*, LXXXI, p. 23-64.

⁵ ERISTOV H. & GROETEMBRIL S., 2006. Murs blancs en Gaule, entre économie et raffinement, *Dossiers d'Archéologie*, n°318, déc., p. 58-61.

⁶ ALLAG C., 1995. *Auxerre, Vaulabelle, les enduits peints. Bilan d'intervention 1992-1994*, rapport CEPMR, inédit, p. 3-4.

⁷ BILEREY R. & MAZIMANN J.-P., 1998. La peinture murale antique à Mandeuire, *Bulletin de la Société d'Emulation de Montbéliard*, N°121, p. 30-32.

⁸ HORISBERGER B. *et alii*, 2004. *Der Gutshof in Buchs und die römische Besiedlung im Furtlla*, Zürich/Egg, p. 157-167.

⁹ VIBERT-GUIGUE C., 2003. Présence picturale et perception architecturale, un essai de restitution du cryptoportique peint de Bavay, *Illusion d'Antique*, N°3, p. 79-87

¹⁰ BOISLEVE J., 2005. *Bavay, Porte de Valenciennes*, Rapport CEPMR, inédit.

Cette division en compartiments de la zone inférieure est très répandue en Gaule et n'est pas un critère chronologique en soi. Toutefois, l'absence de plinthe mouchetée au bas d'une composition géométrique sommaire et l'association à une architecture de pierre permettent de proposer une datation assez large, allant du milieu du IIe à la fin du IIIe siècle.

Nous l'avons vu, toutes les caves ne sont pas peintes. L'enduit a pour fonction d'assainir la pièce et la présence de tuileau montre le souci de l'isoler de l'humidité. Est-ce que ce soin est destiné à des denrées plus précieuses ou fragiles, ou est-ce que la destination de cette pièce est tout autre ? En rapport avec les activités du propriétaire, d'où sa position centrale dans le corps du logis ? La cave d'Auxerre, percée de niches, a été désignée comme *mithreum* grâce à la découverte de deux statuettes de Mithra.

C'est l'examen attentif du matériel trouvé en remblai qui permettra peut-être quelques précisions quant à l'usage de la pièce. La présence d'un décor peint, indiquerait, dans le cas présent, une fonction peu ordinaire.

Contact

Nunes Pedroso, Rui
Centre d'Etude des Peintures Murales Romaines (CEPMR-CNRS/ENS)
Abbaye Saint-Jean-des-Vignes
F02200 Soissons

Groetembril, Sabine
Centre d'Etude des Peintures Murales Romaines (CEPMR-CNRS/ENS)
Abbaye Saint-Jean-des-Vignes
F02200 Soissons

LIEGE, SITE DE LA PLACE SAINT-LAMBERT. PLAN ET IMPLANTATION DANS LA TOPOGRAPHIE LOCALE DE L'ÉDIFICE ROMAIN

D. HENRARD, P. VAN DER SLOOT & J.-M. LÉOTARD. AVEC LA COLLABORATION D' O. COLLETTE

Introduction

Situé directement en aval de la confluence avec l'Ourthe, le site de la place Saint-Lambert occupe un emplacement clé sur la rive gauche de la Meuse. Localisé sur le bord externe de la plaine alluviale, le lieu est traversé par le ruisseau de la Légia qui draine le versant abrupt de la vallée, offrant un accès naturel vers le plateau de la Hesbaye (fig. 1). Quatre kilomètres en aval, une voie romaine venant de Tongres, et aboutissant probablement à Trèves, franchissait le fleuve à hauteur de l'agglomération romaine de Jupille. À partir de cette localité, il reste 15 km à parcourir vers le nord pour atteindre le chef-lieu de la Cité ; Maastricht se situe 20 km en aval.

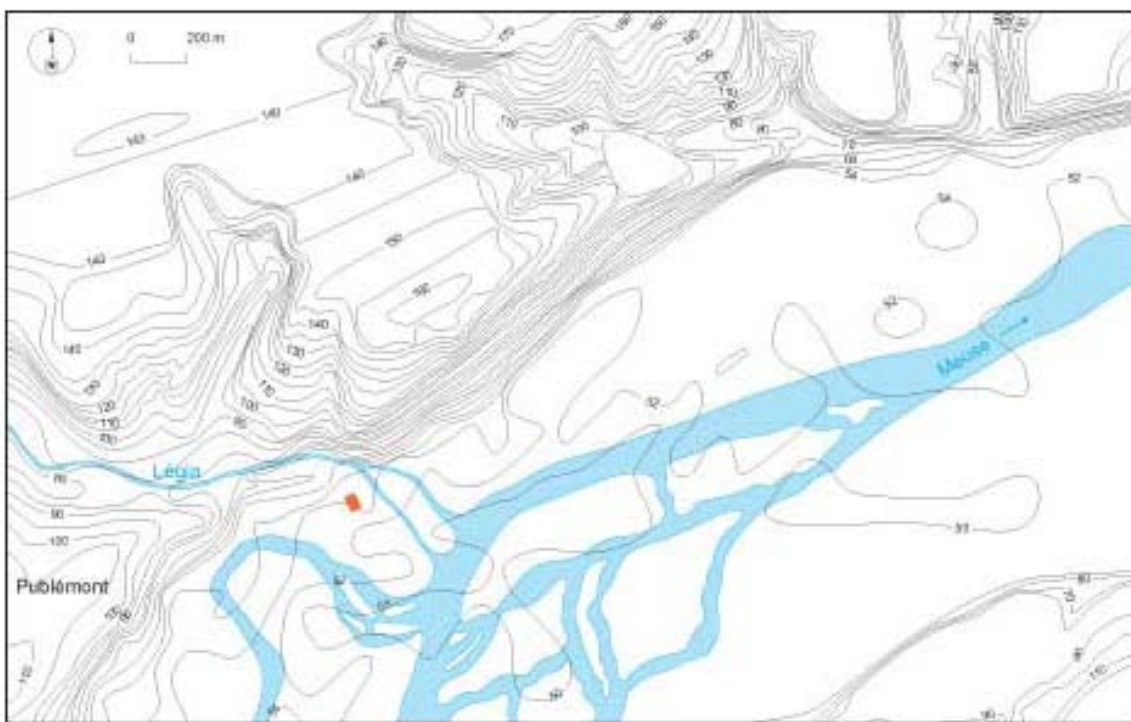

Fig. 1. Site Saint-Lambert (Liège). Position du bâtiment romain (rectangle rouge) dans la topographie locale (les cotes et les courbes de niveau se rapportent au bed rock). Évocation des cours de la Meuse et de la Légia avant l'industrialisation (d'après Lecouturier, 1930).

Malgré une histoire de la recherche centenaire, la restitution de l'édifice romain demeurait partielle¹¹. La masse des données récoltées, principalement en contexte de sauvetage, apparaît difficile à exploiter sans des expertises complémentaires sur le site. Cette démarche est aujourd'hui possible au sein de l'espace « Archéoforum ».

La campagne de recherches 2005-2006, menée sous l'égide de l'Institut du Patrimoine Wallon et placée sous la direction scientifique du Ministère de la Région wallonne, se donnait pour objectif la complémentation du plan du bâtiment romain, l'appréhension de son mode d'implantation dans la topographie locale et la discrimination d'éventuelles phases de

¹¹ GUSTIN M., 1996.

construction. Cette approche se veut le préalable à une étude approfondie de la documentation mobilière.

1. Complémentation du plan

Le plan de l'édifice, dans son état final, peut à présent être considéré comme complet (fig. 2). Ses dimensions atteignent 54 × 35 m en façade. Le bâtiment rend compte d'un projet homogène et cohérent. Il répond à une formule architecturale standardisée, caractérisée par un plan agencé autour d'un grand espace central (22) et dont les façades, régies par un axe de symétrie nord-est/sud-ouest rigoureux, sont pourvues de pavillons d'angle saillants. Deux modules de pièces, articulées autour de vestibules de type « couloir », sont disposés de part et d'autre de l'espace 22.

La façade nord-est est pourvue d'une galerie (16) qui ouvre sur deux pavillons d'angle aux proportions monumentales (37 et 34). La façade sud-ouest montre cinq pièces en enfilade entre les deux pavillons d'angle qui constituent ici des espaces clos. La pièce centrale (21), en décrochement, s'aligne sur les pavillons d'angle ; disposée dans l'axe de symétrie du bâtiment, elle fait écho à une probable rampe d'accès en façade nord-est (38).

Une pièce oblongue est placée sur chaque flanc du bâtiment. La pièce 28, partiellement investiguée, comporte au moins trois piliers, apparemment disposés dans l'axe de la pièce. Son mur de façade se distingue par une épaisseur moindre et est pourvu de trois baies soupiraux. Son extrémité orientale est parementée, rendant probable une baie d'accès à cet endroit. La pièce 25b montre également, sur sa seule portion investiguée, un pilier engagé axial sur son mur sud. Une batterie d'annexes est accolée au flanc nord de l'édifice (pièces 1, 2, 39 et 33).

Enfin, le pavillon nord-ouest accueille une installation de bains, ce qui engendre le placement en décrochement de la façade d'une chambre de chauffe avec *praefurnium* (3) et de probablement deux exèdres en enfilade (4 et 6) dont une à chevet courbe (6). La pièce 8 a conservé la chambre de chaleur d'un chauffage par hypocauste, alimentée par un foyer aménagé au sein de son mur nord.

L'édifice romain du site Saint-Lambert rend compte d'un type architectural régulièrement associé à un domaine d'exploitation rural dont la résidence principale préside à l'organisation. L'emprise des sondages aux abords du bâtiment ne permet pas encore de statuer sur son existence.

2. Implantation dans la topographie locale

L'emplacement du bâtiment romain, en pente douce vers la Meuse, échappe à la dynamique alluviale du fleuve et se trouve à l'écart des zones humides.

Il est possible qu'un chenal de la Légia, partiellement reconnu à l'est du bâtiment, ait influencé les choix d'implantation de l'édifice (fig. 2). En effet, la façade principale semble accompagner le sommet d'une croupe déterminée par ce chenal, accentuant par-là la monumentalité de l'ouvrage. Quoi qu'il en soit, on constate que l'axe de symétrie du bâtiment s'aligne sur l'axe de la plaine alluviale à cet endroit, permettant à la façade avant de dominer la perspective principale de son environnement (fig. 1).

Le choix de l'orientation du bâtiment indique qu'il n'y a aucune volonté d'atténuer le dénivelé du terrain qui, sur l'étendue du bâtiment, avoisine dès lors 120 cm. Aucun nivellement drastique du substrat naturel n'est entrepris préalablement à la construction de l'ouvrage. Le choix technique opéré consiste plutôt à épouser la déclivité du terrain en établissant les fondations en légers paliers au chaînage d'angle des murs. La majorité des espaces intérieurs connaît ensuite un terrassement afin d'en surélever le niveau de sol (fig. 3). Le matériau utilisé est généralement un limon sableux d'origine éolienne, sédiment présent sur la colline du Publémont (fig. 1). La

portion d'élévation des murs jouant le rôle de soutènement à une épaisseur qui varie entre 85 et 90 cm.

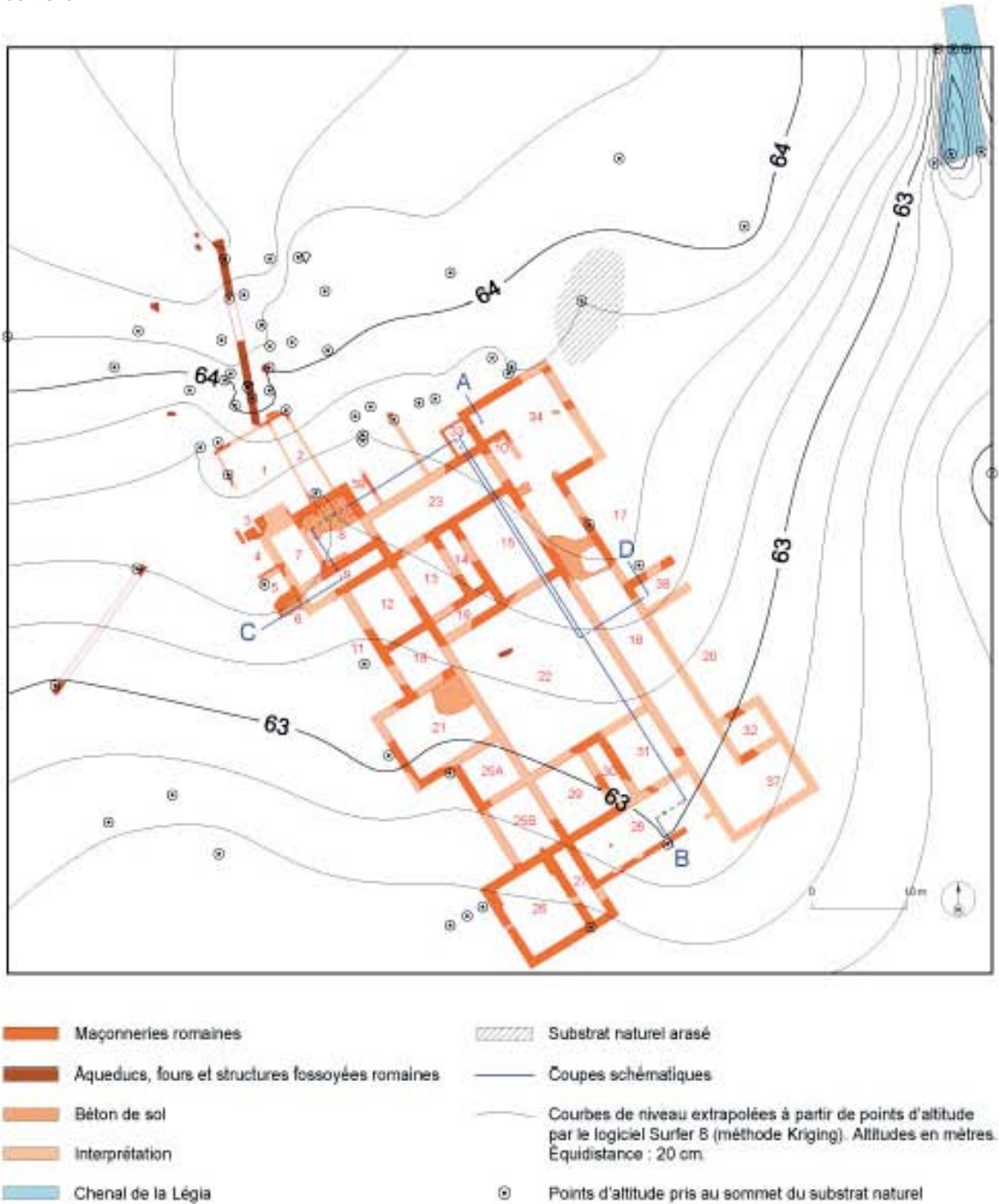

Fig. 2. Site Saint-Lambert (Liège). Plan et implantation dans la topographie du site du bâtiment romain.

En dépit du degré d'arasement important des niveaux de sol, le mode de nivellement du bâtiment peut être globalement appréhendé. On constate que les espaces situés dans le haut de la pente sont également exhausés. Pour l'essentiel, le bâtiment se développe donc sur un volume terrassé, assimilable à une plate-forme. Par ailleurs, les paliers perceptibles de pièce en pièce n'accompagnent pas la déclivité du terrain mais définissent plutôt un podium se situant plus ou moins au centre du bâtiment¹². Le terrassement dans le bas de la pente devait atteindre 200 cm.

¹² Le cubage nécessaire à la mise en terrasse du bâtiment est estimé à 1500 m³.

Les pièces 25b et 28, qui jouxtent – dans le bas de la pente – le pavillon sud-ouest, sont épargnées par les terrassements environnants, ce qui permet d'y implanter un niveau supplémentaire, en contrebas du reste de l'édifice. Enerrés sur trois côtés par la terrasse du bâtiment, ces espaces acquièrent un statut particulier. Les aménagements documentés au sein de la pièce 28 renforcent ce constat. Cette pièce apparaît en outre excavée d'environ 60 cm par rapport au niveau du sol extérieur au bâtiment.

Pour toutes ces raisons, la contrainte de la pente ne semble aucunement avoir constitué un facteur d'implantation négatif mais s'assimile plutôt à une opportunité contribuant à monumentaliser l'édifice.

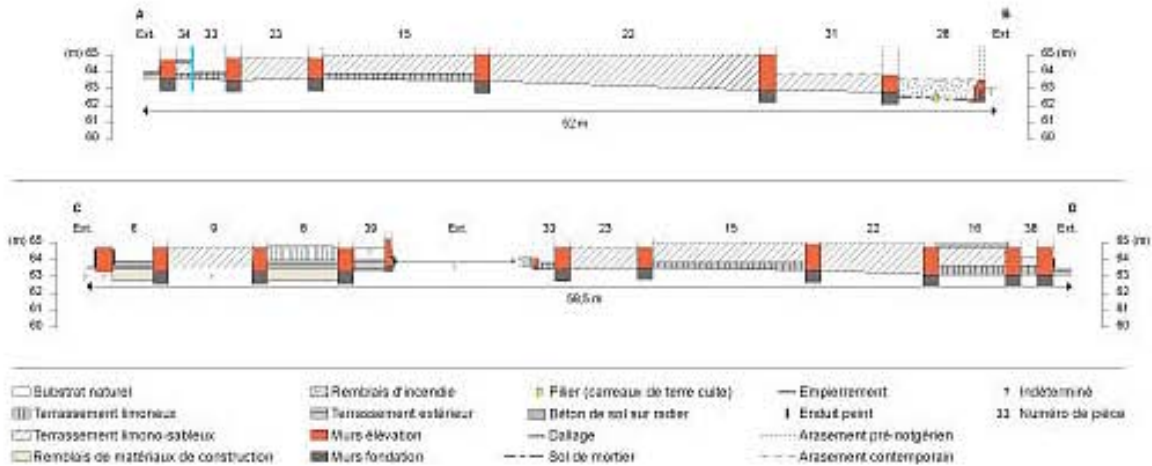

Fig. 3. Site Saint-Lambert (Liège). Coupes schématiques à travers le bâtiment romain. Leur position est donnée sur la figure 2.

3. Évolution du plan

Étant donné la pauvreté des liens stratigraphiques et l'état de conservation extrêmement fragmentaire des structures, aucun plan de phases de l'édifice ne peut être proposé sans ambiguïté. Des « épisodes architecturaux » sont clairement documentés. Ceux-ci ne renvoient pas nécessairement à une succession d'états d'aménagement compris à l'échelle du site. La signification d'un épisode ne vaut qu'à l'échelle de son observation.

L'adjonction d'annexes au nord de l'édifice est indubitable, ainsi que leur cloisonnement en pièces 1 et 2, corollaire d'un percement de baie en 2. À ce stade, l'aqueduc semble toujours en fonction.

Les installations de bains, y compris le chauffage par hypocauste, sont incorporées au sein du pavillon nord-ouest dont le cloisonnement (7 et 8) est antérieur ou contemporain aux bains. Le niveau de sol et le système d'écoulement de la baignoire froide (6) sont remodelés, tout comme l'orientation du foyer de l'hypocauste. La rampe d'accès sur la façade nord-est est ancrée sur un mur déjà décoré.

L'espace 28 correspond manifestement au réaménagement d'une pièce préexistante. En effet, son excavation entraîne le déchaussement des murs qui la délimitent, son mur de façade sud étant quant à lui reconstruit.

Enfin, les pièces de la façade occidentale, à l'exception des murs de cloisonnement des pièces 12/18 et 25a/25b, sont construites avant le reste de l'édifice. La signification de cet épisode – étape de travaux au sein d'une phase d'aménagement ou une reconstruction de l'édifice –

demeure, à ce stade de la recherche, impossible à établir avec certitude. Ce point sera critiqué dans un article indépendant¹³.

4. Chronologie

Au vu de la documentation, aucune continuité ne peut être proposée entre l'occupation protohistorique du site (occupation au Bronze final) et la fondation de l'édifice romain.

Seule une partie du mobilier a été étudiée en lot commun, hors contexte stratigraphique et sur la base d'un tri qualitatif préalable¹⁴. Le canevas chronologique qui en résulte atteste une présence à partir de la fin du Ier siècle après J.-C. et laisse augurer d'un summum d'occupation durant la seconde moitié du IIe siècle et le début du IIIe siècle. Le corpus mobilier montre une chute d'occurrences dès le deuxième quart du IIIe siècle.

Une fréquentation globalement attribuée au IVe siècle est attestée par des documents qui représentent 8% du corpus céramique étudié¹⁵. Il est impossible d'assimiler cette occupation à un état d'aménagement du site. Notons que l'organisation urbanistique du site conserve longtemps l'empreinte du bâtiment, dans la mesure où des constructions du haut Moyen Âge respectent son orientation¹⁶.

Bibliographie

GUSTIN M., 1996. La villa gallo-romaine : bilan de cinq années de fouilles. *In* : LÉOTARD J.-M. & COURA G. (dir.), *Place Saint-Lambert à Liège. Cinq années de sauvetage archéologique*, Actes d'une Journée de réflexion (1er décembre 1995, Liège), Liège (Liège 1), 53-56.

HENRARD D., VAN DER SLOOT P. & LÉOTARD J.-M., à paraître. Liège/Liège. Site Saint-Lambert : la villa gallo-romaine. Indices de chronologie relative et techniques de construction, *Chronique de l'Archéologie Wallonne*, 15, Namur.

LECOUTURIER Ph., 1930. *Liège-étude de géographie urbaine*, Liège.

OTTE M. (dir.), 1990. *Les fouilles de la place Saint-Lambert à Liège 3. La villa gallo-romaine*, Liège (Études et Recherches archéologiques de l'Université de Liège, 44).

OTTE M., LÉOTARD J.-M. & FOCK H., 1994. Phases anciennes de la cathédrale Saint-Lambert à Liège, *Bulletin de la Société Royale « Le Vieux Liège »*, 266, 121-143.

Contact

Henrard, Denis
Avenue des Tilleuls, 62, 4000 Liège
Insitu@win.be

Léotard, Jean-Marc
Ministère de la Région wallonne,
Service de l'archéologie
Direction de Liège I

---

¹³ HENRARD D. *et al.*, à paraître.

¹⁴ OTTE M. (dir.), 1990.

¹⁵ Le décompte du nombre d'individus n'est pas mentionné dans la publication.

¹⁶ OTTE M. *et al.*, 1994.

Avenue des Tilleuls, 62
4000 Liège
Jm.leotard@mrw.wallonie.be

Collette, Olivier
Rue du Prévôt 131
1050 Bruxelles
ocollette@hotmail.com

Van der Sloot, Pierre
Avenue des Tilleuls, 62
4000 Liège
insitu@win.be

LES BOIS DE LA VILLA DE MAGEROY

FRANÇOIS CASTERMAN, HENRI GRATIA & BENOÎT HALBARDIER

La villa gallo-romaine de Mageroy est localisée au sud de la province de Luxembourg, en Lorraine belge, à Habay-la-Vieille. Depuis 1986, l'asbl Arc-Hab (Groupe d'Archéologie de Habay) y mène des fouilles et y met au jour de nombreux vestiges, tels des bois dont les datations s'échelonnent du Ier à la fin du IIIe siècle ap. J.-C. Ces différents bois sont, en général, très bien conservés ce qui nous a permis de faire analyser une trentaine d'échantillons en vue de datation. Cet excellent état de conservation est dû à la situation très particulière de la villa. Celle-ci a été érigée dans un creux, à la naissance d'un petit vallon orienté plein nord, à la limite de la Gaume et de l'Ardenne. Un petit ruisseau intermittent, le Mageois, prenant sa source à quelques mètres au sud du corps de logis, maintient, depuis des siècles, une humidité constante dans ce "creux".

De plus, un étang aménagé dès la moitié du Ier siècle ap. J.-C. sur le trajet du Mageois et à quelques mètres au nord-ouest du corps de logis de la villa, et qui deviendra par la suite un bassin muré, a servi de lieu de stockage ou de décharge pour plusieurs bois, ce qui a facilité la conservation de ceux-ci.

A) Le petit étang

Placée au centre d'une étude interdisciplinaire, la fouille du quadrant sud-ouest du grand bassin a commencé en 2004 par un gros terrassement à la machine afin d'en étudier les coupes. Se prolongeant sous le mur de ce bassin, les couches du fond sont en réalité celles d'un petit étang, plus ancien même que le corps de logis en pierre, datant de la fin du Ier et du début du IIe siècle. Profitant d'un creux rempli de tourbe, l'étang avait été creusé à 60 m de la source du Mageois, sur le bord ouest du fond du vallon. Large d'environ 7 m dans la partie fouillée, le fond de l'étang se situait à l'origine à environ 1,50 m de profondeur tandis qu'il se trouve désormais à 2,60 m sous le niveau du sol actuel.

La vase du fond renfermait des fragments de bois, d'écorce, de planches, des fruits, des graines forestières et des pollens. Ceux-ci témoignent de la présence du hêtre et du chêne, suivi par le charme, l'orme, le frêne, et dans une moindre mesure, par l'aulne, le bouleau et l'érable. Les noisetiers y sont également fort nombreux, accompagnés de prunelliers et de sureaux. Ces petits arbres, très nombreux au début de l'occupation du site, disparaissent, dans la suite des couches, pour réapparaître en grand nombre à d'autres moments indiquant bien des périodes d'entretien de ce lieu et d'autres d'abandon.

La plus ancienne planche a été datée par la dendrochronologie du milieu du Ier siècle ap. J.-C. Cinq autres ont été datées entre 80 et 110. Aucun bâtiment contemporain du petit étang n'a encore été découvert.

B) Une structure en bois

À mi-distance entre la source et l'étang s'ouvrait, sur le côté est du ruisseau, un creux marécageux où une structure en bois avait été édiflée, à 13 m du ruisseau. De celle-ci ont été retrouvés jusqu'à présent, quatre bases de gros poteaux, deux traverses et trois fragments de planche. Large de 4,80 m, cette structure est vérifiée sur 14 m de longueur, mais il reste à en fouiller une autre partie. Etablie sur un sol marécageux et, au relief incurvé, recouvert d'une mince couche d'argile et suivant un relief incurvé, cette structure ne pouvait pas être un bâtiment. La décomposition des bois, en dehors du contact du sol humide, montre un abandon prolongé. Deux des gros poteaux ont été datés d'après 61 et 83. On retrouve à cet endroit de

nombreux fragments d'écorce d'arbre ayant été coupés et débités. Ainsi, il semblerait que cette structure ait plutôt servi au séchage des planches. Deux décorations d'un meuble en bois mouluré et des cônes d'épicéas appartiennent également à ce niveau.

C) La construction du corps de logis

Au cours de la première moitié du IIe siècle, le corps de logis en pierre est construit dans le creux marécageux. Les vestiges de la structure de séchage des planches sont alors recouverts par plus de 2 m de hauteur de remblai.

Pendant la construction, une baraque de chantier en bois a été montée du côté nord, sur une petite élévation du terrain. Il s'agissait d'une construction carrée de 14 m de côté dont les parois reposaient sur 12 très gros blocs de pierre, presque entièrement enterrés. Chaque paroi était constituée de trois panneaux placés bout à bout. Les panneaux centraux étaient équipés de fenêtres ouvrables. La porte d'entrée était protégée d'un auvent. La toiture pyramidale était ceinturée de gouttières en bois afin de recueillir toute l'eau du toit à un même endroit, loin du chantier. Une gouttière monoxyle a été retrouvée en contrebas du chantier. Sa forme légèrement trapézoïdale lui permettait de s'emboîter avec ses voisines. Une des grandes planches qui l'accompagnaient a été datée d'après 124. Le chantier étant terminé, la baraque a été démontée et son emplacement a été recouvert d'une épaisse couche de sable afin d'établir une vaste plate-forme donnant accès à l'arrière de la maison.

Pendant tout le temps de la construction et durant les premiers temps de l'occupation des bâtiments en pierre, l'étang continue d'exister et plusieurs planchettes artistiquement découpées datant de cette époque sont jetées dans celui-ci. On y voit également une bonne vingtaine de déchets de bois tournés.

D) Le grand bassin

Au milieu du IIe siècle, le petit étang est remplacé par un grand bassin de forme carrée dont les angles sont fortement arrondis. Son diamètre de 31 m lui confère une superficie d'environ 885 m². Selon une étude réalisée par la RUG, il apparaît comme étant le plus grand du nord de la Gaule. Il est ceinturé d'un puissant mur en schiste qui atteint encore 1,50 m de hauteur au sud-ouest. Le niveau de l'eau ne dépassait cependant pas 1 m de hauteur. Un sixième de sa superficie a été fouillé jusqu'à présent.

Les fragments de bois retrouvés dans le bassin sont beaucoup plus nombreux du côté de l'habitat, au sud-est; on y voit également des polypores et des cônes d'épicéas. Parmi les bois remarquables : un bois taillé en double fuseau ; deux bois tournés ; un disque en bois de 14 cm de diamètre et d'une épaisseur ne dépassant guère 3 mm ; deux platines reliées par un axe et qui étaient décorées, sur leurs faces extérieures, de cercles concentriques découpés en petites dents ; une petite roue de 18,5 cm de diamètre et de 4 cm d'épaisseur a aussi été mise au jour ; elle semble avoir appartenu à un petit chariot d'enfant. Autre trouvaille remarquable : une semelle en bois rehaussée par deux petits blocs probablement conçue pour protéger les pieds des baigneurs de la chaleur des hypocaustes. La découverte la plus surprenante reste celle de deux rames en bois, l'une de 1,03 m de longueur, l'autre de 1,25 m. Cette dernière, la plus ancienne, est la plus soignée. La grandeur du bassin permettait d'y circuler en barquette jusqu'au début du IIIe siècle. Déjà bien ensablé à cette époque, celui-ci fut par la suite régulièrement envahi par la végétation.

Entre 190 et 210, au moins 8 gros tuyaux en chêne ont été entreposés dans le bassin pour les maintenir en bon état et pouvoir les réutiliser plus tard. Il s'agissait de quartiers de gros troncs sommairement retaillés. Leur longueur varie entre 1,95 m et 2,25 m, leur diamètre, entre 20 cm et 32 cm. Raté au forage, l'un d'eux montre la technique employée. Le forage commençait aux deux extrémités avec un foret à tête hémisphérique de 3 cm de diamètre. Il était ensuite élargi à l'aide d'un foret à tête tronconique de 6,6 cm de diamètre. D'autres forets étaient

également employés, les percements pouvant atteindre de 5,8 à 7,7 cm de diamètre. Vers 240, ce sont deux quartiers d'un très gros tronc de chêne de 1,40 m de longueur qui ont été déposés tout contre le mur afin de pouvoir les récupérer plus facilement.

À la fin du IIIe siècle, le bassin était déjà presque entièrement ensablé. Son fond se retrouve aujourd'hui à 2 m de profondeur sous le fond du vallon, mais à 3 m du rebord sud-est.

E) La fortification de la villa

Un incendie ayant ravagé le complexe résidentiel en 263, la villa est abandonnée, seulement réoccupée ici et là par des "squatters". Peu après, les militaires fortifient les ruines du complexe résidentiel pour en faire un centre de stockage du blé, avec une grosse tour-silo. De cette époque, on a retrouvé deux séchoirs à blé dans un bâtiment annexe. Aux abords de la Rulles, une meule de moulin manœuvrée mécaniquement, accompagnée de céramiques romaines, a aussi été mise au jour. Les planches et les poutres en chêne employées pour la restauration de certaines parties des bâtiments sont d'excellente qualité. Une poutre manquante est coupée et dégrossie sur place. Les chutes de bois, une spatule de cuisine, des branchettes d'épicéas et des baguettes de noisetiers sont jetées dans une tranchée voisine. Ces bois sont datés entre 250 et 265. Aucun bois de l'occupation au IVe siècle n'a encore été retrouvé.

Bibliographie

DEFGNÉE A. & LEDUC S., 2006. *Habay-la-Vieille, villa de Mageroy (2003-2005). Coupe Nord 095*, Louvain-la-Neuve, mai.

ECKHOUT J. et HOUBRECHTS D., 2003. *Rapport d'analyse dendrochronologique. La villa gallo-romaine de Mageroy à Habay-la-Vieille (Habay)*, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, 3 avril.

ECKHOUT J., 2004. *Rapport d'analyse dendrochronologique. La villa Mageroy (Habay). Quadrant S-O du bassin*, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Octobre 2004.

ECKHOUT J., 2006. *Rapport d'analyse dendrochronologique. La villa Mageroy à Habay. Échantillons de la couche US 1482*, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Mai.

ECKHOUT J., 2007. *Rapport d'analyse dendrochronologique. Échantillons provenant des fouilles de la villa Mageroy à Habay (4ème campagne d'analyse)*, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Janvier.

ZEIPPEN L., 2004. *La villa gallo-romaine de Mageroy à Habay-la-Vieille (HABAY) : Descriptif de la villa et Etudes pluridisciplinaires*, Extraits du mémoire présenté par L. Zeippen, Louvain-la-Neuve, Janvier.

Contact

Casterman, François
Asbl Arc-Hab
Rue du Sentier 55
7610 Rumes
Françoiscaerman@hotmail.com

HET ROMEINS CASTELLUM VAN OUDENBURG: *POST-EXCAVATION*-ONDERZOEK RESULTEERT IN NIEUWE CHRONOLOGIE

SOFIE VANHOUTTE

Tussen augustus 2001 en april 2005 voerde het VIOE grootschalig archeologisch onderzoek uit ter hoogte van de zuidwestelijke hoek van het Romeins *castellum* te Oudenburg¹⁷. Sindsdien is de *post-excavation*-verwerking en de studie van de opgravingsgegevens en vondsten volop aan de gang. Deze paper beperkt zich tot een zeer beknopt overzicht¹⁸ van de nieuwe inzichten in de chronologie van de militaire occupaties en in de ruimtelijke organisatie van deze *castellum*zone en haar evolutie in de loop van de 3de en 4de eeuw na Chr..

Onder een 'zwarte laag' en een Karolingisch niveau, werd een Romeins pakket van gemiddeld 1 m dikte aangetroffen, bestaande uit een complexe opeenvolging van bewoningsniveaus, afval-, brand- en nivelleringslagen. Dit pakket blijkt het resultaat van een veel complexere bewoningsgeschiedenis dan geconcludeerd uit vroeger onderzoek. De opgravingen in 1960 en in de jaren 1970 in het noordwesten en in de centrale noordelijke sector van het fort, deden prof. Dr. J. Mertens besluiten tot een opeenvolging van drie kampen: twee hout- en aarden forten en één stenen *castellum*. De detailstudie van de stratigrafische gegevens van het recente onderzoek in relatie met ceramologische en numismatische data levert een chronologie op van 5 hoofdfasen, daterend van ca. 200 tot de beginjaren van de 5de eeuw na Chr. De overblijfselen van drie opeenvolgende hout- en aarden forten kunnen gesitueerd worden tussen ca. 200 en het derde kwart van de 3de eeuw na Chr. Kort erna werd vermoedelijk het eerste stenen *castellum* opgericht. De laatste fortoccupatie vangt aan in het tweede kwart van de 4de eeuw. Alhoewel de vier fortperiodes van de 3de eeuw een vloeiende chronologie vertonen, wijzen de nivellering van het terrein vóór elke nieuwe aanleg en de vaak radicale wijzigingen in de ruimtelijke organisatie erop dat er geen continuïteit is in de occupatie. Een langere onderbreking lijkt zich voor te doen tussen de late 3de eeuw en het tweede kwart van de 4de eeuw¹⁹. Het is duidelijk dat de dichte opeenvolging van occupaties belangrijke verstoringen heeft veroorzaakt op elk niveau. Bovendien kon vastgesteld worden dat het terrein vóór elke nieuwe aanleg plaatselijk grondig werd geruimd en dat sommige inrichtingen werden herbruikt.

FASE 1

De aanleg van het eerste fort kan ca. 200 / begin 3de eeuw gedateerd worden. De sporen van deze militaire occupatie, ingesneden in de oude bodem, zijn stratigrafisch niet te onderscheiden van sporen van de burgerlijke nederzetting, die tijdens de 2de eeuw vermoedelijk het grootste deel van de zandrug van Oudenburg inpalmde. De verdediging van het eerste kamp bestond uit een wal van zo'n 6 m breed en een gracht van ca. 2 m breed, op zo'n 2,5 m gecombineerd met een smalle greppel. De gracht kan aan de hand van de opgravingsplannen van prof. Mertens verder in noordelijke richting gevolgd worden over een totale afstand van ca. 108 m waarna ze afdraait in oostelijke richting. Het eerste fort van Oudenburg is dus vermoedelijk kleiner dan zijn opvolgers. Verschillende hout- en leemconstructies die georiënteerd liggen volgens de verdedigingsgracht, en enkele restanten van vloerniveaus kunnen toegeschreven worden aan deze oudste fortperiode. Een enorme ijzerslak en een stuk smeltkroes wijzen op artisanale activiteit met metaalbewerking.

¹⁷ Zie de nota's Brochure Romeinendag 2003, 2004, 2005.

¹⁸ Een uitgebreid overzichtsartikel is voorzien voor *Relicta*. Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen 3.

¹⁹ Dit kan slechts met grote voorzichtigheid gesteld worden aangezien deze periode algemeen zowel ceramologisch als numismatisch moeilijk aanwijsbaar is.

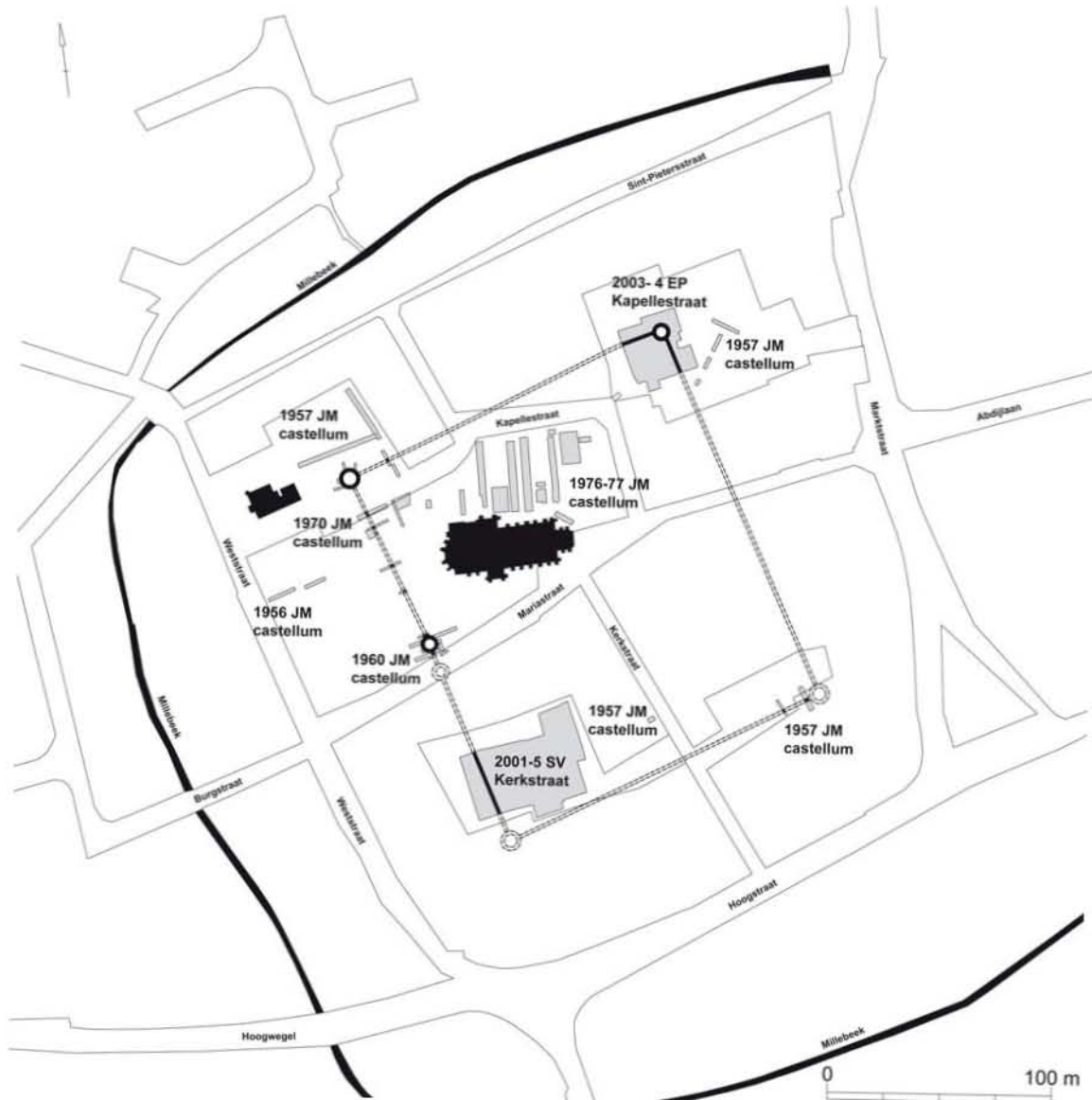

Fig. 1: Het stadscentrum van Oudenburg met lokalisatie van het stenen castellum en aanduiding van de verschillende opgravingszones van de jaren 1956-57, 1960, 1970, 1976-77 en van het begin van de 21ste eeuw.

FASE 2

De zuidwestelijke zone van het tweede hout- en aarden fort, te dateren in de eerste helft van de 3de eeuw na Chr., werd gedomineerd door een officieel complex van 32 op 23 m, opgericht in vakwerkbouw. Het bevindt zich net binnen de aarden wal, die hier 10 m breed is en voorafgegaan wordt door een gracht met een breedte van ruim 3 m. Het gebouw bestaat uit een opeenvolging van kleine kamers, gangen en grotere ruimtes rond een binnenhof. Verschillende onderdelen hadden bepleisterde wanden met paneeldecoratie en waren uitgerust met mortel- en steenvloeren. Gelegen op de as van het binnenhof konden de restanten vrij gelegd worden van een kleine constructie van ca. 3 op 2,25 m, eveneens uitgerust met wanddecoratie. De dimensies en het grondplan van het complex vertonen opmerkelijke gelijkenissen met die van een stenen gebouw met binnenhof in het fort van Housesteads, dat geïdentificeerd werd als een *valetudinarium* of lazaret²⁰. De rustige ligging in de hoek van het kamp ondersteunt een dergelijke interpretatie voor het Oudenburgse complex. Bovendien

²⁰ Charlesworth, 1976; Johnson 1983, 184, 186: Abb. 121.

vertoont de kleine constructie op het binnenhof zowel qua ligging als qua afmetingen een frappante gelijkenis met het *sacellum* in het *valetudinarium* van het legioenskamp te Novae²¹. Het *valetudinarium* van Oudenburg is het eerste in Gallië dat als dusdanig in een *castellum* kan worden herkend²².

FASE 3

De binnenbebouwing tijdens de derde fortperiode, vermoedelijk te dateren rond het midden van de 3de eeuw, vertoont een geheel ander karakter met een vrij dichte occupatie van het terrein. De grachttracés van de voorgaande forten werden hernomen als onderdeel van een nieuw grachtensysteem. Binnenin de beschoeiing aan de binnenkant van de aarden wal, die nu een breedte van 12 m bereikt, kunnen verschillende hout- en leemconstructies met hardplaats in de as van het gebouw onderscheiden worden, met aanpalende constructies en omheiningen. De oudste constructies langs de westelijke wal vertonen een W-O oriëntatie waarna grondige verbouwingen resulteerden in langwerpige N-Z gerichte constructies. Enkele gebouwen zijn mogelijk wooneenheden (barakken), andere gaven onderdak aan artisanale activiteit, waarvan verschillende hardkuilen getuigen.

FASE 4

De aanleg van het vierde fort is te dateren in de loop van het derde kwart van de 3de eeuw na Chr.. De dikte van dit niveau en de verschillende verbouwingen wijzen op een langdurige occupatie tot in de latere 3de eeuw (ca. 260-280?). Een constructiebalk gerecycleerd voor de bekisting van een jongere waterput, leverde een dendrochronologische datering op van ca. 265 na Chr. +/- 5 jaar. Het einde van deze fase is gekenmerkt door een groot aantal imitaties *Tetricus* I en II (271-274) en tijdgenoten te dateren in de periode ca. 270-300. Verschillende argumenten pleiten voor een identificatie van dit fort als het eerste stenen *castellum*. De aanleg in steen in de latere 3de eeuw sluit bovendien aan bij de oprichting van het merendeel van de 'Saxon Shore' forten in *Britannia* vanaf 260 na Chr.²³. Het in kaart brengen van de verschillende locaties van het uitbraakspoor van de verdedigingsmuur aangesneden tijdens de verschillende archeologische campagnes in de jaren 1956-7, 1960, 1970 en tijdens de recente onderzoeken tussen 2001 en 2005 op de site Spegelaere (ZWhoek) en site Jacali (NOhoek), levert een grondplan op van ongeveer 150 op 180 m.

Tijdens deze vierde fase was de zuidwestzone van het fort voorbehouden voor artisanale activiteit. Een twintigtal hardplaatsen en ovens was aangelegd aan de voet van de westelijke aarden wal. Hun grote aantal en hun openluchtkarakter bestempelen hen als *fabricae*. De rest van de zone werd ingepalmd door vrij kleine constructies die vermoedelijk dienst deden als ateliers en/of stockageruimtes. Bronsbewerking met onder andere de productie van spiraal*fibulae* is duidelijk aantoonbaar. In deze zone van *fabricae* gebeurde mogelijk ook graanverwerking, wat door het grote aantal maalstenen op de site bevestigd lijkt. Een centrale waterput voorzag het nodige water. Aan de oostkant vullen twee constructies met centrale hardplaats gelegen langs een noord-zuid gericht wegtracé, de zone verder in. Een gigantische dump van consumptie-afval van zo'n 10 op 10 m net in de hoek binnen de aarden wal, levert door de rijkdom aan vondsten een belangrijke inkijk in het dagelijks leven tijdens deze fase. De studie van het uitgebreide aardewerk-ensemble van 5619 scherven met een MAI van 729 werpt een licht op de cultuur van de militaire voedselconsumptie en toont aan dat de legereenheid van Oudenburg toegang had tot de ceramiekbevoorrading vanuit de verschillende productieregio's. Gelegen op een doorgangsroute naar *Britannia*, profiteerde Oudenburg van en was het sterk beïnvloed door de commerciële handel tussen *Britannia* en het continent²⁴.

---

²¹ Dyczek 1997, 203.

²² Cfr. Reddé e.a. 2006, 121.

²³ Pearson 2002, 65.

²⁴ Vanhoutte, Dhaeze & De Clercq (in voorbereiding).

FASE 5

In het tweede kwart van de 4de eeuw na Chr. werd het stenen fort van Oudenburg gerenoveerd. Alhoewel op de profielen stratigrafisch geen onderscheid is vast te stellen, zijn er verschillende indicaties dat deze fortperiode op te delen is in twee fasen. Munten en radjessigillata geven een zwaartepunt in de occupatie aan in de periode ca. 330 – 340, wat ondersteund wordt door de dendrochronologische datering van een eiken plank ca. 319-322 na Chr. Een tweede zwaartepunt ligt in het laatste kwart van de 4de eeuw. Een plank van de binnenbekisting van de dubbele waterput leverde een *terminus post quem* datering op van ca. 375 na Chr +/- 5 jaar voor de aanleg. Verdere numismatische analyses²⁵ en de identificatie van alle radjessigillata is noodzakelijk om te bepalen of hier al dan niet sprake is van een hiaat in de occupatie. Tijdens het tweede kwart van de 4de eeuw werd de zone gedomineerd door een stenen badgebouw. Mogelijk was de rest van de zone op dat moment onbebouwd. Tijdens de tweede helft van de 4de eeuw veranderde het karakter van de occupatie volledig. Naast de waterput met dubbele bekisting, kunnen een groot waterbekken van 4,5 op 4,5 m, een simpele constructie van binnenwerks 11,5 op 5 m en enkele lange standgreppels in deze periode gedateerd worden. Pollenanalyses van de lagen die corresponderen met het gebruik van het bassin en van de dubbele waterput wijzen op een zeer open vegetatie gedomineerd door grasland rond de beide structuren. Dit voedt de idee dat de lange standgreppels mogelijk omheiningen zijn voor dieren²⁶. Het waterreservoir zorgde voor het nodige drinkwater en het gebouw met eenvoudig grondplan kan als stal geïnterpreteerd worden.

Voorafgaand overzicht demonstreert duidelijk dat de zuidwestelijke zone voor een verscheidenheid aan doeleinden is gebruikt. Verschillende fasen tonen bovendien aan dat er nauwelijks sprake is van een strikte kampindeling.

De oprichting van de kampen van Maldegem-Vake en Aardenburg na de invallen van de Chauci (172-174) lijkt het begin van de uitbouw van een kustverdedigingssysteem waarvan het fort van Oudenburg vanaf ca. 200 een onderdeel vormde. De drie hout- en aarden forten van Oudenburg kunnen beschouwd worden als tijdelijke stellingen in periodes van dreiging. De permanente legerbasis in steen van de latere 3de eeuw (ca. 260-280), kan gelinkt worden aan verschillende fasen van het Gallische Rijk. Terwijl de inplanting kan verbonden worden met de acties van Postumus in de jaren 260 tegen de Franken, bleef het fort een belangrijke rol spelen in het Gallische Rijk onder zijn opvolgers. De brandlaag op het einde van fase 4 is mogelijk in verband te brengen met de invasies van 275-276.

De reoccupatie van het stenen fort tijdens fase 5 start vermoedelijk tijdens de tweede helft van de regeerperiode van Constantijn I (306-337). Later, in de tweede helft van de 4de eeuw werd het fort waarschijnlijk gerenoveerd in het kader van de algemene aanpassingen van het kustverdedigings-systeem waarvoor onder andere door Valentinianus (364-375) belangrijke maatregelen werden getroffen. Het grondplan van het 4de-eeuwse fort, zijn topografische positie en verschillende vondsten tonen duidelijk aan dat het *castellum* van Oudenburg een onderdeel was van de *Litus Saxonicum*.

Bibliografie

CHARLESWORTH D., 1976. The Hospital, Housesteads, *Archaeologia Aeliana* 5, IV, 17-30.

DYCZEK P., 1997. The valetudinarium at Novae – new components, In: GROENMAN-VAN WAATERINGE W., VAN BEEK B.L., WILLEMS, W.J.H. & WYNIA, S.L.: *Roman Frontier Studies 1995*.

---

²⁵ Ruim 1/3 van de in totaal ca. 1600, vaak zwaar gecorrodeerde, munten konden tot nu toe worden gereinigd en gedetermineerd.

²⁶ Vanhoutte, Bastiaens, Deforce, Eryvynck, Haneca & Stieperaere 2007.

Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies, (Oxbow Monograph 91), 199-204.

JOHNSON A., 1987. *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches* (übersetzt von G. Schulte-Holtey, bearbeitet von D. Baatz), (Kulturgeschichte der Antiken Welt 37), Mainz am Rhein, 1987.

PEARSON A., 2002. *The Roman Shore Forts. Coastal Defences of Southern Britain*, Charleston, 2002.

REDDÉ M., BRULET R., FELLMANN R., HAALBOS J.-K., VON SCHNURBEIN S. (dir.), 2006. L'architecture de la Gaule romaine 1: Les fortifications militaires, Documents d'archéologie Française 100, Bordeaux.

VANHOUTTE S., BASTIAENS J., DEFORCE K., ERVYNCK A., HANCA K. & STIEPERAERE H., 2007. A remarkable 'double' well at the Saxon Shore fort at Oudenburg (Belgium), *20th International Congress of Roman Frontier Studies, León, Spain, 4-11 September 2006. Proceedings* (in druk).

VANHOUTTE, S., DHAZE, W. & DE CLERCO, W. (in voorbereiding), A pottery dump from c. AD 260-270 at the Saxon Shore fort at Oudenburg (West-Flanders, Belgium), In: *Roman ceramics across the Channel. Proceedings of the Roman Pottery Study Group Conference, June 30 – July 2 2006, Ghent*.

Contact

Vanhoutte, Sofie
VIOE, buitendienst West-Vlaanderen
Stadenstraat 39
8610 Zarren-Kortemark
sofie.vanhoutte@rwo.vlaanderen.be

TWEE CIVIELE NEDERZETTINGEN AAN DE LOOSTRAAT TE HUISSSEN

MIEL SCHURMANS

In het voorjaar van 2005 voerde ACVU-HBS een opgraving uit in het plangebied Loovelden in Huissen. Huissen is gelegen in Nederland in het oostelijke rivierengebied tussen Arnhem en Nijmegen, provincie Gelderland.

In het plangebied – dat ongeveer 60 ha groot is – zijn in het verleden enkele vondstmeldingen gedaan en recentelijk hebben verschillende vooronderzoeken plaatsgevonden. Dit heeft een beeld opgeleverd van vier vindplaatsen – drie nederzettingen (vindplaatsen A, D en E) en één grafveld (vindplaats B) – op de zuidelijke oeverwal van de Meinerswijkse stroomgordel, die de Romeinse Rijksgrens vormde in het oostelijke rivierengebied.²⁷

Aangezien we ons hier op de Romeinse Rijksgrens bevinden, zijn sporen van militaire aanwezigheid nooit veraf. Ten noordoosten van de vindplaatsen – op ongeveer vijf km – ligt het *castellum* van Arnhem-Meinerswijk. Ten zuidwesten van het plangebied liggen de vermoede forten van Huissen-Hazeberg en Loowaard. De verschillende forten werden met elkaar verbonden door de *limes*weg. De exacte ligging van de weg is niet gekend in het onderzoeksgebied, maar de verwachting was dat restanten ervan tijdens het onderzoek konden aangetroffen worden.

Het plangebied zal ingericht worden als woningbouwlocatie. De specifieke aanleiding voor het onderzoek van ACVU-HBS was de geplande aanleg van twee ontsluitingswegen. Deze wegen zouden twee van de voornoemde vindplaatsen aansnijden, namelijk A en D. Het archeologisch onderzoek is dan ook uitgevoerd in twee lange sleuven, waarbij zowel de kernen als de periferie van de vindplaatsen aangesneden werden. Het gevolg was echter dat we slechts zicht kregen op een beperkt deel van de nederzettingen, wat het interpreteren van de sporen bemoeilijkte. Momenteel bevindt het onderzoek zich nog in de uitwerkingsfase. De publicatie is voorzien voor de zomer van 2007.²⁸

Ondanks de relatieve kleinschaligheid van het onderzoek zijn veel sporen aangetroffen en veel vondsten gedaan (o.a. 8366 scherven aardewerk, 655 fragmenten metaal, 791 stuks natuursteen en 816 fragmenten dakpan). Beide vindplaatsen bevatten goed geconserveerde sporen in meerdere sporenniveaus. De goede conservering is te danken aan de afzettinglagen van de Rijn die de sporen bedekken en het geringe aantal recente verstoringen.

Structuren zijn aangetroffen in de vorm van een tweetal spiekers, een deel van een huisplattegrond en een deel van een rechthoekige greppelstructuur. De minimale afmetingen van laatstgenoemde structuur zijn 17,60 m bij 8,50 m. De greppels hebben een V-vormig profiel en de resterende diepte varieert van 0,70 m tot 1,00 m. De structuur heeft een opening naar het noordoosten, in de richting van de Rijn. Binnen de structuur zijn slechts enkele kuilen aanwezig. De greppels bevatten veel materiaal, waaronder ongeveer 1.500 scherven, 66 fragmenten metaal en 120 fragmenten dakpan. Onder het vondstmateriaal bevinden zich eveneens verschillende *militaria* (o.a. enkele speerpunten, messen, slingerkogels en een dakpan met stempel van het 30ste legioen). Het botanisch onderzoek van een zadenmonster uit de vulling van één van de greppels heeft enkele gewassoorten opgeleverd die niet algemeen zijn in inheems-Romeinse nederzettingen in Nederland: vijg en mogelijk rogge en broodtarwe. Het geheel stelt ons voor een interpretatieprobleem. Er is gedacht aan een wachttoren, maar

²⁷ Willems 1981, 104; Thanos 1999; De Boer 2002; Kastelein/Haarhuis 2006; Boemaers 2007.

²⁸ Schurmans 2007, met bijdragen van C. van Driel (AAC, UvA), M. Groot, K. Hänninen (Biax Consult), E. Heunks (RAAP), F. Kemmers (Numismatiek en archeologie), L. Kooistra (Biax Consult), M.C.M. Komen, K. Sas, A.E.I. Schuurig, J. Van Kerckhove en E.M.P. Verhelst. De publicatie zal verschijnen in de ZAR-reeks.

daarvoor ontbreken ondermeer de karakteristieke grote paalkuilen binnen de omgreppelde zone. De voorlopige interpretatie is een structuur van civiele aard, waarvan de functie nog onduidelijk is.

Bij het aanleggen van de sleuf in vindplaats D leek het in eerste instantie dat we restanten van de *limesweg* hadden aangetroffen: enkele parallelle greppels met een onderlinge afstand van ongeveer 5 tot 6 meter, hetgeen gebruikelijk is voor de *limesweg*. De greppels verschillen echter onderling erg van elkaar, zodat meer gedacht kan worden aan een functie als begrenzing van de nederzetting. De *limesweg* zal dus vermoedelijk ten noorden van het plangebied gesitueerd moeten worden.

Onder de grote hoeveelheid vondsten bevinden zich enkele opvallende voorwerpen. In een paalkuil in vindplaats D zijn enkele fragmenten gevonden van een aardewerken gezichtsmasker. Het betreft enkele stukken van een dubbele kin en deel van de mond met tanden.

In een waterput in vindplaats D is een zogenaamde pioniersschep met inscriptie [>TE] gevonden. Zulke werktuigen komen voornamelijk voor in militaire contexten.

Ten slotte is in een 2de tot 3de eeuwse greppel in vindplaats A een ring van git gevonden. Bovenop de ronding van de ring is een versiering aangebracht in de vorm van een uitgewerkt negerhoofdje.

De sporen zijn in eerste instantie gedateerd op basis van het aardewerkonderzoek. De bewoning in het onderzochte terrein in vindplaats A lijkt te starten omstreeks het midden van de 2de eeuw na Chr. Een einddatum kan gesitueerd worden in het einde van de 3de eeuw na Chr. De aanwezigheid van munten uit de 1ste eeuw laten de mogelijkheid open dat de bewoning reeds vroeger aanvangt. Het betreft vermoedelijk vondsten uit een oudere bewoningsfase, elders in vindplaats A.

De begindatum van vindplaats D is te plaatsen in de eerste helft van de 1ste eeuw na Chr.; omstreeks het einde van de 2de eeuw lijkt de bewoning te stoppen in het onderzochte deel van de vindplaats.

Concluderend kunnen we stellen dat we te maken hebben met twee civiele nederzettingen. Toch is een verschil met "traditionele" inheemse nederzettingen, namelijk de ligging en de hoeveelheid vondsten en vondsten die militair van origine zijn of die er mee te relateren zijn.

Bibliografie

BOEMAARS N.M.J.E., 2007. Plangebied Loovelden te Huissen, Gemeente Lingewaard; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (resterende percelen), *RAAP-rapport* 1439, Amsterdam.

BOER G.H. de, 2002. Plangebied Loostraat-Zuid te Huissen, gemeente Bemmelen; een archeologische kartering en waardering, *Raap-rapport* 759, Amsterdam.

KASTELEIN D. & HAARHUIS H.F.A., 2006. Plangebied Loostraat-Zuid (vindplaats A), gemeente Lingewaard; archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (proefsleuf), *RAAP-Rapport* 1339, Amsterdam.

THANOS C.S.I., 1999. Plangebied Loostraat-Zuid, gemeente Huissen; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1), *RAAP-Rapport* 446, Amsterdam.

WILLEMS W.J.H., 1981. Romans and Batavians. A Regional Study in the Dutch Eastern River Area, *Berichten ROB* 31, Amersfoort, 7-218.

Contact

Schurmans, Miel
ACVU-HBS Archeologische Projecten
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam
m.schurmans@acvu-hbs.nl

DE RAVITAILLERING VAN DE ROMEINSE TROEPEN IN GALLIË EN GERMANIË TIJDENS DE MILITAIRE CAMPAGNES VAN CAESAR EN AUGUSTUS

ROBERT NOUWEN

In zijn boek *Julius Caesar in België* verdedigt H. Rombaut onder meer de stelling dat de graanbehoefte van Rome voor Caesar één van de belangrijkste motieven was om de Gallische oorlogen te starten. Octavianus/Augustus zou deze graantoevoer vanuit Gallië naar Rome binnen de vijf jaar na de moord op Caesar hebben geconsolideerd. Met de nederlaag van Varus in het Teutoburgerwoud werd de Rijn definitief de noordelijke rijksgrens van het Imperium Romanum. Vanaf dat ogenblik zouden de graanoogsten van onder meer Midden-België voor de ravitailering van de Rijntroepen dienen. In deze context zou de bouw van de eerste fase van het horreum of het graanmagazijn in Tongeren hebben plaatsgevonden.²⁹ Gelet op de weerklank die deze publicatie het afgelopen jaar mocht ontvangen, lijkt het ons noodzakelijk dit thema even wat meer gedetailleerd onder de loupe te nemen.

De ravitailering van een leger op campagne en het transport van voedsel waren vanuit strategisch oogpunt van de belangrijkste opdrachten van het leidende commando. Vegetius legde in zijn handboek voor de legeraanvoerder hier grote nadruk op.³⁰ Het Romeinse leger op campagne had nood aan een brede waaier van goederen: voedsel, kleding, wapens, medische voorzieningen, tenten, dieren, enz. Dit vereiste een enorme organisatie waarvan de problemen nog gigantischer waren dan deze van de hedendaagse legers die van de modernste technologie kunnen gebruik maken. Het transport van goederen allerhande gebeurde immers met schepen en met paard en kar.³¹ Het is eigenlijk niet te verwonderen dat de bevoorrading van de soldaten op de zuil van Trajanus een belangrijke plaats innam. Die bevoorrading verliep niet steeds van een leien dakje, ook omdat de krijgstactiek soms snelle troepenverplaatsingen noodzaakte. Aan de voorbereiding van een campagne werd daarom doorgaans erg veel tijd besteed: het aankopen van lastdieren en karren, de organisatie van de ravitailering om onderweg zeker over voldoende voedsel te kunnen beschikken, enz. In zijn verslag over de Gallische oorlogen heeft Caesar het regelmatig over de problemen hier rond. Dit was onder meer het geval tijdens de winter van 54 voor Christus. Dat jaar waren de graanoogsten vrij mager geweest vanwege de aanhoudende droogte. Hierdoor zag Caesar zich gedwongen zijn legioenen over een aantal stammen te verdelen.³² Dit toont aan hoe fundamenteel een gedegen voorziening in de basisbehoeften was voor de goede afloop van een oorlog. De volgende passage, die de problematiek van de ravitailering in al zijn complexiteit omvat, is erg verhelderend:

Intussen richtte Caesar dagelijks dringende verzoeken aan de Haeduers om het graan te leveren dat ze hem officieel hadden toegezegd. Want vanwege de kou (Gallië ligt in het noorden, zoals al vermeld is) was het graan op de akkers nog niet rijp en was er niet eens voldoende foerage beschikbaar. Het graan dat hij met schepen over de Saône had laten aanvoeren kon hij niet goed gebruiken, omdat de Helvetiërs waren afgebogen van de Saône en

²⁹ H. Rombaut, 2006, *Julius Caesar in België*, Wetteren, 71 e.v.

³⁰ Vegetius, *de re militari*, 3, 1&3. Vgl. D.J. BREEZE, 1984, *Demand and Supply on the Northern Frontier*, in: *Between and Beyond the Walls: Essays on the Prehistory and History of North Britain*, eds. R. MIKET & C. BURGESS, Edinburgh, 264-86; D.J. BREEZE, 1987/8, *The Logistics of Agricola's Final Campaign*, in: *Talanta, the Dutch Archaeological and Historical Journal*, 18/19, 7-28 (= *Roman Officers and Frontiers*, eds. D.J. BREEZE & B. DOBSON (Mavors Roman Army Studies, 10), Stuttgart, 1993, 526-552 & 574-595); A. LIBERATI & F. SILVERIO, 1988, *Organizzazione militare: esercito* (Vita e costumi dei Romani antichi, 5), Roma, 72; J. PEDDIE, 1994, *The Roman War Machine*, Dover, 42 e.v.

³¹ Vgl. hier bv. D.J. BREEZE, 1987/8, 8; J. PEDDIE, 1994, 44.

³² Caesar, *BG*, 5, 24 e.v.; Vgl. J. PEDDIE, 1994, 43; R. NOUWEN, 2003, *Caesar in Gallië*, Leuven, 139

*hij hen niet kwijt wilde raken. Dag in dag uit probeerden de Haeduers de zaak te traineren: er werd nog verzameld, zeiden ze, het was onderweg, het kwam eraan. Caesar beseftte dat het te lang duurde en dat hij aan het lijntje gehouden werd. Toen de dag naderde waarop de soldaten hun graanrantsoenen moesten krijgen, riep hij de leiders van de Haeduers bij zich. .... Caesar maakte hun ernstige verwijten.: hij kon niets kopen of van de akkers halen en juist in zo'n nijpende situatie, met de vijanden zo vlakbij, kreeg hij geen bijstand van hen.*³³

De afwisseling van het Romeinse militaire dieet staat sedert het onderzoek van R.W. Davies niet meer ter discussie.³⁴ De hedendaagse cijfers van de FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) en van de Unesco gaan uit van een tarweconsumptie van tweehonderd kilo per persoon en per jaar. Hieraan moeten onder meer nog vlees, vis, groenten, olijfolie, wijn en water worden toegevoegd.³⁵ Naast de archeologie geven de Vindolanda-tabletten een mooi inzicht in de voedselbehoeften van een legereenheid.³⁶ Voor een trekkend legioen met tros betekende dit al snel vier tot vijf ton voedsel per dag. De graanbehoeften en de logistieke ondersteuning van de troepen tijdens de campagnes van Drusus in Gallië en Germanië tussen 12 en 9 v.C. kunnen de problematiek verder illustreren. De 'Rijn-linie' telde sedert 12 v.C. zes legioenen waarvan drie langs de beneden-Rijn. Hoeveel hulptroepen en genie er op dat ogenblik waren gestationeerd, is niet bekend.³⁷ Laat ons voor de beneden-Rijn vertrekken van ongeveer veertigduizend manschappen ruw geschat. Dit betekent achtduizend ton per jaar of bijna tweeëntwintig ton per dag.³⁸ Wanneer wij rekening houden met de tros en de dieren, dan spreken wij snel van minstens vijftig ton voedsel per dag.³⁹ Deze cijfers maken duidelijk dat de aanvoer van voldoende voedsel voor een trekkend leger geen eenvoudige opdracht was. Dio Cassius⁴⁰ vermeldt dat in 11 v.C. Drusus zeker de Wezer zou zijn overgestoken indien de proviand toereikend was geweest. De ravitailering was de achillespees van het Romeinse leger en de vijand wist dit uiteraard. In 52 v.C. wees bij voorbeeld Vercingetorix tijdens een krijgsraad in Bourges op die zwakke plek van het leger van Caesar. De Galliërs moesten daarom proberen de foeragering en de graantoevoer van de Romeinse troepen te saboteren. Dit mocht geen al te groot probleem vormen. De tijd van het jaar was in het voordeel van de Galliërs. Het

³³ Caesar, *BG*, 1, 16. Vgl. verder 1, 39; 2, 3; 4, 7; 5, 8; 6, 29; 7, 10; 7, 17. A. LABISH, 1975, *Frumentum commeatusque. Die Nahrungsversorgung der Heere Caesars* (Beiträge zur klassischen Philologie, 69), Meisenheim am Glan; D.J. BREEZE, 1987/8, 19; W. GROENMAN-VAN WAATERINGE, 1997, *Classical Authors and the Diet of Roman Soldiers: True or False?*, in: *Roman Frontier Studies 1995*, ed. by W. GROENMAN-VAN WAATERINGE, B.L. VAN BEEK, W.J.H. WILLEMS & S.L. WYNIA, Oxford, 261 e.v.

³⁴ R.W. DAVIES, 1971, *The Roman Military Diet*, in: *Britannia*, 2, 122-142 (= R.W. DAVIES, 1989, *Service in the Roman Army*, D. BREEZE & V. MAXFIELD (eds.), Edinburgh, 187-208). Vgl. D.J. BREEZE, 1984, 269; G. WEBSTER, 1985³, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D.*, London, 262-264; Y. LE BOHEC, 1994, *The Imperial Roman Army*, London, 218-219; W. GROENMAN-VAN WAATERINGE, 1997, 261-265; A. GOLDSWORTHY, 2003, *The Complete Roman Army*, London, 97-99.

³⁵ Vgl. D.J. BREEZE, 1987/8, 15-16 met opgave van de bronnen. Verder A. LIBERATI & F. SILVERIO, 1988, 72; W. GROENMAN-VAN WAATERINGE, 1997, 264.

³⁶ A.K. BOWMAN, 1983, *The Roman Writing Tablets from Vindolanda*, London, bijzonder 30 e.v.; D.J. BREEZE, 1984, 283. Voor de publicatie, zie : A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, 1994, *The Vindolanda Writing Tablets*. (Tabulae Vindolandenses II, British Museum Press), London, verder ook <http://vindolanda.csad.ox.ac.uk/>.

³⁷ Zie bv. G. ALFÖLDY, 1968, *Die Hilfstruppen in der römischen Provinz Germania Inferior* (ES, 6), Düsseldorf, 137.

³⁸ D.J. BREEZE, 1984, 269 gaat uit van tienduizend ton per jaar voor een leger van dertigduizend militairen. Hij vertrekt vanuit een gemiddelde graanconsumptie van circa driehonderddertig kilo per persoon per jaar. Vgl. verder R.W. DAVIES, 1989, 187; J. PEDDIE, 1994, 57-58.

³⁹ Vgl. H. DEVIJVER, 1992, *De 'Pax Augusta': Een nieuwe wereldorde?*, in: *Kleio*, 21, 156-175, bijzonder 165. Specifiek betreffende de voederbevoorrading van paarden, zie Ann HYLAND, 1990, *Equus: the Horse in the Roman World*, New Haven & London, 87-94; K.R. DIXON & P. SOUTHERN, 1997 (=1992), *The Roman Cavalry from the First to the Third Century AD*, London & New York, 206-217.

⁴⁰ Dio Cassius, 54, 32. Vgl. D.J. BREEZE, 1984, 269.

was nog te vroeg om gras te maaien. De Romeinen moesten dus hun toevlucht nemen tot de voorraden die in de hoeven en de schuren waren opgeslagen. Wanneer de Galliërs deze zouden vernietigen, werden de Romeinen van al het voedsel afgesneden. Dit plan zou de algemene goedkeuring van de stamhoofden krijgen. Het resultaat was dat de graanvoorziening van het leger danig werd verstoord en dat de soldaten soms dagenlang zonder graan zaten.⁴¹

Het is duidelijk dat de Gallische provincies en bijzonder de Lage Landen verplicht werden een belangrijk gedeelte van de voedselvoorziening van het Romeinse leger te dragen. Uit de verslaggeving van Caesar en bijzonder uit het hoger geciteerde tekstfragment blijkt duidelijk dat dit reeds tijdens de Gallische oorlogen het geval was. De Romeinse veldheer deed voor de ravitaillering van zijn troepen beroep op die stammen die geacht waren Rome gunstig gezind te zijn. Maar het was niet altijd van harte, onder meer omdat bij de meeste stammen niet iedereen even Romeinsgezind was en bij gevolg niet iedereen hierover hetzelfde dacht. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de Haedui, toch een stam die traditioneel de zijde van de Romeinen koos.⁴² Ook de opstand van de Eburones had hoogstwaarschijnlijk te maken met graan dat uit een beperkte voorraad door de Romeinen werd opgeëist.⁴³ Fouragering was een belangrijke vorm van voedselvoorziening voor een leger op campagne. Zowel Caesar als later de zuil van Trajanus verwijzen hiernaar.⁴⁴ Met het verzamelde graan werden ook voorraden aangelegd om de winter door te komen.⁴⁵ Uiteraard hadden ook de militaire campagnes van Drusus zowat een halve eeuw later een directe impact op de levensomstandigheden van de bevolking in de Lage Landen. Zij stonden immers opnieuw in voor de voedselbevoorrading van het Romeinse leger alsook voor de toelevering van de cavaleriepaarden, de last- en trekdieren, enzovoort.⁴⁶ Met betrekking tot de voorbereiding van nieuwe Germaanse campagnes van Germanicus in 16 n.C. vermeldt Tacitus bij voorbeeld dat de Gallische landen het beu waren paarden te leveren. P. Vitellius en C. Antius werden er belast met het heffen van belastingen.⁴⁷ Ook waren de Galliërs verantwoordelijk voor het onderhoud van de militaire routes. De verplichting van het aanleggen of het onderhouden van een weg was een *munus*, in deze context misschien het best te omschrijven als een 'werkbelasting'. Conflicten veroorzaakten zo niet zelden een ernstige vertraging van de economie en hadden doorgaans een versnelde consumptie van de beschikbare rijkdommen tot gevolg. Hierdoor en door lasten allerhande was er voor de bevolking in ieder geval minder voedsel beschikbaar. Dit alles vormde een grote inspanning, vooral omdat het leger op dat ogenblik voortdurend in staat van oorlog was. De voorbereidingen van de tweede overtocht naar Britannië die Caesar in 54 v.C. trof, waren in vergelijking hiermee waarschijnlijk van een veel geringer impact.⁴⁸

Het spreekt dus voor zich dat Caesar de Gallische oorlogen niet startte om de graanbehoeften van Rome veilig te stellen. Hiervoor signaleerde hij te vaak dat zijn troepen er op uit trokken om graan te verzamelen voor eigen consumptie. De graanbevoorrading van Rome berustte trouwens voor een groot gedeelte op de aanvoer vanuit Egypte dat reeds sedert lang een Romeins protectoraat was tot het door Augustus als Romeinse provincie aan het rijk werd toegevoegd.⁴⁹ De voorbeelden illustreren bovendien duidelijk dat de economie van het achterland zonder twijfel sterk onder druk kwam te staan door de aanwezigheid van zovele troepen langs de Rijn grens. Het belangrijkste product was graan. Het leger was hiervan de

⁴¹ Caesar, *BG*, 7, 14 e.v. Vgl. J. PEDDIE, 1994, 43-44.

⁴² Caesar, *BG*, 1, 16. J. PEDDIE, 1994, 44.

⁴³ Caesar, *BG*, 5, 26.

⁴⁴ Caesar, *BG*, 1, 16; 4, 31; 5, 14; 6, 36; 7, 16. Vgl. D.J. BREEZE, 1987/8, 19 e.v. ; J. PEDDIE, 1994, 47.

⁴⁵ Caesar, *BG*, 5, 45.

⁴⁶ Vgl. in dit kader R.W. DAVIES, 1969, *The Supply of Animals to the Roman Army and the Remount System*, in: *Latomus*, 28, 429-459 (= R.W. DAVIES, 1989, *Service in the Roman Army*, D. BREEZE & V. MAXFIELD (eds.), Edinburgh, 153-173); Ann HYLAND, 1990, 71-86; K.R. DIXON & P. SOUTHERN, 1997, 148-162.

⁴⁷ Tacitus, *Annales*, 2, 5&6.

⁴⁸ Caesar, *BG*, 5, 1.

⁴⁹ H. WILLEMS & W. CLARYSSE (ed.), 1999, *Keizers aan de Nijl*, Leuven, (W. CLARYSSE), 1999, 29-30.

grootste afnemer. Het laat zich dan ook vermoeden dat het Romeinse leger prioritaire aandacht heeft geschonken aan de verdere ontwikkeling van het wegennet in de richting van de Rijn grens.⁵⁰ Ook de aanleg van havens op de Rijn kan in die context worden gezien.⁵¹ Op langere termijn was de aanwezigheid van de Rijnlegers van groot belang voor de economische en sociale ontwikkeling van de betrokken regio's.⁵² Onder meer de sterke groei van de landbouw vindt hier zijn oorzaak. Eén van de belangrijkste grondslagen voor organisatie van de Gallo-Romeinse landbouw was de *centuriatio*.⁵³ Via deze landindeling spreidden de Romeinse administratie de landbouwdomeinen en kon zij zo een rationele landbouwpolitiek voeren. Het uitzetten van het kadaster was vermoedelijk één van de opdrachten van de militaire ingenieurs. Dit kadaster was ook van groot belang voor de inning van de belastingen die met graan grotendeels in natura werden voldaan. Dit zijn de *annonae*, letterlijk de jaarlijkse opbrengsten. De voedselvoorziening van het leger werd geïnstitutionaliseerd als de *annona militaris* waarmee expliciet naar het militaire karakter van deze graanheffingen wordt verwezen. Het zijn specifiek die inningen die bestemd waren voor het levensonderhoud van militairen en beambten in de provincie.⁵⁴ Deze opdracht was van wezenlijk belang en het laat zich vermoeden dat de Romeinse overheid dit op een erg gestructureerde wijze heeft georganiseerd. De bouw van de graanmagazijnen in Tongeren tijdens het Flavische bewind passen in deze context.⁵⁵

CONTACT

Nouwen, Robert
Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk
Bokrijklaan 1
3600 Genk
rnouwen@limburg.be

---

⁵⁰ Tacitus, *Annales*, 1, 20. Zie verder onder meer J. MERTENS, 1955, *Les routes romaines de la Belgique*, in: *Industrie*, 10, 3-44; G. WEBSTER, 1985³, 272; P. STUART & M.E.TH. DE GROOTH, 1987, *Langs de weg. De Romeinse weg van Boulogne-sur-Mer naar Keulen*, Heerlen-Maastricht; A. GOLDSWORTHY, 2003, 147; J.L. MEULEMEESTER (red.), 2004, *Alle wegen leiden naar... Romeinse wegen in Vlaanderen* (themanummer Kunstijschrift Vlaanderen, 53).

⁵¹ Vgl. D.J. BREEZE, 1987/8, 21-22. Over de aanleg van de vroegste havens, zie bv. J.-M.A.W. MOREL, 1991, *Die Entwicklung der frühen römischen Militärhafen in Nordwesteuropa*, in: *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Kolloquium Bergkamen 1989. Vorträge* (Bodenaltentümer Westfalens, 26), 159-166.

⁵² Zie hierover R. NOUWEN, 2007, *Tongeren als het bestuurlijke en economische centrum van een agrarische regio in relatie tot de ravitaillering van de Rijn troepen: een beknopte status quaestionis*, in: *Limburg-Het Oude Land van Loon*, 86, 1 e.v.

⁵³ Over de naam, zie bijzonder J. MERTENS, 1958, 253, n. 1. Vgl. daar tegenover H. ROMBAUT, 2006, 82, n. 116.

⁵⁴ Beknopt W. SONTHEIMER, 1979, *Annona*, in: *Der Kleine Pauly*, 1, 363-364. Vgl. ook D. VAN BERCHEM, 1937, *L'annone militaire dans l'empire romain au troisième siècle*, *Mémoires de la Société nationale des Antiquaires de France*, (8th ser.10), 80, 117-202; T. BECHERT, 1983, *De Romeinen tussen Rijn en Maas*, Dieren 176; Y. LE BOHEC, 1994, 218.

⁵⁵ J. MERTENS & W. VANVINCKENROYE, 1975, *Een Romeins gebouwencomplex extra-muros te Tongeren* (Publ.PGRM, 22), Tongeren; W. VANVINCKENROYE, 1979, *Een Romeins gebouwencomplex extra-muros te Tongeren. Aanvullend verslag*, (Publ.PGRM, 26), Tongeren; W. VAN VINCKENROYE, 1985, *Tongeren Romeinse stad*, Tielt, 86-88.

APPORTS DE L'ARCHÉOLOGIE PRÉVENTIVE À LA CONNAISSANCE DU TERROIR ANTIQUE DU MÉLANTOIS (FRANCE)

PASCAL QUÉREL, AVEC LA COLLABORATION DE CAROLE QUÉREL

Le Mélandois appartient à la zone de confluence de la Marque et de la Deûle, ces deux rivières enserrant ainsi un terroir au relief irrégulier de plateaux et de vallées faiblement encaissées. L'état des connaissances sur ce secteur bénéficiait jusqu'à présent d'études et d'inventaires relativement complets, comme celui de Béatrice Pennant (Pennant, 1986) et, bien entendu, celui de Roland Delmaire (Delmaire, 1996), sans omettre les différentes recherches menées par Pierre Leman (Leman 1960 et 2001). Sur la base de cette lecture des sols antiques, nous pouvions conclure sur l'idée d'un paysage ouvert, jalonné d'établissements agropastoraux isolés (fermes et *villae*) et sillonné par quelques voies antiques dont les tracés restaient à confirmer. Ces six dernières années, de multiples opérations de diagnostic et de fouille archéologique préventive ont été menées sur une portion occidentale de ce territoire gallo-romain avoisinant l'agglomération antique de Tournai. S'il s'agit notamment d'observations sur tracé linéaire avec le gazoduc Baisieux-Villeneuve d'Ascq (Geoffroy, 2002), la majorité des projets de construction concerne des zones d'aménagements concertés et des lotissements, qui occulteront à terme le sous-sol archéologique de cette région. Les surfaces touchées sont conséquentes et les investigations archéologiques afférentes portent sur des surfaces appréciables. Sur les communes de Fretin, Lesquin et Sainghin-en-Mélandois, il s'agit par exemple de 75 ha (Quérel 2006a, 2006b et 2007), sur Hem de 22 ha (Quérel 2006c), sur Marquette-lez-Lille de 26 ha (Cercy, 2005), sur Mérignies de 135 ha (Thoquenne, 2006a, 2006b et 2006c), sur Villeneuve d'Ascq de 159 ha (Quérel, 2004a et 2005, Poisblaud, 2004 et 2005), sur Wattrelos de 55 ha (Maréchal, 2003, Quérel, 2004b), sans omettre des surfaces moins conséquentes, dont le cumul devient néanmoins intéressant, à Capinghem (Favier, 2004), à Gondecourt (Quérel, 2004c), à Houplin-Ancoisne (Bouche, 2003a, Praud, 2005), à Noyelles-les-Seclin (Blondiau, 2002), à Seclin (Bouche, 2003b, 2004, 2005) et à Sin-le-Noble (Berbez, 2006).

Les recherches, même sans déboucher sur des fouilles étendues, ont presque systématiquement livré des établissements ruraux protohistoriques, gallo-romains et parfois même alto-médiévaux, ce qui n'est pas sans conséquence sur le renouvellement de notre connaissance des terroirs anciens. Avec plus de 500 ha de sondages systématiques, ces fenêtres élargissent considérablement notre champ de vision sur ce secteur. Toutefois les plus significatives, ayant déjà fait l'objet d'études poussées, restent actuellement celles de *la Haute Borne*, du *Chemin Perdu* et du « Domaine du Lac » au sud de Villeneuve d'Ascq.

Ces investigations révèlent un paysage d'une nature bien plus complexe qu'il n'y paraissait il y a encore peu de temps, à la seule lecture de la carte archéologique. En effet, notre constat est celui d'un système associant une forte densité d'établissements agropastoraux au sein d'un vaste réseau parcellaire, dont l'origine se trouve à l'âge du Fer.

L'exemple du *Chemin Perdu*, approché durant l'automne 2006, est sans équivoque. Le réseau trouve ici son origine durant la période de transition entre les 1er et 2e âge du Fer, au travers d'un fossé d'une extension particulière. Des habitats se développent dans sa proximité immédiate, vraisemblablement dès sa fondation et au début du 2e âge du Fer. Fondatrice, reconnue sur plus d'un kilomètre de long, cette structure a imprimé sa marque sur le paysage durant au moins onze siècles, jusqu'au Haut Moyen Age. Elle se maintient en effet parmi les multiples chemins qui morcellent ce terroir jusqu'à la période gallo-romaine. Plusieurs habitats enclos s'inscrivent ainsi au sein d'un paysage parcellarisé, à l'époque gauloise et durant le Haut-Empire. Certains périssent apparemment au début de la période gallo-romaine, alors que d'autres se maintiennent durant les deux siècles suivants. C'est dans ce contexte que se sont probablement développés l'habitat mérovingien fouillé sur le site limitrophe du « Domaine du Lac » et le cimetière adjacent des Ve/VIe siècles. Ce dernier prend d'ailleurs place de part et d'autre du chemin correspondant à l'axe le plus ancien, chemin qui avait auparavant abrité, dans un fossé bordier, des sépultures à incinération gallo-romaines.

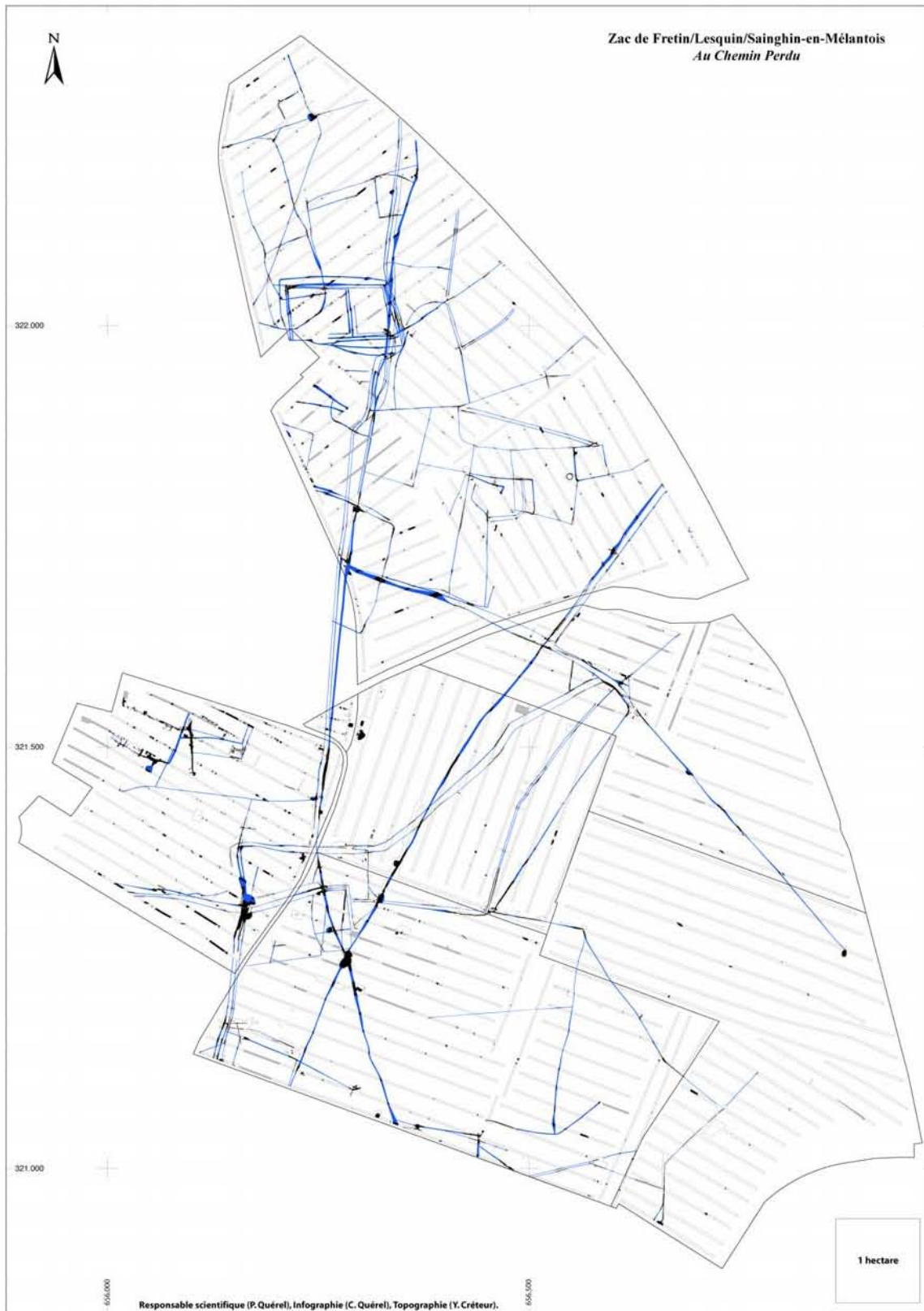

Fig. 1 : Plan de masse du site du Chemin Perdu à l'issue du diagnostic archéologique de l'automne 2006.

Le cas de *la Haute Borne* n'est pas moins marquant, car nous y retrouvons une trame tout aussi complexe. Ainsi, entre la fin de l'âge du Fer et la période flavienne, la création d'un chemin semble provoquer l'extension du réseau des fossés qui joignent alors les habitats préexistants, pour les voir ensuite ajuster leur emprise au parcellaire ou se développer en liaison directe avec

la voirie. A la fin du 1er siècle, cette évolution de la configuration des terres agricoles aboutit sur l'inscription de cinq fermes dans des exploitations d'une superficie d'une vingtaine d'hectares. Il est possible que la voie antique menant par Bouvines à Estaire, dont une étude récente confirmerait le passage entre la *Haute Borne* et le *Chemin Perdu* (Maréchal, 2004), ait joué un rôle dans la configuration de ce parcellaire, mais sa prépondérance ne nous apparaît pas avec évidence dans ces contextes. Ceux des autres sites du Mélançois n'apportent guère plus de réponse, peut-être en raison des restrictions méthodologiques liées au cadre de l'archéologie préventive, qui ont entouré leur évaluation. Les sites du *Recueil*, de *la Vallée*, du *Beck*, du *Haut Touquet* ou encore de Mérignies, attestent en effet d'une densité similaire à celle de ces terrains, mais sans qu'il soit possible d'appréhender la place que trouvent ces occupations au sein d'un quelconque réseau. Ce constat nous conduit donc à privilégier une approche qui s'affranchisse de la perception du seul établissement pour considérer son inscription dans la maille d'un parcellaire à appréhender dans son intégralité lors de l'étude des établissements antiques du Mélançois et des régions avoisinantes.

Il faut ainsi prendre en compte, selon les perspectives ouvertes par Philippe Leveau et reconsidérées par Pierre Ouzoulias (Ouzoulias, 2007), la prépondérance du mode d'occupation du sol durant la période gauloise sur tout autre vecteur de « romanisation » pour jauger la configuration du terroir gallo-romain. Pour les exemples qui intéressent cette étude, il s'agit par conséquent d'appréhender le système parcellaire dans sa globalité et de ne pas déconnecter l'analyse d'un site en particulier de celle des occupations qui le précèdent et encore moins du « réseau local des sites synchrones » (Brun, Marcigny, Vanmoerkerke, 2006). Parce que l'approche de terroirs sur de grandes surfaces offre à l'analyse spatiale un large champ d'investigation, il serait par conséquent aberrant de se dispenser de la reconnaissance des réseaux, fossoyés ou non, témoignages des « domaines » en se focalisant sur les seuls établissements qui s'y insèrent.

Fig. 2 : Plan de masse de site de la Haute Borne à l'issue de la campagne de fouille de 2005.

Cette orientation demande d'envisager, dès le diagnostic archéologique, l'existence des parcelles et, surtout, de ne pas s'affranchir de leur exploration lors de la fouille, ce que nous nous sommes efforcés de faire sur la *Haute Borne* et sur le *Chemin Perdu*. Ces recherches de terrain apportent donc de nouveaux éléments de connaissance sur l'histoire du paysage rural du Méloantois. Elles soulèvent et renouvellent en revanche de multiples interrogations, auxquelles seules des investigations approfondies pourraient répondre, sur les modalités et le rythme de la transformation du terroir comme des habitats ruraux. En l'appréhendant à une échelle micro-régionale, dans un secteur bénéficiant déjà de recherches significatives, puisque touché durablement par le développement des communes de la frange orientale de la métropole lilloise, et en l'analysant dans son contexte régional, l'étude poussée des sites appréhendés à grande échelle peut donc apporter de nombreux éléments de connaissance sur l'évolution des terres du nord de la France.

Bibliographie

- BERBEZ S., 2006. *Sin-le-Noble, Rue de Douai. Rapport de diagnostic archéologique, DACAD.*
- BLONDIAU L., 2002. Noyelles-les-Seclin, *la Pointe, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2001*, 66-67.
- BOUCHE K., 2003a. Houplin-Ancoisne, *le Marais de Santes, le Jardin des Communautés, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2002*, 48.
- BOUCHE K., 2003b. Seclin, *le Petit marais, Chemin du Boise de l'hôpital, Bilan Scientifique de la Région Nord - Pas-de-Calais 2002*, 64.
- BOUCHE K., 2004. Seclin, *le Luyot, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais, 2003*, 85.
- BOUCHE K., 2005. Seclin, *RD8, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2004*, 84.
- BRUN P., MARCIGNY C., VANMOERKERKE J., 2006. Essai d'évaluation des opérations de grande surface. *In Une archéologie des réseaux locaux. Quelles surfaces étudier pour quelle représentativité ? Actes de la Table-Ronde des 14 et 15 juin 2005 à Châlons-en-Champagne, Les Nouvelles de l'Archéologie*, n°104-105, 88-96.
- CERCY C., 2005. Marquette-lez-Lille, *ZAC du Haut Touquet, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2004*, 64-65.
- DEBS L., 2001. Fretin, *le Bas Warlet, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2000*, 54-55.
- DELMAIRE R. *et alii*, 1996. Le Nord. 59. Carte Archéologique de la Gaule. Pré-inventaire archéologique, Paris (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Ministère de la Culture et de la Francophonie).
- FAVIER J.-M., 2004. Capinghem, *ZAC du Domaine de Rouvroy, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2003*, 40
- GEOFFROY J.-F., 2002. Baisieux-Villeneuve d'Ascq, Gazoduc, *Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2001*, 89.
- LEMAN P., 1960. *Les voies romaines de Bouvines*, Diplôme complémentaire, sous la direction de M. Ernest Will, soutenu devant la Faculté des Lettres et Sciences humaines de l'Université de Lille, octobre 1960, édition Société de Recherches Historiques de la Région Hénin-Liétard-Carvin.

- LEMAR P., 2001. Les voies romaines de la Belgique. Les carrefours occidentaux : Bavay, Cambrai, Arras, Tournai et Cassel. *In* LODEWIJCKX M., *Belgian Archaeology in an European Setting II*, Leuven, 2001 (Acta Archaeologica Lovaniensia. Monographiae, 13), 89-94.
- MARÉCHAL D. *et alii*, 2006. *Wattrelos, Winhoute (Nord). Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- MARÉCHAL D., 2004. *Villeneuve d'Ascq, la Haute Borne. Rapport intermédiaire d'étude morphologique du paysage. INRAP.*
- OUZOULIAS P., 2007. Faut-il déromaniser l'archéologie des campagnes gallo-romaines ?, *Archéopages. Archéologie et société*, n 18, INRAP, 22-25.
- POISBLAUD B., 2004. *Villeneuve d'Ascq, ZAC du Recueil. Tranche 1. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- POISBLAUD B., 2005. Villeneuve d'Ascq, *ZAC du Recueil. Tranche 1, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2004*, 96.
- PENNANT B., 1986. Topographie de l'habitat rural au Haut-Empire romain en Pévèle-Mélantois-Tournais, *Documents d'Archéologie Régionale*. Université Catholique de Louvain, Centre de Recherches d'Archéologie Nationale, Collection d'Archéologie Joseph Mertens, 1, 26-42.
- PRAUD Y., 2005. Houplin-Ancoisne, *Rue Jean Jaurès. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- QUÉREL P., 2004a. *Les terroirs de l'ouest de la Gaule Belgique de l'âge du Fer au Haut-Empire. L'apport de l'archéologie préventive : un problème d'échelle. L'exemple de la Haute Borne à Villeneuve d'Ascq (Nord)*, Mémoire de DEA des Sciences de l'Antiquité, Université de Lille 3.
- QUÉREL P., 2004b. *Wattrelos, ZAC du Beck (Nord). Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- QUÉREL P., 2004c. Gondecourt, *Liaison Gare : salle des Fêtes, Bilan Scientifique de la Région Nord-Pas-de-Calais 2003*, 63.
- QUÉREL P., Quérel C., 2004. *Villeneuve d'Ascq, la Haute Borne. Rapport intermédiaire. Introduction générale et bilan d'activité 2000-2003. INRAP.*
- QUÉREL P., 2005. La *Haute Borne* à Villeneuve d'Ascq (Nord). Bilan et perspectives des recherches archéologiques 2000/2004, *Lunula, Archaeologia protohistorica*, XIII, p. 135-140.
- QUÉREL P., 2006a. *Lesquin, Domaine du Lac. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- QUÉREL P., 2006b. *ZAC de Fretin, Lesquin et Sainghin-en-Mélantois, Tranches 1 et 2. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- QUÉREL P., Quérel C., 2006c. *Hem, ZAC de la Vallée II. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- QUÉREL P., Quérel C., 2007. *ZAC de Fretin, Lesquin et Sainghin-en-Mélantois, Tranche 3. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- THOQUENNE V., 2006a. *Mérignies (59), rue de Pont-à-Marcq. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*
- THOQUENNE V., 2006b. *Mérignies (Nord), Domaine du Golf de la Pévèle, Tranche 1. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*

THOQUENNE V., 2006c. *Mérignies (Nord), Domaine du Golf de la Pévèle, Tranche 2. Rapport de diagnostic archéologique, INRAP.*

Contact

Quérel, Pascal
Quérel, Carole
INRAP - HALMA-IPEL UMR 8164 (CNRS, Lille 3, MCC)
Rue des Merisiers, 52,
59650 Villeneuve d'Ascq
pquerel@wanadoo.fr

GROOTSCHALIG NEDERZETTINGSONDERZOEK IN EEN INHEEMS-ROMEINS LANDSCHAP: HET PREVENTIEF ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK "KLUIZENDOK" IN DE GENTSE HAVEN (FASE 2005-2006)

WIM DE CLERCQ, PIETER LALOO, YVES PERDAEN, PHILIPPE CROMBÉ

---

1. Inleiding

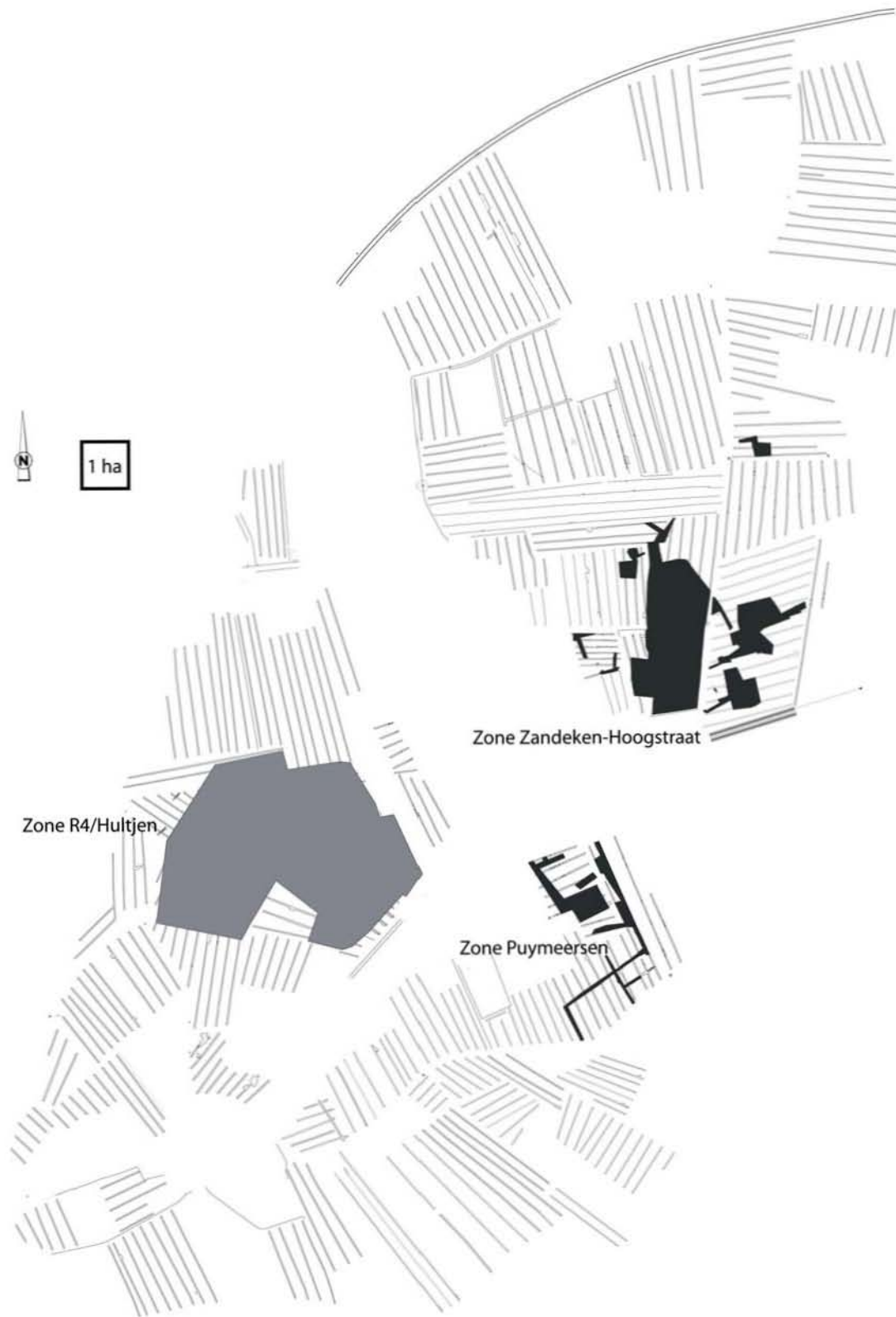
Sinds eind 2005 voert de Vakgroep Archeologie van de Universiteit Gent een preventief archeologisch onderzoek uit in het Gentse havengebied, een onderzoek dat naar analogie met de aanleiding "Kluizendokproject" wordt genoemd. Het betreft het voorsnog grootste archeologische project ooit gerealiseerd in België en strekt zich uit over circa 170 ha. Deze activiteiten worden in de geest van de Conventie van Malta gefinancierd door de bouwheer, de Administratie Maritieme Toegang van de Vlaamse Gemeenschap. De aanleg van een nieuw dok voor zeeschepen langsheen het Kanaal Gent-Terneuzen noodzaakte de archeologische begeleiding van deze grootschalige infrastructuurwerken. Immers, de aanleg van het dok, kaaimuren en kades en de aangrenzende industrieterreinen gaan gepaard met een terreinname door uitbagging of opspuiting van circa 60 ha. Daarbij dient de wijk "Zandeken" (grondgebied Kluizen-Evergem) met zijn 120 huizen volledig te verdwijnen. Het onderzoek dat door de Gentse Universiteit wordt uitgevoerd heeft betrekking op de laatste, nog niet ingenomen terreinen, en dit over een oppervlak van circa 200 ha, waarvan 30 ha reeds ingenomen door woningen en bedrijventerreinen. De resterende 400 ha werden de afgelopen jaren (na de inwerkingtreding van het decreet op het archeologisch patrimonium) ongedocumenteerd vernietigd zonder archeologische bezwaren, zelfs niet in de bouwvergunning. Dat hierbij zeer veel schade moet berokkend zijn aan het archeologisch patrimonium is zonder meer duidelijk, niet alleen op basis van cartografisch materiaal dat ondermeer een site met walgracht, mogelijk zelfs motte-restaurant toont in het reeds ingenomen gebied, maar zeker wanneer de resultaten van het in het afgelopen anderhalf jaar gevoerde onderzoek worden beschouwd en geëxtrapoleerd.

2. Situering

Het projectgebied is gelegen ten noorden van Gent, in een overwegend matig nat tot nat dekzandgebied met gemiddelde hoogte van 8m TAW, dat gelegen is op het grondgebied van de fusiegemeente Evergem. Het betreft een landbouwgebied, hoofdzakelijk gebruikt voor beweiding en akkerbouw (maïsteelt). Ten zuiden en zuidwesten situeert zich de Kale-Moervaart depressie, de bovenloop van de Durme, die door bredere zandruggen geflankeerd wordt. In het noorden bevindt zich de dekzandrug Gistel-Maldegem-Stekene. Beide complexen vormen reeds in de prehistorie grote aantrekkingspolen voor menselijke occupatie en zijn archeologisch goed gekend. Het onderzoeksareaal is gelegen in een landschappelijk minder aantrekkelijk nat zandgebied dat deel uitmaakt van een grotere zone die zich uitstrekt van Eeklo in het westen tot Lochristi-Moerbeke in het oosten. Het verwachtingspatroon voor het onderzoeksgebied was voor de aanvang van het project dan ook zeer laag. Er waren bovendien bijna geen vondstmeldingen. Net om die redenen was het ook vanuit wetenschappelijk en beheersmatig standpunt extra interessant om dit onderzoek te voeren.

Het overwegend vlakke tot zacht golvend onderzoeksgebied bezit enkele licht uitgesproken ruggen die gemiddeld ongeveer 30 tot 50cm boven het omliggende landschap uitsteken. De bodems op deze hoger gelegen landschapsdelen bestaan uit natte Podzolen (d-drainage) met lokaal een duidelijk aanwezige Bh-horizont op een sterk ontwikkelde Bfe-horizont. In de depressies betreft het zeer natte Podzolen (i-drainage) tot bodems die omwille van het meer siltige moedermateriaal niet meer als Podzolen geclassificeerd worden. Dergelijke bodems bezitten een permanente grondwatertafel waarop zich in de Romeinse tijd mogelijk een

moerasvegetatie ontwikkelde. De begroeiing op de iets drogere ruggen bestond vermoedelijk uit heide of zuur grasland met enkele verspreide bomen. Duidelijk is dat het om zeer arme bodems gaat die voornamelijk voor extensieve begrazing geschikt zijn⁵⁶.

*Fig. 1. Kluizendokproject.
Overzicht van het onderzoeksgebied met de localisatie van proefsleuven en de opgravingszones.*

⁵⁶ Met dank aan Prof. dr. R. Langhor voor de bodemkundige observaties.

*Fig. 2. Kluizendokproject.
Luchtfoto van een deel van het gebied tijdens het proefsleuvenonderzoek, met de gevorderde havenwerken in de achtergrond (Foto. B. Stichelbaut, UGent, 17-02-2007)*

3. Evaluatiemethode (fig. 1-2)

Om het 170 ha grote landbouwareaal te evalueren werd naar analogie met de goede resultaten in Frankrijk en op basis van de eigen ervaring opgedaan de laatste jaren in Oost-Vlaanderen, gekozen voor een proefsleuvenonderzoek. Dit werd uitgevoerd met behulp van een graafmachine (minimaal 22 ton met platte bak (1,80m breed)) die parallelle en continue testsleuven trok evenwijdig met de zijden van de betreffende percelen en met een onderlinge tussenafstand van 10 tot 15m. De ervaring leert dat dit de best werkbare methode is om de basiskwaliteit van de verzamelde informatie op het vlak van verspreiding van archeologische resten en evaluatie van bodemopbouw op statistisch verantwoorde wijze te garanderen, maar ook om praktisch gezien de eventueel volgende afgravingen voor opgravingen zo optimaal mogelijk te kunnen uitvoeren. Op deze wijze werd zo'n 1,5 à 2 ha per dag -afhankelijk van het al dan niet positief resultaat in de sleuven- geëvalueerd. Met nog enkele percelen te gaan werden tot op heden 478 sleuven getrokken, goed voor meerdere kilometers lengte.

In geval van een positief resultaat in meerdere naastliggende testsleuven werd overgegaan tot het volgen van sporen (bijvoorbeeld grachten) dwars over de proefsleuven heen en/of tot het aanleggen van kleine vlakken, kijkvensters genoemd. Deze tweede fase is een essentieel onderdeel van het evaluatieproces en richt zich niet zozeer meer op de lokalisatie van de sporen, dan wel op de evaluatie van hun onderlinge ruimtelijke en chronologische samenhang en bewaringstoestand. Daarbij worden doorsneden gemaakt, boringen uitgevoerd en chronologische indicatoren ingezameld. Wanneer geoordeeld wordt dat voldoende coherente, structurele informatie met goede bewaring en wetenschappelijk potentieel aanwezig is, wordt overgegaan tot een vlakdekkende afgraving en opgraving.

4. Opgravingsresultaten (fig. 3)

Uit het evaluatieonderzoek is gebleken er zich behoudens enkele kleinere structuren uit het (finaal-) neolithicum, de late bronstijd en vroege ijertijd uitsluitend bewoningscomplexen uit de Romeinse tijd aan het licht kwamen. Ook uit de middeleeuwen werden geen bewoningssporen geregistreerd. Op basis van het proefsleuven- en evaluerend onderzoek werden drie zones gedefinieerd die voor verder onderzoek in aanmerking kwamen. Deze drie zones leverden duidelijke indicaties op voor de aanwezigheid van inheems-Romeinse nederzittingsarealen. Het betreft achtereenvolgens een complex genaamd "Zandeken-Hoogstraat", gelegen in het centrale deel van het gebied en circa 4ha groot; een kleiner areaal in het oostelijk deel genaamd "Puymeersen" en tot slot een aaneengesloten zone van meer dan 10ha gelegen tussen de straat Hultjen en de ringweg rond Gent (R4). In dit verslag wordt uitsluitend ingegaan op het afgeronde terreinonderzoek op het complex Zandeken. Op het kleinere complex Puymeersen werd het terreinonderzoek eveneens afgewerkt doch dit is qua structuur vergelijkbaar met Zandeken. Op het complex Hultjen-R4 is het terreinonderzoek nog volop aan de gang (vermoedelijke einddatum september 2007).

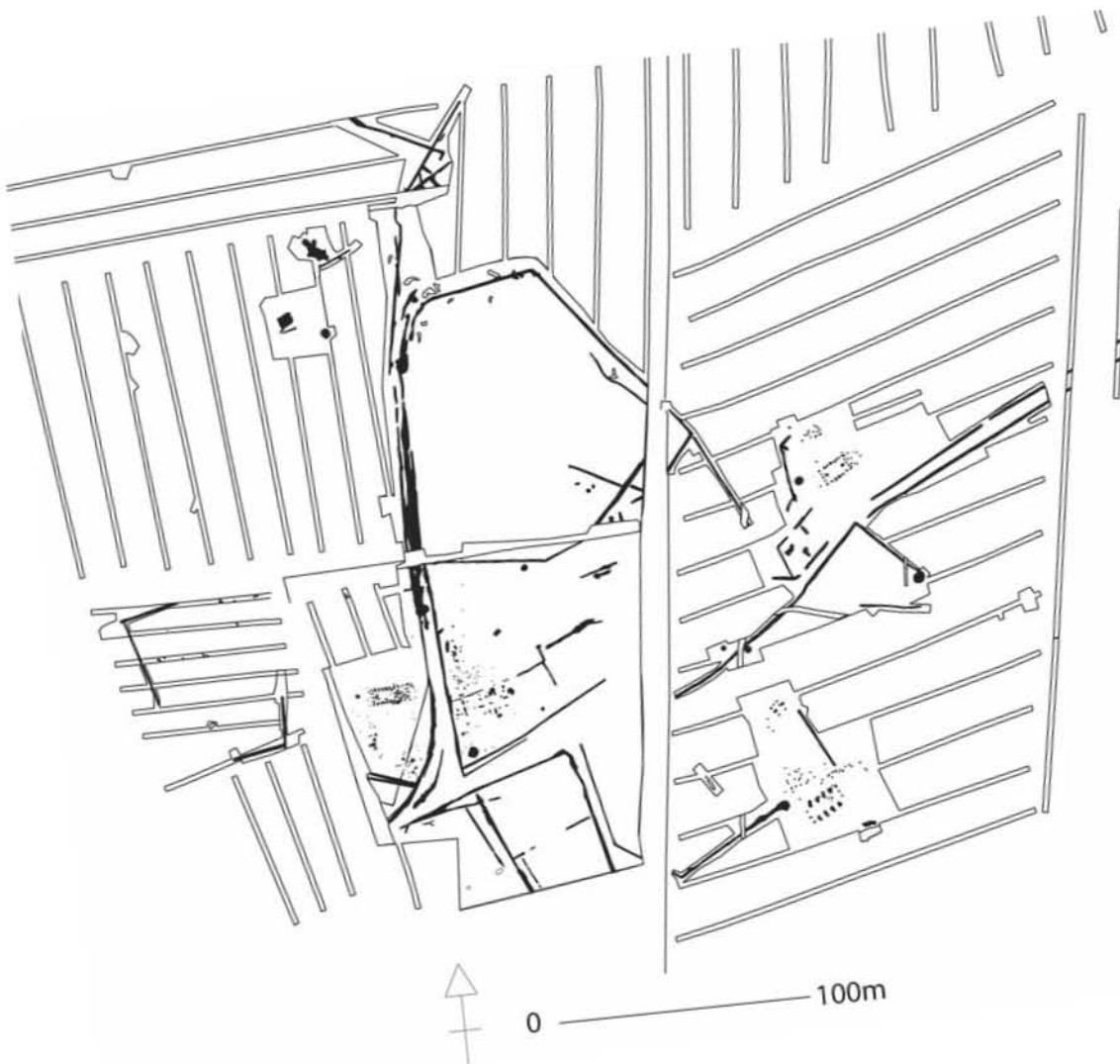

Fig. 3. Kluisendokproject. Opgravingsplan van de inheems-Romeinse nederzittingszone "Hoogstraat-Zandeken".

4.1. Enclosures

De 4ha grote zone "Hoogstraat-Zandeken" werd onderzocht in het voorjaar en in de zomer van 2006. Het geheel wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een *complex netwerk van grachten en greppels* die verschillende zones van variabele grootte omgeven waarvan sommige

hoofd- en/of bijgebouwen bevatten. Centraal werd een grote enclosure geïsoleerd die een oppervlak van circa 1,85ha beslaat en tevens het hoogste terreindeel omgeeft. Aan de westelijke zijde wordt hij begrensd door een 170m lang complex van grachten die plaatselijk een aaneengesloten zone vormen, wellicht te interpreteren als drinkplaats voor vee. Het oostelijk deel van de opgravingszone werd door wijzigingen in de werkplanning van baggerwerken versneld opgegraven en beperkt tot de zones met palendensiteiten en grachten. In het uiterst westelijke deel van het complex werd een zeer fragmentair en slecht bewaard deel van een rechthoekige omgrachting aangetroffen. De bodemopbouw van het uiterste ZW deel van de zone bleek in het proefsleuvenonderzoek dermate verstoord en geërodeerd zodat ook daar geen verder onderzoek meer mogelijk was.

De grachten uit het opgegraven complex kunnen lineair zijn, maar soms ook een gebogen verloop kennen. Er zijn bijna geen oversnijdingen van grachten opgemerkt en hun verloop suggereert dat de meeste exemplaren - minstens tijdelijk - gelijktijdig zichtbaar moeten zijn geweest in het landschap. Centraal lijkt een NO-ZW-as het geheel in twee stukken te verdelen, waardoor de sterke indruk bestaat dat een zandweg het complex doorsneed. De twee parallelle greppels die deze structuur plaatselijk begrenzen, zijn overigens ook buiten het nederzettingsareaal aangesneden, ondermeer op het grondgebied Gent maar mochten daar niet verder worden onderzocht.

Kenmerkend voor de grachttopvulling zijn de steile wanden met weinig aanwijzingen voor instortingen. Tevens wordt de laatste dichtslibbing/opvullingsfase vooral in de lager gelegen zones gekenmerkt door een zwarte, sterk organische, bijna venige textuur. Deze donkere, relatief homogene en humusrijke vulling werd ook in andere openliggende structuren opgemerkt en kan wellicht in verband worden gebracht met een intense vernatting en herbebossing van het gebied na de opgave van de bewoning of *vice versa*. Vondsten werden over het algemeen niet veel aangetroffen in deze structuren. Met uitzondering van de zones in de onmiddellijke nabijheid van de gebouwen of graven blijken vooral de uiteinden ervan bevoorrechte plaatsen tot depositie van materiaal geweest te zijn.

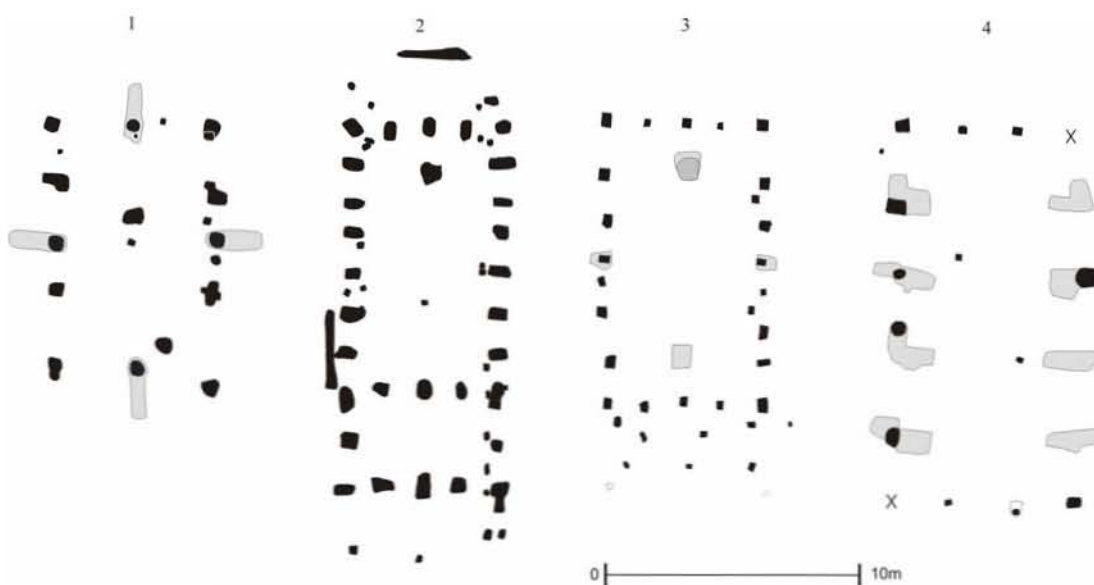

Fig. 4. Kluisendokproject. Plattegronden van de inheems-Romeinse gebouwen "Hoogstraat-Zandeken".

4.2. Gebouwen (fig. 4)

Binnen het complex werden vier *gebouwen* aangetroffen die allen gelegen waren op de hogere landschapsdelen; micro-rugjes van slechts enkele cm hoger dan de omgeving en slechts enkele 10-tallen m² groot. De huizen bevinden zich steeds in de onmiddellijke nabijheid van een gracht

(zij het parallel ermee, zij het bij de hoek van een enclosure) of worden door grachten omgeven. Het betreft telkens rechthoekige houtbouwconstructies die onder dezelfde NO-ZW richting werden opgetrokken met uitzondering geb. 2 dat in O-W richting werd gebouwd. Op het vlak van constructie zijn het 3 tweeschipige huizen en 1 éénschipig exemplaar.

Alle gebouwen schijnen volgens een zelfde basisconcept te zijn opgetrokken met een lengte van ca 10m voor de binnenruimte. Twee gebouwen (geb. 2, 3) vertonen minstens aan 1 zijde een aparte ruimte (resp. 3.5 x 2m en 4 x 2m), wat mogelijk te beschouwen is als staldeel of bergruimte. Het éénschipige gebouw (4) kenmerkt zich door zijn zwaardere palenstructuren, geplaatst in grote, soms revolvertasvormige insteekkuilen. In de nabijheid van dit gebouw werd overigens ook een kuil aangetroffen waarin in een nis een volledig kruikje werd bijgezet en die naderhand ondermeer met een wijder gamma aan gebroken aardewerk opgevuld. Twee grachten die stoppen bij het gebouw, bevatten eveneens een aardewerkstort in het uiteinde dat dicht bij het gebouw gesitueerd is. Het ene bestond uit een zoutcontainer, het andere uit een gevarieerd gamma aan aardewerksoorten. Een onregelmatige palissade verloopt parallel met het gebouw.

Naast de grotere gebouwen komen ook *bijgebouwen* voor. De meeste hiervan kunnen geïsoleerd worden uit de palenzwermen die vrijwel steeds in de nabijheid van de hoofdgebouwen voorkomen. Meestal betreft het eenvoudige spiekers maar in sommige gevallen werden zwaardere structuren opgemerkt die een groter oppervlak innemen.

Opmerkelijk is de vondst van een duidelijke hutkom. De structuur ligt buiten het omheinde areaal en wordt door een waterput geflankeerd. Het voorkomen van hutkommen in vol-Romeinse context (2de eeuw) is een recent doch ondertussen niet meer geïsoleerd vastgesteld fenomeen in Noordwest-Gallië.

4.3. Waterputten

Twee *waterputten* werden aangetroffen in de buurt van gebouw 1, één lag naast gebouw 2. Een ander exemplaar lag naast de hutkom en nog twee andere lagen iets verder verwijderd van het bewoningsareaal maar dicht bij grachten. Het betreft in twee gevallen gevlochten structuren (putten bij gebouw 1 en 2) die in één geval (geb. 1) van een vierkante bovenbouw werden voorzien in een tweede fase. Dendrochronologisch onderzoek (K. Haneca) geeft voor de aanpassingsfase een veldatum van 143AD (laatste groeiring gevormd 123AD, door niet aanwezigheid van spinthout; geschat 20 ± 6).

De andere putten bezitten ofwel een vierkante bekisting of zijn onbeschoeid en dienen eerder als waterkuil te worden beschouwd. Meestal bevatten de putten weinig archaeologicae, maar de vondst van een depot van uitgeselecteerde, onverkoelde eikels in de aanlegtrechter van één put en de vondst van vele honderden, zometert duizenden exemplaren op de bodem van een andere is alleszins een bijzonder gegeven.

Vergelijkbare fenomenen zijn reeds in ijzertijdcontexten opgemerkt en worden als rituelen geïnterpreteerd. Net als in de grachten bestaat de bovenste opvullingslagen uit venige sedimenten. De hoge grondwatertafel laat een goede kwaliteit van de organische resten voor paleo-ecologische reconstructie vermoeden.

4.4. Graven

Binnen één enclosure en in de gracht van een enclosure bevindt zich een cluster van 5 *funeraire bijzettingen*. De 4 graven betreffen zeer goed bewaarde klassieke brandrestengraven. Soms bevatten ze de verbrande resten van aardewerk dat op de brandstapel werd meegegeven, soms waren ze vondstloos. Vlakkbij werd in de gracht een bijzetting gedaan. Behoudens de houtskool en wat verband bot werden de volledige profielen van een aan één zijde verbrande beker, kruik, kookpot en zoutcontainer aangetroffen. In dezelfde gracht werd ook een Bandkeramische dissel aangetroffen. Het is een zelfs voor de steentijd in deze regio

een totaal exotisch stuk dat ongetwijfeld werd aangevoerd uit oostelijker gebieden en misschien bewust in deze funerair geladen zone werd gedeponeerd (Perdaen et al. 2006)

4.5. Materiële cultuur

De *materiële cultuur* uit deze nederzetting wordt gekenmerkt door een uitgesproken inheems karakter. Maalstenen uit zandsteen en tefriet, wetstenen en sporadisch wat ijzer vormen de niet-ceramische vondstgroepen. Glas, fibulae of munten ontbreken.

Het gros van het aardewerk is handgevormd tot traag gedraaid en dezelfde baksels en types komen terug in verschillende structuren. Meestal betreft het kookpotten met golflijnversiering en vingertopindrukken op de rand, kommetjes met geprofileerde rand en flessen met gepolijste of van coating voorziene hals. Tot de importen kunnen enkele kruiken in Scheldevalleibaksel worden gerekend, enkele fragmenten van kruiken en voorraadcontainers in Low Lands Ware, mortaria uit Bavay en het Maasland en wat kookpotten die wellicht afkomstig zijn uit de *civitas Tungrorum* of het Maasland. Fijn aardewerk is opvallend schaars en wordt vooral vertegenwoordigd door wat gevernist aardewerk uit Keulen, pompeiaans rode borden uit de ateliers van Les-Rues-des-Vigne en "egg-shell" terra nigra bekers in Noordgallisch baksel. Terra sigillata is binnen dit complex quasi afwezig. De enkele stukken zijn echter allen afkomstig uit de ateliers van Lezoux. De voorlopige datering van dit complex ligt in de tweede eeuw AD.

5. Voorlopige conclusie

Het archeologisch onderzoek bij de aanleg van het Kluisdok levert wetenschappelijk boeiende resultaten op die een nieuwe kijk toelaten op de wijze waarop in een voor landbouw minder geschikt bodem- en landschapstype, zich gedurende de Romeinse tijd enkele erven vestigden. De keuze voor het natte, minder geschikte gebied werd mogelijk ingegeven door de druk op de reeds eerder geëxploiteerde betere arealen, of door een klimaatsverbetering die de gebieden geschikter maakte voor occupatie. Er zijn aanwijzingen dat de opgave van de site Hoogstraat-Zandeken gepaard ging met een vernatting van het gebied, maar het is voorlopig nog niet duidelijk of het verlaten van de site aanleiding gaf tot vernatting of omgekeerd. De structuur van de nederzetting, misschien doorsneden door een zandweg, laat toe om de inrichting van de ruimte in dergelijke complexen op grote schaal te observeren. Daarbij wordt duidelijk dat zones met een lage sporendichtheid een essentieel onderdeel uitmaken van een ruraal complex en dat het onderscheid tussen site en off-site niet of nauwelijks gemaakt mag worden. Het definiëren van een "site" louter op basis van de sporendensiteiten is een ontoereikende methode die naar cirkelredeneringen leidt die de verdere kennisvermeerdering van dergelijke complexen in de weg staat. Het is belangrijk hiermee rekening te houden bij proefsleuvenonderzoek

Qua opbouw mag het duidelijk zijn dat consistente lineariteit in de grachtensystemen die deze rurale sites kenmerken, geen constant gegeven is. Grachten verlopen soms ook in functie van de landschapseenheden en niet (enkel) ifv een strak kadaster. Gebouwen situeren zich op de tweede eeuwse site Hoogstraat-Zandeken doorgaans op kleine, iets hogere landschapsdelen en lijken, ondanks hun onderlinge verschillen, meestal volgens eenzelfde richting en basismodule opgebouwd te zijn. De waterputten liggen overwegend in de nabijheid van de hoofdgebouwen, net als kleine palenzwermen met bijgebouwen. De omgrachting door middel van één grote enclosure van het hoogste terreindeel, zonder dat daarin structuren werden ingeplant, heeft mogelijk te maken met het binnen- of buitenhouden van de kuddes. Het verder onderzoek van het complex Hultjen-R4 opent nog meer perspectieven in dit onderzoek naar de inrichting en het gebruik van dit marginale landschap tijdens de Romeinse tijd.

Bibliografie

PERDAEN Y., LALOO P., CROMBÉ P. & DE CLERCQ W., 2006. Een Bandkeramische dissels in Zandig Vlaanderen. *Notae Praehistoricae* 26, 199-202.

Contact

De Clercq, Wim
Laloo, Pieter
Perdaen, Yves
Crombé, Philippe
Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa
Universiteit Gent
Blandijnberg 2
9000 Gent
w.declercq@ugent.be
pieter.laloo@ugent.be
yves.perdaen@ugent.be
philippe.crombe@ugent.be

EEN ROMEINSE STEENBOUW TE AALTER – LOVELDLAAN (PROVINCIE OOST-VLAANDEREN)

JOHAN HOORNE, WIM DE CLERCQ & ARNE VERBRUGGE

---

1. Inleiding

In Juli 2006 ondernam de Kale-Leie Archeologische Dienst een noodopgraving langs de Loveldlaan te Aalter. Op een bouwlot van de gekende Romeinse site Loveld werd gepland in augustus te starten met de bouw van een villa. In overleg met eigenaars Nicolas Willemarck en Sarah T'Kindt mocht de KLAD in de resterende tijd een archeologisch onderzoek op eigen kosten instellen. Er diende evenwel rekening gehouden te worden met enkele afspraken in verband met de latere stabiliteit. Zo konden er slechts zeer beperkt coupes worden gemaakt, en mocht het vlak niet dieper dan 30cm onder het huidig maaiveld afgegraven worden. Er kon gelukkig gerekend worden op heel wat (studenten)vrijwilligers die toelieten het onderzoek – ondanks de beperkingen – toch vrij grondig uit te voeren.

2. Situering van het onderzoek

De opgraving besloeg uiteindelijk een min of meer trapeziumvormig vlak met zijden 24 en 14m en hoogte 32m op een deel van het perceel 591L², Afdeling 2, Sectie C. De topografische ligging is opmerkelijk : de site bevindt zich op een tertiaire opduiking van 22m hoog en met zeer steile flanken (ca 15%) die als een kleine heuvel het direct omliggende landschap domineert. De bodem staat er gekarteerd als wSdp, ofwel een matig natte lemige zandbodem zonder profielontwikkeling met een klei-zandsubstraat.

De archeologische site Loveld is reeds gekend vanuit het midden van de 20ste eeuw door enkele toevalsvondsten (ondermeer een bronzen Victoria-beeld en een 'Keltische' vuurbok), maar slechts sinds begin de jaren '90 werden het belang van de site duidelijk dankzij enerzijds het prospectiewerk van Guy Van der Haegen en anderzijds een werfcontrole en korte proefsleuven campagne door het team van prof. dr. Hugo Thoen. Op het huidig onderzocht perceel vond dhr. Van der Haegen, behalve een ruim gamma aan scherven, een *pelta* (VAN DER HAEGEN 1992). Op het perceel net ten westen van de opgraving werd een stenen Romeinse waterput met enkele bijzondere vondsten in de vulling onderzocht waaronder twee muziekinstrumenten (THOEN & SAS 1993). In 1993 werd ook een beperkte boor- en proefsleuven campagne ondernomen waarbij blijkbaar enkele aanwijzingen van uitbraaksleuven van stenen muren werden aangetroffen (Opgravingsarchief prof. dr. Hugo Thoen, Universiteit Gent). Het nieuw onderzoek bood dan ook een unieke kans om de eerder fragmentarische kennis aan te dikken met informatie uit een grootschaligere opgraving.

3. Resten van een steenbouw

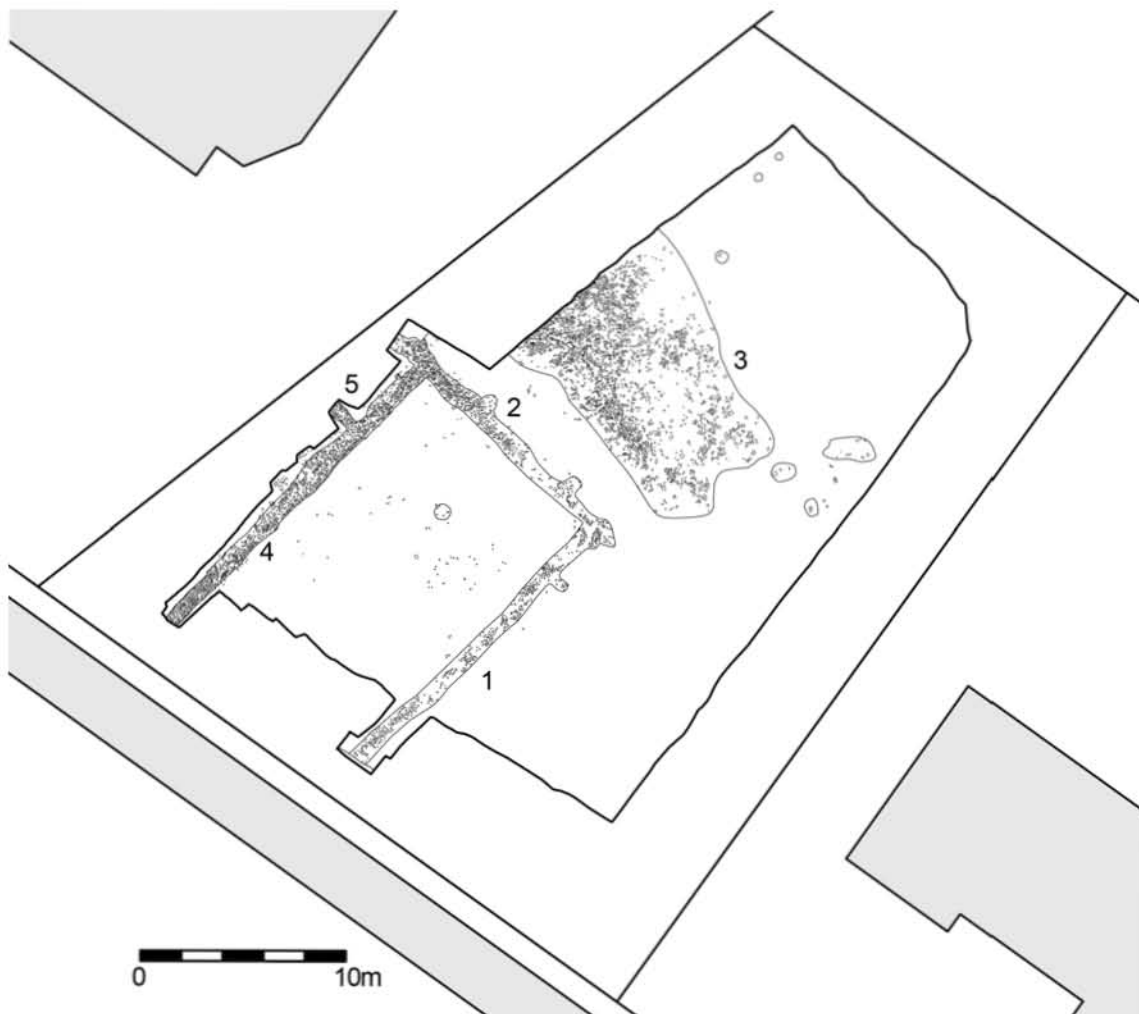
Meteen bij de machinale afgraving werd duidelijk dat er in het vlak een aantal langgerekte zones met natuurstenen aanwezig waren. Snel werd duidelijk dat het om muurresten ging, waarop deze vervolgens zo ver mogelijk werden gevolgd richting perceelsgrens en Loveldlaan (fig. 1).

Een eerste tracé is de meest zuidelijke ZW-NO georiënteerde muur, spoor 1. Haaks erop vertrekt in het uiterste noordoostelijke punt een tweede muurtraject (spoor 2). Na uitbreiding werd een nieuw muurtraject (spoor 4) aangetroffen die haaks op spoor 2 staat en parallel loopt aan spoor 1 op ongeveer 11m. Vanaf dit spoor vertrekt er een nieuw haaks traject (spoor 5) dat richting noordwesten in de sleufwand verdwijnt. De afstand tussen muur 2 en muur 5 bedraagt ongeveer 5m. Spoor 1 kon over een lengte van 16,8m gevolgd worden, voor spoor 2 was dat

ongeveer 14m, terwijl spoor 4 op zijn langst 18,2m mat. Elk van deze muren loopt verder buiten het onderzoekvlak. De gemiddelde breedte van de muursporen is 80cm. Op enkele plaatsen in de muren lijken er kleine uitsprongen te bestaan, mogelijk zijn dit de resten van steunberen.

De eerst aangesneden muurresten, sporen 1 en 2 bestonden uit een verkleuring van de bodem die afwisselend matig tot weinig natuurstenen bevatte. Muren 4 en 5 zijn praktisch volledig gevuld met steenfragmenten, hoofdzakelijk lokale veldsteen. Muurspoor 1 bestaat in doorsnede uit een lichtgrijze min of meer komvormige verkleuring met slechts een matige spreiding aan natuurstenen in de vulling. Muurspoor 4 is een mooiere en regelmatigere komvorm van ongeveer 70cm breed en 20cm diep, waarbij er meer fragmenten van natuursteen in de lichtgrijze vulling aanwezig zijn. Wellicht is muur 4 nog een intact gebleven muurfundering, terwijl muur 1 slechts bewaard is gebleven als uitbraakspoor met de restjes van de afbraak in de vulling.

De zone binnen de muren bevat een aantal erg verspreide brokken natuursteen en dakpan. In het verlengde van muur 5 centraal tussen muren 1 en 4 in bevindt zich een paalspoor met een diameter van 75cm.

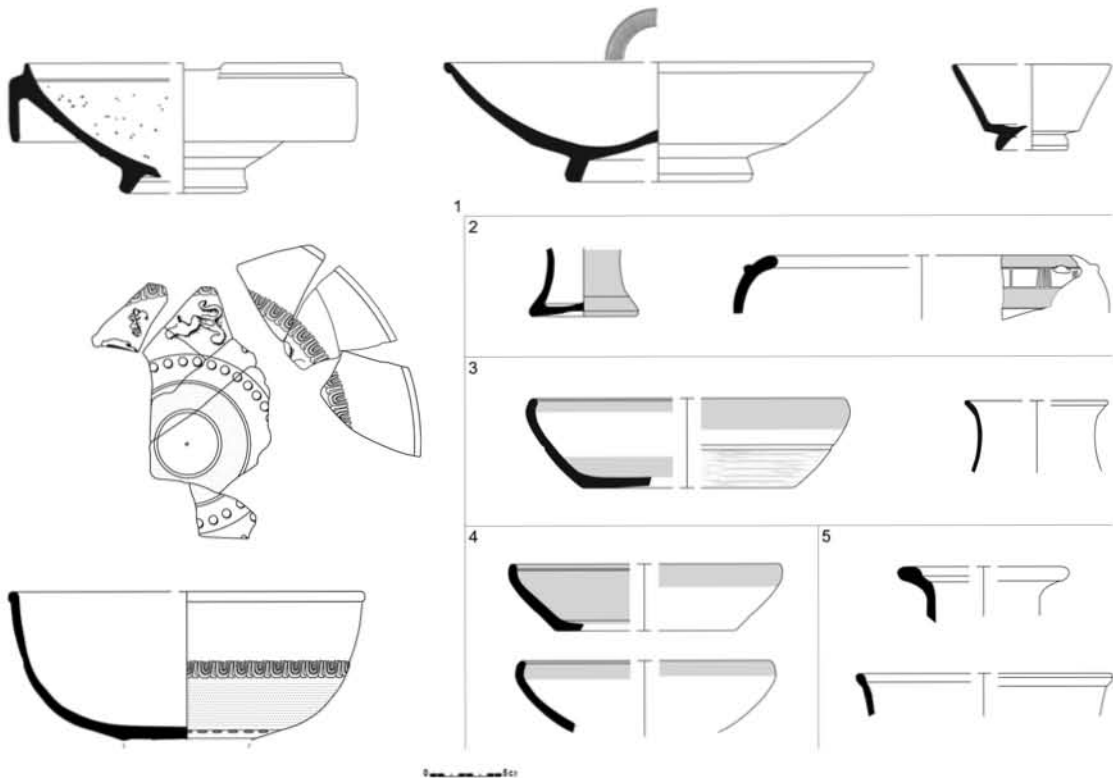

Figuur 1: grondplan van de opgraving

Het is duidelijk dat slechts een hoek van een groter complex werd aangetroffen. Een exacte reconstructie of interpretatie blijkt dan ook moeilijk. Of de grote tussenruimte tussen muren 1 en 4 volledig overspannen kon worden voor een dak is niet geheel duidelijk, alhoewel het paalspoor een aanwijzing kan zijn.

4. Spoor 3: dumpzone van afbraakmaterialen

Een grote ZO-NW georiënteerde min of meer ovale verkleuring die heel wat bouwmaterialen bevatte, vertoont een duidelijk parallel verloop aan de noordoostelijke muur en situeert zich er op ongeveer 3m ervan. Spoor 3 is maximaal 12,40m lang en heeft een maximale breedte van 9m, met een gemiddelde van 7,5m. De noordwestelijke kant van structuur ontbreekt. Het onderzoek op dit spoor beperkte zich noodgedwongen tot het handmatig vlakzetten met de truweel, waardoor er slechts een 5-tal cm van de vulling werd onderzocht; en het 2 lange coupes van maximaal 25cm diep. Het spoor lijkt alvast dieper door te lopen, maar noch over de exacte diepte, noch de vorm van de kuil in doorsnede kan uitspraak worden gedaan. Ondanks het beperkt onderzoek zijn er toch heel wat vondsten van scherven, metalen objecten en bouwmaterialen te signaleren. Vooral deze laatste lijken vaak in kleine (stort?)clusters voor te komen, bovendien zijn een aantal dakpannen duidelijk gebroken op de plaats waar ze achtergelaten werden. Wat de oorspronkelijke functie van deze grote kuil was, bleek niet achterhaalbaar. In zijn laatste gebruiksfase werd deze structuur echter gebruikt als intentionele dumpzone voor afbraakmaterialen. Deze fragmenten leveren informatie over de mogelijke opbouw van de muur : wellicht bestond het opgaand muurwerk (ten dele) uit een natuurstenen kern met een bekleding van Doornikse kalkstenen (met mogelijk vakwerkbouw erboven). De talrijke dakpannen en spijkers wijzen op de aanwezigheid van een dakstructuur.

Figuur 2: selectie van het aardewerk :

1. Terra sigillata; 2. Lokaal handgemaakt aardewerk baksel 1; 3. Lokaal handgemaakt aardewerk baksel 2; 4. Lokaal handgemaakt aardewerk baksel 3; 5. Kruikwaar en oxiderend gebakken aardewerk

5. Aardewerk

Het aardewerk is quasi volledig afkomstig uit spoor 3. Uit deze structuur werden 274 scherven gerecupereerd die herleidbaar zijn tot 41 individuen. Vaak gaat het om archeologisch volledige profielen met een lage fragmentatiegraad, wat erop zou kunnen wijzen dat het materiaal kort na gebruik intentioneel in het spoor werd gedeponeerd, wat ook werd vastgesteld bij de verspreiding van het afbraakmateriaal.

Chronologisch hoort dit ensemble duidelijk thuis in de (volle) derde eeuw. Zowel de vormelijke (Dr. 31, Dr. 43, Dr. 37) als bakselmatige karakteristieken (Rheinzabern, Trier) van de terra sigillata wijzen hierop. Bij het weinige diagnostische materiaal van lokale tot regionale herkomst zijn er ook indicatoren (zowel vormelijk als decoratief) die deze chronologie ondersteunen. De proportionele verdeling van de verschillende aardewerkgroepen binnen het totale spectrum laat een forse lokale of regionale component zien (70%), met een belangrijk aandeel handgemaakt tot traag gedraaid aardewerk (44%). Dit laatste is een recurrent fenomeen gedurende de eerste drie eeuwen in het noordelijk deel van de civitas Menapiorum (DE CLERCQ 2005). Opvallend is het belangrijke aandeel van de terra sigillata in het ensemble. In tegenstelling tot rurale sites uit de derde eeuw in de regio zoals Knesselare – Kouter en Knesselare – Flabbaert waar handgemaakt aardewerk domineert en import quasi afwezig is.

6. Andere vondsten

Spoor 3 bevatte een groot aandeel aan bouwmaterialen. Het gaat daarbij vooral om natuurstenen en (fragmenten van) dakpannen die in grote getale aanwezig waren. Daarnaast was naast de grote hoeveelheid veldsteen ook een redelijke fractie Doornikse kalksteen aanwezig. Er werden eveneens 83 ijzeren spijkers in verschillende formaten gerecupereerd, terwijl er ook een aantal niet nader identificeerbare objecten in metaal werden aangetroffen. Eén object kan na röntgenonderzoek geïnterpreteerd worden als een ijzeren speer- of lanspunt.

7. Interpretatie en conclusie

Op de site werden verschillende muurresten en een grote kuil met gedumpt afbraakmateriaal aangetroffen. De muren behoren tot een groter geheel in steenbouw waarvan enkel de oostelijke hoek werd onderzocht. De maximale dimensies zijn 18,2 bij 14m, waarbij een grote NO-ZW georiënteerde ruimte met binnenafmetingen 10,5 bij 18,2m ontstaat en een langs de noordelijke zijde aansluitende NW-ZO georiënteerde ruimte van 4m breed. De talrijke, intentioneel gedumpte afbraakmaterialen uit de grote kuil laten toe de verschillende bouwmaterialen gebruikt bij de bouw te identificeren: natuurstenen, bewerkte Doornikse kalkstenen en dakpannen. Hoe deze structuur met stenen fundering precies was opgebouwd is niet reconstrueerbaar met de voorhanden zijnde gegevens, maar de aanwezigheid van het natuursteen laat wel vermoeden dat er minstens een sokkel met parement van Doornikse kalksteen was. Het aardewerk dat samen met het bouw materiaal werd aangetroffen dateert deze afbraak in het midden van de derde eeuw of later.

De site kan niet los gezien worden van vroegere vondsten ter plekke en in de regio. Een steenbouw in dit deel van de civitas Menapiorum is erg uitzonderlijk, met slechts één parallel te Nevele – Kerrebroek (DE CLERCQ & THOEN 1997). Ook andere argumenten – het talrijke luxe-importaardewerk, de stenen waterput, de uitzonderlijke vondsten, de zeer opvallende topografie – tonen aan dat dit een site moet zijn geweest die op velerlei vlak afweek van de normale inheems-Romeinse site uit de regio. Daarbij kan in eerste plaats gedacht worden aan een villa, vicus of militaire site, in elk geval een site met boven-lokale status. Ook het karakter van de eerdere vondsten wijkt af van het normale regionale materiële cultuurpatroon, dit niet alleen in rijkdom, maar zeker ook in samenstelling.

Meerdere indicaties wijzen op de aanwezigheid van mensen die in een ruimer interregionaal netwerk van (handels)contacten waren opgenomen waarbij bovendien een militair geïnspireerd patroon naar voor komt. Het vermoeden rijst dan ook dat er mogelijk (tijdelijk), in de derde eeuw een officiële installatie op de site aanwezig was, alhoewel verder terreinwerk nodig is om dit te staven.

Bibliografie

DE CLERCQ W., 2005. Shaped by tradition. On the persistence of hand-made pottery traditions in Northern Gaul, ca. 100BC-300AD. *Rei Cretariae Romanae Fautores – Acta* 39, 201-207.

DE CLERCQ W. & THOEN H., 1997. Archeologie in een serre. Proefopgravingen in een Romeinse steenbouw te Nevele. *VOBOV-info* 46, 15-23.

HOORNE J., DE CLERCQ W. & VERBRUGGE A., (in voorbereiding). Archeologisch onderzoek Aalter – Loveldlaan, 3 tot 31 juli 2006. (= *KLAD – Rapport 4*)

VAN DER HAEGEN G., 1992. *Archeologische prospectie van de gemeente Aalter*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent.

THOEN H. & SAS K., 1993. *Voorlopig verslag van de opgravingen te Aalter – Loveld 1992. Interimrapport eerste opgravingscampagne*. Ongepubliceerd rapport, Universiteit Gent.

Contact

De Clercq, Wim
Vakgroep Archeologie & Oude Geschiedenis van Europa
Universiteit Gent
Blandijnberg 2
9000 Gent
w.declercq@ugent.be

Hoorne, Johan
Kale-Leie Archeologische Dienst
johan.hoorne@deklad.be

Verbrugge, Arne
arne_verbrugge@hotmail.com

TWEE GALLO-ROMEINSE NEDERZETTINGEN LANGS DE KORTEWAAGSTRAAT TE MENEN (PROV. WEST-VLAANDEREN)

WOUTER DHAENZE & ARNE VERBRUGGE

---

1. Inleiding

Sinds 3 april 2006 wordt in het bedrijventerrein Menen-Oost-uitbreiding archeologisch onderzoek verricht. De opgravingen situeren zich aan beide zijden van de Kortewaagstraat, gelegen op anderhalve kilometer ten noordoosten van het stadscentrum van Menen. Deze opgravingen worden gefinancierd door de Westvlaamse Intercommunale (WVI) en worden uitgevoerd door het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE). Het aan de opgravingen voorafgaande proefsleuvenonderzoek werd ondernomen door S. Dedecker en N. Lemay, beiden verbonden aan het Agentschap R-O Vlaanderen, en door S. Vanhoutte (VIOE). Dit onderzoek lokaliseerde twee rurale Gallo-Romeinse nederzettingen, één in het noordelijk deel van het te bouwen bedrijventerrein (site 2) en één in het zuidelijk deel (site 1). In deze bijdrage zullen de eerste voorlopige resultaten van het onderzoek van deze twee sites belicht worden. Behalve sporen uit de Romeinse tijd werden ook sporen en vondsten uit andere periodes aangetroffen, meer bepaald vuursteen-artefacten uit het neolithicum en de vroege bronstijd, een gelijkarmige mantelspeld uit de Karolingische periode, een kleinschalig artisanale site uit de 13de-14de eeuw en Duitse oefenloopgraven uit de Eerste Wereldoorlog. Op het bedrijventerrein bevond zich tevens een hoeve met walgracht 'Te Roo Poorte', die door Ph. Despriet aan een kort bouwhistorisch onderzoek werd onderworpen.

2. Inplanting in het landschap

Het gebied, waarin de twee sites zich bevinden, behoort geomorfologisch tot de Vlakte van de Leie. Dit gebied, dat zich gemiddeld 20 m boven de zeespiegel bevindt, wordt gekenmerkt door een vrij vlak landschap met enkele oost-west georiënteerde langgerekte ruggen en vlakke depressies. De lagere gronden bestaan uit vochtige zandleem, op de ruggen treft men droge zandleem aan. Als wordt ingezoomd op het niveau van de site, dan merkt men op dat de twee Romeinse sites deels op droge ruggen, deels op vochtiger gebied zijn ingeplant. De noordoostelijke hoek van site 2, de zuidoostelijke hoek van site 1 en de westelijke rand van site 1 en 2 bevinden zich op droge ruggen. De kernen van de twee sites bevinden zich in vochtige zandleem. Parallel met de zuidelijke zandleemrug loopt de Krommebeek.

3. Ruimtelijke organisatie (fig. 1)

Doorheen de site loopt een landelijke weg, een *diverticulum*. Deze weg komt uit zuidoostelijke richting en heeft in de opgravingsputten een noord-zuid oriëntatie. Van deze zandweg bleven enkel de aan weerszijden gelegen afwateringsgrachten bewaard. Het wegdek zelf werd niet teruggevonden. Wel werden op enkele plaatsen karrensporen vastgesteld. De weg was - grachten inbegrepen - gemiddeld 7,5 m breed. Met een breedte van om en bij 1 m voor de afwateringsgrachten, betekent dit dat het wegdek ongeveer 5,5 m breed was. Onmiddellijk ten westen van de weg bevinden zich de twee Gallo-Romeinse nederzettingen. De omheiningsgrachten van beide sites staan haaks op deze weg, wat er zou kunnen op wijzen dat weg en nederzettingen op hetzelfde moment werden aangelegd. Onmiddellijk ten oosten van de Romeinse weg werd een grafveld bestaande uit minimaal 12 graven gevonden. Belangrijk te vermelden is dat in 1994, op slechts enkele honderden meters van site 1, een ander rurale Gallo-Romeinse nederzetting werd aangesneden (Menen 't Voske)⁵⁷. Aan de hand van het aardewerk kon deze site in het derde kwart van de eerste eeuw gedateerd worden.

---

⁵⁷ J. Deschieter, 1994. Een Gallo-Romeinse nederzetting te Menen, *Westvlaamse Archaeologica* 10, pp. 5-22.

Fig. 1: Algemeen grondplan (situatie: januari 2007).

4. De noordelijke nederzetting (site 2)

De noordelijke nederzetting was minstens aan drie zijden omzoomd door omheiningsgrachten, die tevens dienst deden als afwateringsgrachten. De noordzijde van site 2 werd omgracht door vier grachten, de zuidelijke zijde door twee grachten. De oostelijke zijde deels door een dubbele gracht, deels door een enkelvoudige gracht. Het lijkt erop dat de omheiningsgrachten in het zuidoostelijke deel van site 2 tevens dienst deden als afwateringsgracht van de Romeinse weg. Het is voorlopig onduidelijk of deze nederzetting ook langs westelijke zijde was omgracht. De omheiningsgrachten bakenen een areaal van ca. 1,7 ha af.

De structuren en vondsten gedaan in dit nederzettingsareaal concentreren zich langs de oostelijke rand. In het centrale deel van de oostelijke rand bevond zich een activiteitenzone,

omzoomd door twee standgreppels en een omheiningsgracht die haaks staat op de oostelijke omheiningsgracht(en).

Fig. 2: Site 2: zone met concentratie sporen.

In dit areaal van 10 op 32 m werden twee nog niet onderzochte waterputten, een reeks kuilen en paalgaten aangetroffen (fig. 2). De paalsporen wijzen op een éénschepig gebouwtje van 5 op 7,5 m. Onmiddellijk ten oosten van dit gebouwtje bevindt zich een eerste waterput, een tweede waterput op ongeveer 10 m van de westelijke korte kant. In de opvulling van de gracht ten zuiden van dit gebouwtje werd een opvallend grote hoeveelheid mobilia aangetroffen. Naast fragmenten van een vuurbok met gestileerde runderkop, fragmenten van maalstenen en wetstenen en fragmenten ijzer werd een grote hoeveelheid aardewerk aangetroffen. Dit aardewerk is weinig gefragmenteerd en kan gedateerd worden van de pre-flavische periode tot en met het derde kwart van de tweede eeuw. Na verloop van tijd ontwikkelden zich aan de

westelijke en oostelijke zijde van dit areaal twee poelen. In de opvulling van deze poelen werd sterk gefragmenteerd materiaal uit de volle tweede eeuw aangetroffen. Buiten dit areaal werden een aantal grote diepe rechthoekige kuilen, een silo, enkele clusters paalgaten en een tweetal rijen zware paalkuilen aangesneden. Het is mogelijk dat deze paalkuilen restanten zijn van twee gebouwen van het type Alphen-Ekeren.

Fig. 3: Site 1: zone ter hoogte van Romeinse weg.

5. De zuidelijke nederzetting (site 1)

De grootte van de zuidelijke nederzetting, waarvan het onderzoek nog volop bezig is, wordt geschat op 1 ha. Aan de noordzijde van deze nederzetting liep een dubbele gracht, aan de zuidelijke zijde een enkelvoudige gracht. Langs oostzijde werd deze site afgezoomd door de

weg. Tussen de weg en de nederzetting werd een standgreppel, waarin vermoedelijk een houten afsluiting was geplaatst, aangetroffen. Tot nu toe werd enkel de oostelijke zijde van deze nederzetting onderzocht (fig. 3). In deze zone bevinden zich een groot aantal oost-west georiënteerde standgreppels, rechthoekige kuilen en clusters van paalgaten. In een groot aantal van deze clusters kunnen gebouwtjes herkend worden.

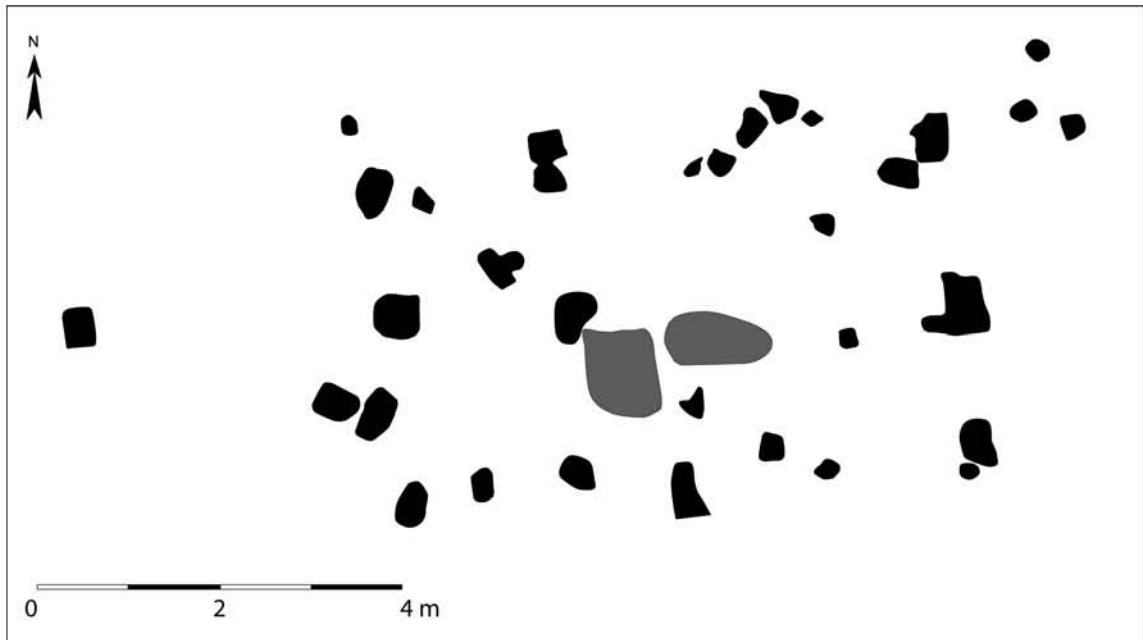

Fig. 4: Site 1: bedrijfsgebouwtje in zuidoostelijke hoek.

In de zuidoostelijke hoek van site 1 werd een bijgebouw van 4 op 7 m aangetroffen (fig. 4). Deze constructie is oost-west georiënteerd en bevond zich parallel met de zuidelijke omheiningsgracht. Deze constructie, die als een bedrijfsgebouwtje wordt geïnterpreteerd, bestond uit een voorvertrek en een hoofdvertrek. In het centrale deel van het vertrek werden twee kuilen aangetroffen. Wellicht werden in dit gebouwtje herstellingswerken uitgevoerd. In de noordwestelijke hoek van site 1 werden minstens drie gebouwen van 10 op 4,5 meter aangetroffen. Deze constructies bestaan aan de korte zijde uit drie paalgaten, aan de lange zijdes uit vier tot vijf paalgaten. Drie in de lengterichting van het gebouw aangetroffen paalgaten/paalkuilen geven het gebouw een tweeschipig karakter. Of we hier te maken hebben met gebouwen met een woonfunctie of met een bedrijfsfunctie, is nog onduidelijk. Verder onderzoek in deze sector zal hieromtrent meer duidelijkheid moeten scheppen. Deze gebouwen zijn oost-west georiënteerd en bevinden zich parallel met de noordelijke omheiningsgrachten. In de onmiddellijke nabijheid van deze gebouwen bevonden zich twee poelen. Ook deze sector heeft materiaal gaande van de pre-flavische tot het midden van de tweede eeuw opgeleverd.

6. Artisanat

In de zuidoostelijke zone van het terrein werden vondsten gedaan die op smederij en bronsgieterij wijzen. In de onmiddellijke omgeving van het bedrijfsgebouwtje in de zuidoostelijke hoek van site 1 werden twee afvalkuilen met afval van smederij en bronsgieterij aangetroffen. Er werden diverse types smidseslakken, fragmenten van tuyères, hamerslag en fragmenten van smeltkroezen opgegraven. Deze worden vergezeld van talrijke ijzeren voorwerpen die waarschijnlijk dienden om hersmolten of hersmeed te worden. Het samen voorkomen van deze afvalproducten duidt erop dat het smeden en bronsgieterij op één en dezelfde plaats, en vermoedelijk door dezelfde ambachtslui, werd verricht. Structuren die aan deze artisanale activiteiten kunnen gelinkt worden, werden niet aangetroffen. Wel werd op zo'n 40 m ten oosten van de Romeinse weg een langwerpige kuil met verbrande bodem en een

opvulling met onder meer houtskoolen opgegraven. Uit de stratigrafie kan opgemaakt worden dat de twee genoemde artisanale activiteiten zich pas in een late fase ontwikkelden.

7. Graven

Het onderzoek heeft heel wat informatie opgeleverd over de grafritus. Naast het reeds vermelde grafveld rechts van de weg, werden drie clusters van twee tot drie graven en drie geïsoleerde graven aangetroffen. Een eerste cluster bevindt zich in de zone van de noordelijke omheiningsgrachten van site 2, een tweede cluster in de zone tussen site 1 en 2 en een derde cluster bevindt zich op zo'n 150 m ten zuidwesten van site 1. In drie gevallen ligt het graf alleen. Eén ervan ligt in het midden van site 2, een tweede in het zuidoostelijke deel van het terrein, een derde werd ingeplant in de opvulling van een gracht nabij de bewoningskern van site 2. Met uitzondering van laatstgenoemd graf bevinden de graven zich altijd buiten de woon- en werkzone. Er werden twee types graven genoteerd, twintig brandrestengraven en drie bustumgraven. Twee graven waren voorzien van een nis met bijgaven. In de andere graven werd grafmobilaire enkel in het houtskoolrijke pakket aangetroffen en dan altijd in verbrande vorm. Meestal beperkt het zich tot fragmenten van een kookpot in handgevormd aardewerk of een beker. In een aantal graven werden fragmenten van een mantelspeld aangetroffen en in twee graven een miniatuurpotje. De graven zijn over het algemeen slecht dateerbaar. Eén van de twee graven met nis kan gedateerd worden in de eerste helft van de tweede eeuw.

Contact

Wouter Dhaeze
VIOE, buitendienst West-Vlaanderen
Stadenstraat 39
8610 Zarren-Kortemark
wouter.dhaeze@telenet.be

Arne Verbrugge
arne_verbrugge@hotmail.com

LA VILLA ROMAINE DE HOLLOGNE-WAHA (MARCHE-EN-FAMENNE), FOUILLES 2006

MARIE-HÉLÈNE CORBIAU

La villa romaine est localisée au lieu-dit « Les Carrières » (coord. Lambert : 220,250 nord/101,00 est; parc. cad.: Sect B, n° 328^d), à Hollogne, ancienne commune de Waha, intégrée aujourd'hui dans la commune de Marche-en-Famenne (province de Luxembourg). L'évolution architecturale de la villa est caractérisée par la construction tardive d'une aile importante greffée sur la face occidentale du logis.

En 2006 les fouilles ont été poursuivies par la Direction de l'Archéologie (MRW) en collaboration avec l'université de Namur (FUNDP), avec l'aimable autorisation de Monsieur J. Elpers, propriétaire, dans la zone occidentale du site; plus particulièrement les recherches ont été centrées sur la cave qui équipait l'aile tardive du bâtiment.

La cave présente un plan rectangulaire de 3,98 m x 5 m; elle est construite dans le schiste vierge excavé dont la profondeur atteint 1,10 m au sud. Les murs conservés à la hauteur variant de 0,65/0,70 m au sud à 1,40 m à l'ouest sont ancrés dans le schiste; ils sont élevés en pierres locales maçonnées et s'appuient contre la paroi rocheuse. Les parements sont montés avec des moellons en calcaire, appareillés en assises régulières; les joints gras sont tirés au fer; le blocage est réalisé avec des plaques et blocs de schiste placés à plat ou sur chant, et liés avec un mortier abondant. Trois niches agrémentaient la paroi nord, et deux autres, la paroi ouest. L'accès se faisait à l'est, à partir de l'intérieur de la villa.

Fig. 1: La cave de la villa romaine de Hollogne-Waha .

Le sol est une couche d'argile chamois, étalée sur une caillasse de schiste, elle-même placée sur le schiste vierge, très grossièrement équarri. Au pied des murs nord et ouest, deux espaces rectangulaires (50 cm x 1,85 m et 57 cm x 1,20 m) ont été réservés et remplis de sable. La cave a été ensuite réaménagée et partiellement occupée, avec une autre fonction.

Les murs ont été sommairement nivelés à la hauteur actuelle conservée pour servir d'assise à des parois en matériaux périssables en bois et argile et chaux. Cet espace doit être mis en relation avec les autres locaux et aménagements semi-souterrains mis au jour sur le pourtour immédiat du logis en pierre. La cave réaménagée sera détruite par un incendie dont les marques sont fortes sur le sommet des murs rubéfiés; au sud, la paroi a basculé vers l'extérieur et a recouvert le sol schisteux. Il en subsistait plusieurs débris de planches ou poutres calcinés.

Enfin, la cave et les décombres de la destruction sont recouverts par un épais de remblai qui peut atteindre plus de 2 m pour former la base de la dernière occupation marquée par le nivellement et l'élargissement du plateau et la construction d'un nouvel établissement en bois.

Le matériel recueilli est peu abondant et constitués principalement d'ossement d'animaux et de fragments de céramique couvrant la période romaine de la fin du 1er siècle jusqu'au 5e siècle, parmi lesquels on note une anse d'amphore Dressel 20.

Au nord-est de la cave, les vestiges d'une cavité creusée dans le schiste ont été partiellement dégagés. Une arête orientée nord-sud, semblable à l'orientation générale de la villa délimite deux espaces; dans l'un à l'ouest, le fond est le schiste nivelé à l'horizontale. Après leur première utilisation, ces aménagements ont été remblayés jusqu'au niveau qui clôture la dernière occupation du site.

Contact

Corbiau, Marie-Hélène
Ministère de la Région wallonne
Direction de l'Archéologie
Rue des Brigades d'Irlande, 1
5100 Jambes
Corbiau@mrw.wallonie.be

PONT-À-CELLES/VIESVILLE: TOMBES ROMAINES AU SEIN DU CIMETIÈRE MÉROVINGIEN

CÉCILE ANSIEAU & GAËLLE DUMONT

Entre août et novembre 2005, une évaluation préalable à l'implantation d'un zoning industriel sur les communes de Pont-à-Celles/Viesville et Pont-à-Celles/Luttre⁵⁸ révèle la présence d'un important cimetière d'époque mérovingienne sur la commune de Viesville (Pont-à-Celles, 7e Div., Sect. A, n° 336 à 339 – coord. Lambert 152,916 est/131,641 nord). La fouille a lieu d'avril à décembre 2006, et met au jour 145 tombes contenant un matériel relativement riche et abondant. Parmi elles, il faut signaler quelques vestiges d'époque romaine.

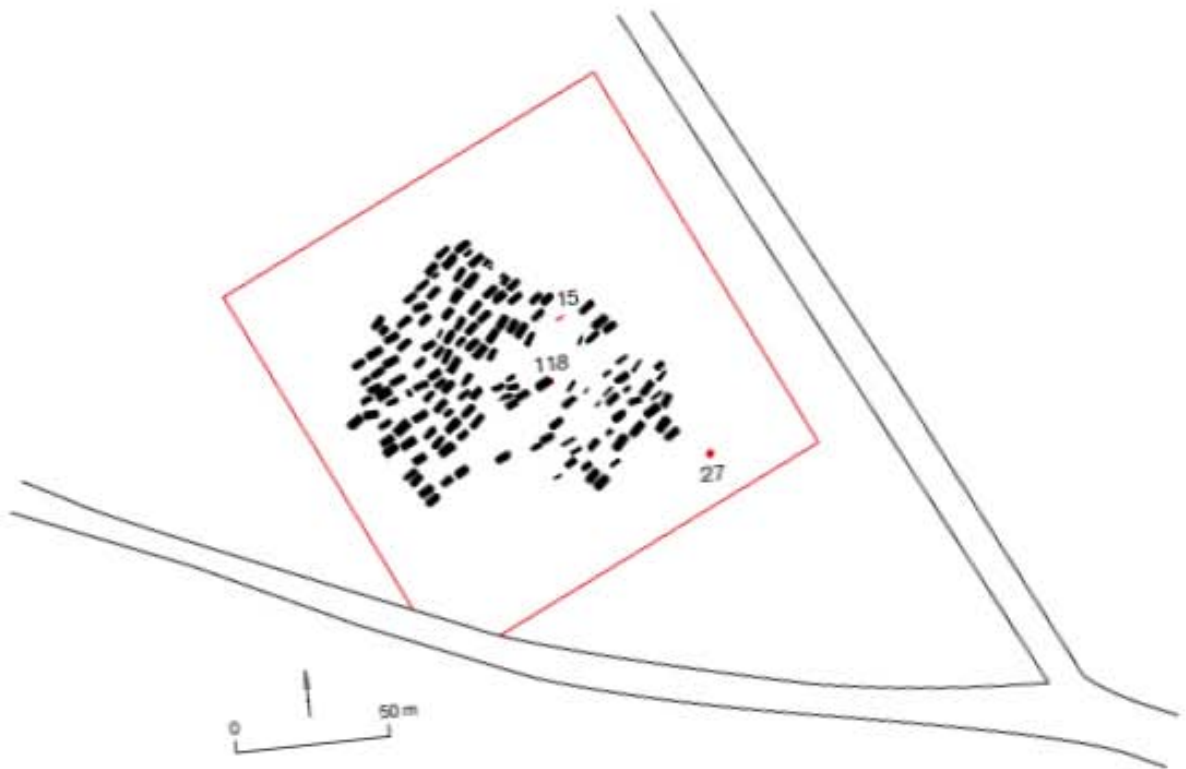

Fig. 1: plan général (infographie G. D.).

La tombe 27 est située en bordure sud du cimetière, un peu à l'écart de la nécropole proprement dite. Elle est constituée d'un coffre presque carré (94 x 85cm) déposé dans une fosse à peine plus grande (c. 110 x 100 cm). L'érosion, assez importante dans cette zone, n'a permis de conserver la tombe que sur une profondeur de 7 à 10 cm; le mode de construction du coffrage nous est donc inconnu. Il s'agit d'une sépulture à incinération : les ossements calcinés mêlés de cendres sont déposés dans l'angle nord ; leur concentration laisse croire qu'ils étaient emballés dans un contenant périssable. Le matériel est rassemblé dans la moitié nord-ouest, l'autre moitié étant vide de tout contenu tangible. Le mobilier céramique se compose de trois marmites – dont une pourvue de son couvercle – d'un plat et d'une coupe, appartenant tous à la catégorie de la commune sombre. Le défunt était également accompagné de quatre

⁵⁸ La proximité de la chaussée Bavay-Cologne (qui passe à 500 m au nord du site) et du vicus de Liberchies rendent en effet cette zone particulièrement sensible du point de vue archéologique.

réipients en verre: un gobelet, une aryballe, une assiette imitant une forme de sigillée Drag. 18 et un petit bol. Enfin, un grand clou en fer et trois fragments de tuiles au sommet du dépôt complètent l'ensemble.

Fig. 2 : vue d'ensemble de la tombe 27 (cliché G. D.).

Fig. 3 : la tombe 118 (cliché G. D.).

La structure 118 est recoupée par la tombe mérovingienne 116. L'érosion a également fait des dégâts, ne préservant que quelques centimètres de profondeur, et rendant très difficile la lecture des traces. Bien qu'aucun dépôt funéraire ni fragment d'os n'ait été retrouvé, il s'agit probablement d'une tombe de petite taille (une cinquantaine de cm de côté), qui a livré une cruche en céramique.

Enfin, il faut signaler la présence d'une monnaie romaine en argent dans la tombe mérovingienne 15: il s'agit d'un antoninien de Philippe II, frappé à Rome en 246-247, et représentant un buste radié entouré de l'inscription *Pax aeterna*⁵⁹. Percée en médaille, elle était intégrée dans un collier de perles. Le remploi de monnaies anciennes, perforées ou non, est un usage relativement répandu dans le monde mérovingien⁶⁰.

Fig. 4 : monnaie romaine percée en médaille dans la tombe mérovingienne 115 (cliché Marceline Denis).

CONTACT

Ansieau, Cécile
Ministère de la Région wallonne, Service de l'Archéologie
Direction de Hainaut I
Place du Béguinage, 16,
7000 Mons
C.Ansieau@mrw.wallonie.be

Dumont, Gaëlle
Centre de Recherches Archéologiques (CReA)|
Université libre de Bruxelles, CP175,
Avenue F. Roosevelt, 50
1050 Bruxelles

59 Identifiée par Johan Van Heesch, Cabinet des Médailles, Bibliothèque royale de Belgique, Bruxelles.

60 Voir VERSLYPE L., 2006. Rebaix (Ath), Perquiess. Site protohistorique et cimetière mérovingien (51052 – ATH 92 REB). In : Le patrimoine du pays d'Ath. Un deuxième jalon (1976-2006), Ath (Études et Documents du Cercle royal d'Histoire et d'Archéologie d'Ath et de la Région, 19), p. 77-79.

ARCHEOLOGISCH NOODONDERZOEK OP DE SITE GROBBENDONK-MELKERIJSTRAAT

JEF VANSWEEVELT & RICA ANNAERT

Inleiding

Grobbendonk (het vroegere Ouwen) staat reeds lang bekend om zijn rijk archeologisch patrimonium. De opgravingen geleid door G. De Boe, die het centrum van een Romeinse vicus blootlegden op de site *Steenberg*, droegen zeker bij tot deze naambekendheid. Het was dan ook vanzelfsprekend dat bij de bouw van een appartementsblok op een honderdtal meter van de site *Steenberg* een archeologisch onderzoek werd uitgevoerd. Bij het trekken van proefsleuven kwamen enkele sporen aan het licht en werd wat postmiddeleeuws en handgevormd materiaal ingezameld.⁶¹ Na dit vooronderzoek volgde een korte opgravingscampagne die volledig gefinancierd werd door de bouwheer, Profile Invest NV en uitgevoerd werd door het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (veldwerk en verwerking uitgevoerd in de periode van 23 oktober 2006 tot 8 november 2006).

Het opgegraven terrein bedroeg na eliminatie van recent verstoorde delen zo'n 600m² (12 m op 50 m). Deze zone werd in vier fasen van de teelaarde ontdaan en onderzocht. Naast talrijke sporen uit de Romeinse periode bevonden zich enkele IJzertijd, laat -en postmiddeleeuwse sporen op het terrein.

Gezien de voorziene verwerkingsperiode slechts 10 dagen bedroeg, kon de ceramiek enkel oppervlakkig gedetermineerd worden. Voor de Romeinse periode kunnen alle gedetermineerde scherven tussen de tweede helft van de tweede eeuw en begin derde eeuw geplaatst worden. Een grondiger studie zou echter nuttig zijn.

Resultaten

Verspreid over het terrein bevonden zich talrijke sporen uit de Romeinse periode. In de zuidoostelijke hoek van de site lagen drie laat -en postmiddeleeuwse kuilen, waarvan de donkerbruine vulling opvallend verschilde van deze van de Romeinse sporen. Een gracht die bij het opschaven enkele postmiddeleeuwse scherven opleverde, liep langs de hele zuidzijde van de site maar kon niet nader onderzocht worden. IJzertijd materiaal werd in één ondiepe gracht aangetroffen waarvan de bleke vulling duidelijk verschilde van de overige sporen. Het weinige materiaal laat geen nauwkeuriger datering toe. Twee ondiepe greppeltjes hadden een gelijkaardige bleke vulling maar bevatten geen ceramiek; mogelijk zijn ze eveneens in de ijzertijd te plaatsen. Opvallend is dat ze, net als voornoemde gracht, haaks op de Romeinse greppels georiënteerd waren.

In totaal werden 81 paalsporen aangetroffen. 18 ervan bevatten Romeinse ceramiek, de overige waren vondstloos. Door de beperkte oppervlakte van het onderzochte terrein kon nergens een structuur herkend worden. Desondanks wijzen enkele diepe sporen met paalkern op vrij zware constructies.

In 16 kuilen met uiteenlopende vormen en afmetingen werd Romeins aardewerk aangetroffen. Aan de noordzijde van het opgegraven vlak bevonden zich 2 grote ronde diepe kuilen. Het is aannemelijk dat het aanlegtrechters voor waterputten betreft. Van één exemplaar kon slechts een klein kwart onderzocht worden. Vermoedelijk ging het om aanlegtrechters die nooit verder afgewerkt werden; misschien was de waterput even verderop een volgende succesvollere poging.

Andere opvallende sporen waren twee ronde kuilen met schuine wanden en een vrij rechte bodem. Mogelijk waren deze kuilen silo's of voorraadputten, waarin ofwel de voorraden los werden opgeslagen (silo) ofwel in voorraadpotten werden gestockeerd (soort keldertje). Harde

---

⁶¹ Onderzoek uitgevoerd door Alde Verhaert van R-O Vlaanderen.

bewijzen voor het toewijzen van deze functie zijn er echter niet. In één van de kuilen bevond zich ondermeer een grote rand van een *dolium*.

Twee ondiepe, langwerpige rechthoekige kuilen met een komvormig profiel zijn eveneens het vermelden waard. Ze lijken sterk op een type getoond bij Vermeulen⁶². Dergelijke kuilen hadden mogelijk een functie bij de siderurgie, maar dit is verre van zeker.

Vier grachtjes bevatten Romeins materiaal. Opvallend is dat ze allen oost noordoost – zuid zuidwest georiënteerd waren. De twee zuidelijkste grachtjes liepen parallel en bevatten weinig materiaal zodat weinig over hun datering kan gezegd worden. Beide greppeltjes hadden gelijkaardige afmetingen en eindigden op dezelfde hoogte in een iets breder deel.

Halverwege het terrein liep een grachtje met een komvormig profiel dat sterk versmalde naar het oosten toe en in het westen werd doorsneden door de postmiddeleeuwse gracht. Opvallende vondst was een rand met twee volledige oren van een kruikamfoor die vermoedelijk een 'lokale' imitatie is van aardewerk uit het Maasland of Rijnland. Een andere in het oog springende vondst was een versierde *terra sigillata* randscherf van het type Drag. 37.

Parallel met voornoemd grachtje liep een greppel. Deze greppel werd eveneens doorsneden door de postmiddeleeuwse gracht en eindigde na ongeveer 3 meter in de andere richting. Opvallendste vondst was een grote wandscherf van een kruik of kruikamfoor.

In het noordoostelijke deel van het terrein bevond zich een waterput. De diameter bovenaan de aanlegtrechter bedroeg 184 cm, terwijl de diameter van de ronde bekisting ongeveer 110 cm mat. De bodem lag 110 cm onder het archeologisch vlak en 265 cm onder het huidige loopvlak. Van de dunne paaltjes van de bekisting was alleen nog wat zeer vermolmd hout over van de aangepunte onderkant. Bij het couperen werden ze te laat opgemerkt zodat een deel reeds vergraven was; bij het uithalen van de tweede helft konden de sporen wel mooi blootgelegd worden (fig. 1).

Fig. 1: Waterput met bekisting uit dunne paaltjes wilgenhout.

⁶² Vermeulen F. 1992, 211

De kleine paaltjes bleken in een bijna perfecte ronde geplaatst te zijn. Ze hadden een rechthoekige tot vierkante doorsnede met een minimum dikte van 5 cm. In totaal werden de sporen van 11 dergelijke paaltjes ontdekt, oorspronkelijk waren het er vermoedelijk 18 of 19. Hoogstwaarschijnlijk werden deze paaltjes verbonden door vlechtwerk, maar hiervan was niets bewaard. Na onderzoek bleken de paaltjes afkomstig van wilg (*Salix* sp.).⁶³

Hoewel een ronde bekisting met vlechtwerk niet het meest courante type is in de Romeinse periode, is deze vondst te Grobbendonk zeker geen unicum. Bij Vermeulen wordt dit type besproken.⁶⁴ Hierbij is wel sprake van 'stokken' die enkel aangepunt zijn terwijl het hier besproken voorbeeld vierhoekige paaltjes betreft. Vermeulen meldt dat dergelijke typen in Noord-België reeds voorkomen in de vroege La Tène-periode. In onze contreien komen ze gedurende de hele Romeinse periode voor, maar de meeste voorbeelden situeren zich in de 2de en vroege 3de eeuw.

In de vulling die uit drie grote pakketten bestond, werd vrij veel ceramiek en wat botmateriaal aangetroffen. Het materiaal hoort thuis in de tweede helft van de 2de eeuw of begin 3de eeuw; wat aldus overeenkomt met de vaststelling van Vermeulen dat dit type waterput in deze periode frequenter voorkomt.

Fig. 2: Situering van de site met aanduiding van de vicus en de Romeinse weg richting Nete.

⁶³ Houtdeterminatie door Koen Deforce (VIOE) waarvoor dank.

⁶⁴ Vermeulen F. 1992, 205

Conclusies

De talrijke sporen en vondsten wijzen op Romeinse bewoning in de onmiddellijke omgeving. Dat er geen rechtstreekse bewijzen voor het bestaan van woningen gevonden werden hoeft niet te verbazen door de kleine (vooral smalle) opgegraven zone. Een voorlopige vrij ruime datering aan de hand van het ceramisch materiaal plaatst deze bewoning tussen de tweede helft van de tweede eeuw en het begin van de derde eeuw.

Enkele interessante feiten blijken uit deze opgravingsresultaten wanneer ze in een ruimere context geplaatst worden. De Boe⁶⁵ duidt in een publicatie aan waar volgens zijn bevindingen de grens van de bebouwde zone van de *vicus* ongeveer ligt. De site *Melkerijstraat* ligt een honderdtal meter hellingafwaarts van deze zone. Het feit dat er zich Romeinse bewoningssporen bevinden op de site wijst er dus op dat de *vicus* uitgebreider was dan tot hiertoe gedacht.

Het centrum van de *vicus* was gelegen rond een driesprong, waarbij één weg de *vicus* van zuidoost naar noordwest doorkruist. Wanneer deze heirbaan in een rechte lijn doorgetrokken wordt, zoals De Boe ook doet, dan passeert het zuidelijke traject ervan ongeveer 40 m ten westen van de site *Melkerijstraat* (fig. 2). Romeinse bewoning in deze zone was dus meer dan waarschijnlijk georiënteerd op deze weg. De oriëntatie van de greppels lijkt hiermee in overeenstemming; ze liggen een beetje schuin tegenover het hypothetische tracé, maar het werkelijke wegtraject kan wat anders georiënteerd zijn. Vooral het iets grotere grachtje komt in aanmerking als perceelsafbakening.

Bewoning op deze plek is daarenboven logisch, gezien de weg hier de valleiflank afdaalde naar de kleine Nete toe. Er wordt verondersteld dat de kleine Nete tot Grobbendonk indertijd bevaarbaar was en scheepvaart dus een belangrijke plaats innam in de economie van de *vicus*. Als deze veronderstelling klopt is het aannemelijk dat de bewoning zich verder uitstrekte in de richting van de rivier, althans tot aan de winterbedding. Er dient dan eerder gedacht te worden aan een handels -en ambachtelijke zone dan aan de rijke woningen die in het centrum van de *vicus* opgegraven werden.

Tot slot werd duidelijk dat er ook in de IJzertijd mensen in de buurt verbleven. De brede gracht die tot deze periode behoort, was echter anders georiënteerd dan de Romeinse greppels. Ook de laatmiddeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoning was anders georiënteerd. Met name op het centrale dorpsplein en/of op de huidige Schransstraat ten oosten van de site. Dit wijst op tenminste drie bewoningsfasen waartussen geen continuïteit is.

Bibliografie

DE BOE G., 1985. Het ontstaan en de ontwikkeling van de Romeinse "vicus" te Grobbendonk, *Acta Archaeologica Lovaniensia* 24, 101-108.

VERMEULEN F., 1992. *Tussen Leie en Schelde; Archeologische inventaris en studie van de Romeinse bewoning in het zuiden van de Vlaamse zandstreek*, Archeologische inventaris Vlaanderen. *Buitengewone reeks 1*, Gent.

Contact

Vansweevelt, Jef
Annaert, Rica
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel

---

⁶⁵ De Boe 1985, p. 103 fig. 1

VROEG-ROMEINSE NEDERZETTING TE WIELSBEKE – VAARTSTRAAT (WEST-VLAANDEREN)

JOHAN HOORNE & WIM DE CLERCQ

---

1. Inleiding

Het veldwerk te Wielsbeke – Vaartstraat dat in 2005 werd uitgevoerd, kaderde in een archeologisch onderzoek in verband met de ontwikkeling van een bedrijventerrein. Deze zone werd in februari 2005 met proefsleuven geprospecteerd door Sam De Decker die vervolgens onderhandelingen opstartte. Er werd één projectarcheoloog – Johan Hoorne – aangeworven voor de duur van het veldwerk dat van mei tot september plaatsvond. Van het 7ha grote gebied werd uiteindelijk 1,5 ha vlakdekkend opgegraven. Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door tal van partners waaronder de Gemeente Wielsbeke, de West-Vlaamse Intercommunale, het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, de (toenmalige) Afdeling Monumenten & Landschappen, de Provincie West-Vlaanderen en de heemkundige kring 'Juliaan Claerhout'. Ook de talrijke vrijwilligers verdienen een woord van dank.

Voor de uitwerking van de resultaten konden geen fondsen gevonden worden, vandaar dat het een werk van lange adem blijkt te worden. Eind 2006 werd het aardewerk door Wim De Clercq (Universiteit Gent) geïdentificeerd en gekwantificeerd, waardoor op heden er een duidelijker zicht is op de fasering van de vindplaats. Verdere en uitgebreidere rapportage wordt in het vooruitzicht gesteld.

2. Sporen uit de overgangsfase Late IJzertijd – Vroeg-Romeinse periode

Een grote groep grondsporen bestaande uit grachten, palen en kuilen, leken op het eerste gezicht door vormelijke kenmerken en verspreiding tot éénzelfde fase te behoren. Door verschillende oversnijdingen en de kenmerken van het schaars aangetroffen aardewerk werd echter duidelijk dat het om een driefasige occupatie gaat, die zich vrij kort in tijd heeft afgespeeld. Twee handgevormde bakseltypes komen voor bij de twee eerste fases. Een specifiek baksel waarin kenmerkende ribbelkommen - traditioneel te plaatsen in de La Tène II en III - werd gemaakt komt slechts voor in contexten die géén typische Romeinse importen én drie bijkomende bakselgroepen bevatten, wat op basis van het aardewerk reeds een mogelijke fasering laat veronderstellen. Bovendien worden de grondsporen gekoppeld aan dit specifiek baksel ook oversneden door sporen met een Romeinse datering. Bijgevolg kon vastgesteld worden dat een eerste fase bestaande uit een grachtencomplex, verschillende paalsporen en kuilen valt te dateren in de Late IJzertijd, meer bepaald de 1^e eeuw v.C. In de daaropvolgende fase worden dezelfde tradities voortgezet, maar nu aangevuld door enkele Vroeg-Romeinse importproducten en enkele nieuwe bakselgroepen, met een globale datering in de 1^e helft van de 1^e eeuw n.C. Enkele contexten lijken te horen bij een derde fase die vanaf de 1^e helft van de 1^e eeuw tot de 3^e eeuw kan geplaatst worden. Veel grondsporen bevatten echter geen schervenmateriaal, zodat de horizontale stratigrafie van deze fases soms moeilijk kan worden ingeschat. Gezien de stand van de verwerking wordt in dit artikel slechts ingegaan op deze twee laatste fases en zal de Late IJzertijd-fase (het leeuwendeel van de sporen) volgend jaar in 'Lunula. Archaeologia protohistorica' behandeld worden.

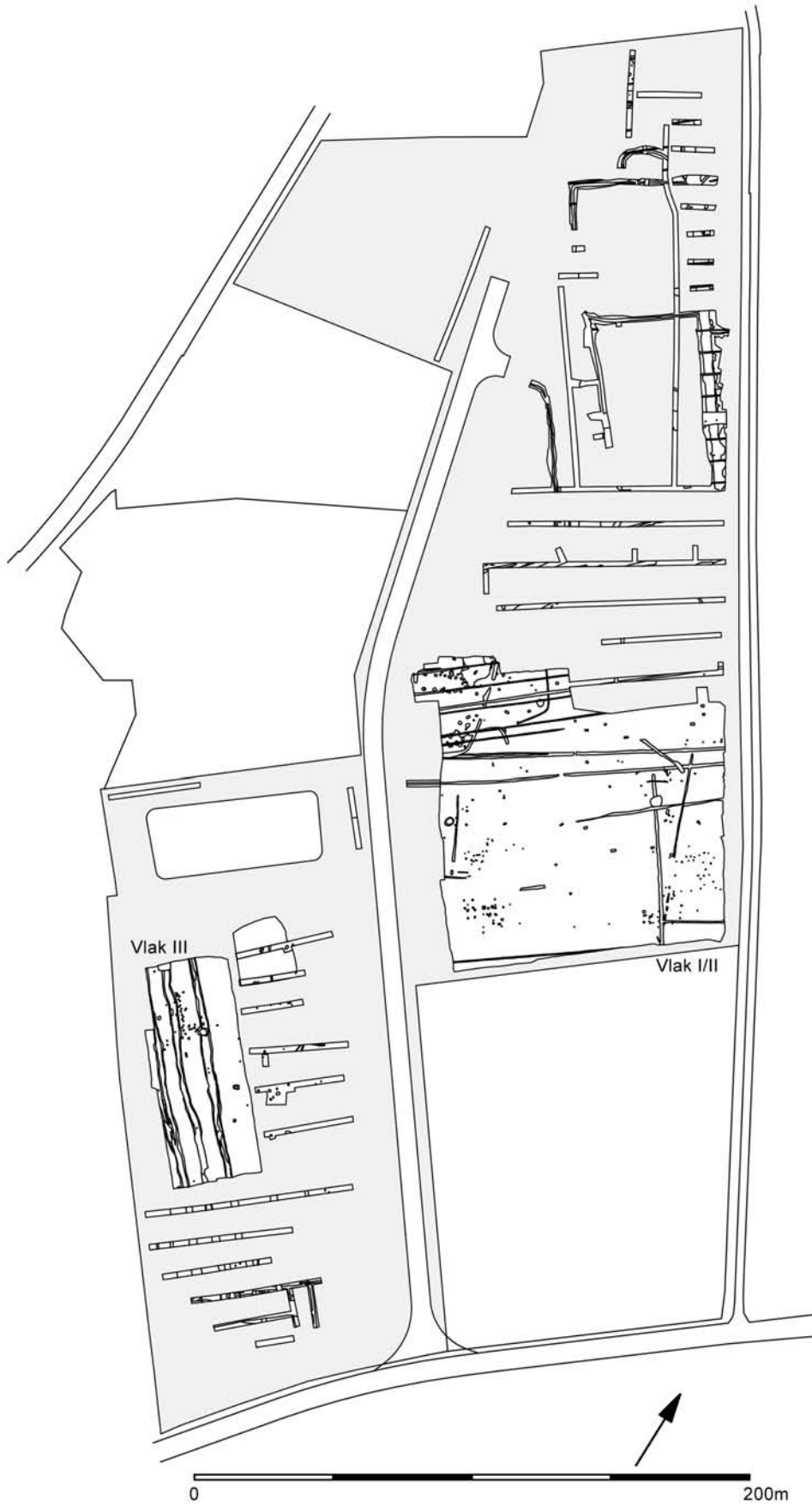

Fig. 1: Alle sporenoverzicht van de nederzetting Wielsbeke - Vaartstraat

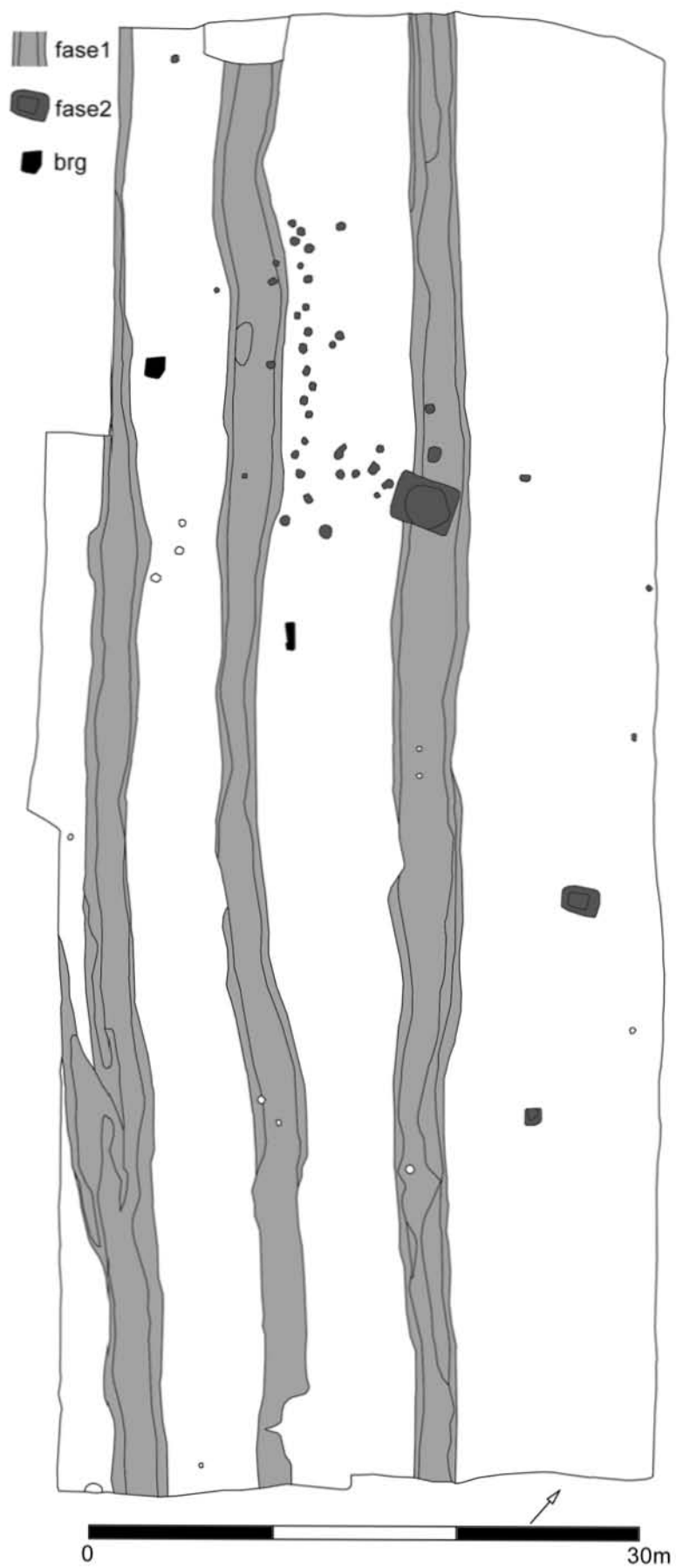

Fig. 2: Fasering binnen Vlak 3, nederzetting Wielsbeke – Vaartstraat

3. Een hutkom en mogelijk gebouw uit de Vroeg-Romeinse periode

In Vlak III bevinden zich drie brede, parallelle, gedempte grachten uit Fase 1. In het noorden van dit vlak situeert zich een opvallende cluster van paalsporen die soms de grachten oversnijden. Een twintig tot dertig paalsporen bevinden zich in een zone van grosso modo 20 bij 10m, waarbij er nog enige lineairiteit blijkt voor te komen. Mogelijk kan in een deel van de paalsporen een gebouw herkend worden. Een onregelmatige rij paalsporen met een lengte van 14m en NW-ZO-oriëntatie situeert zich parallel van 3 kleine clusters van minstens 1 paalspoor met telkens ongeveer 7m tussen – op een 2,2m van die eerste rij. Nogmaals 2,2m verder bevindt er zich in lijn met de twee meest zuidelijke paalsporen nog een paalspoor. Dit zou de mogelijke aanzet kunnen zijn van een oostelijke rij paalsporen die echter ontbreekt – mogelijk door het te diep afgraven of het ondieper funderen. Zo zou er een plattegrond bestaande uit twee wanden en één middenrij van drie zwaardere paalsporen ontstaan, met een lengte van 15m en een breedte van 4,5m. Deze tweeschepige constructie zou gezien de vele bijkomende paalsporen hersteld kunnen zijn.

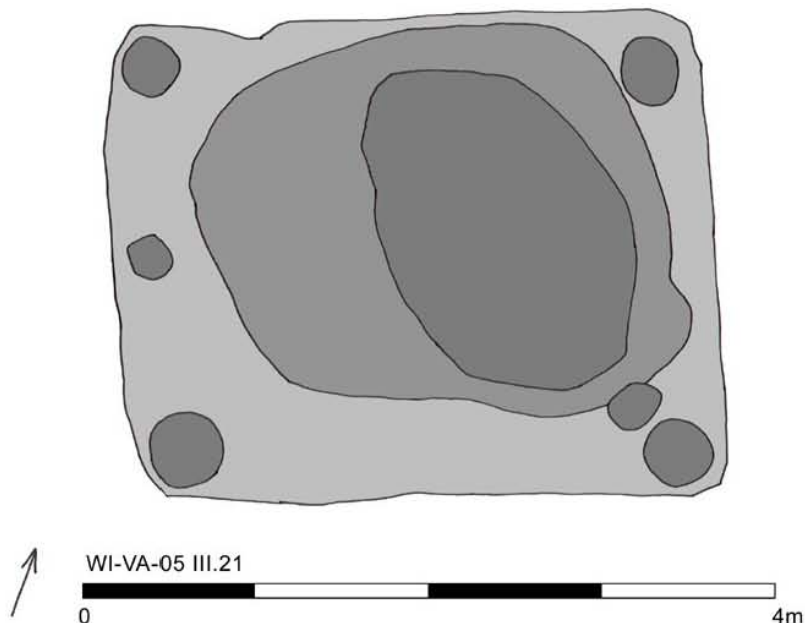

Fig. 3: Plattegrond van vroeg-Romeinse hutkom

Vlak bij deze mogelijke structuur bevindt zich – eveneens een gracht oversnijdend – een rechthoekige structuur van 3 bij 3,5m. Vrij snel bleken er in de westelijke korte zijde in de hoeken en in het midden 3 paalsporen zicht te situeren, in de oostelijke korte zijde bevonden zich in de hoeken gelijkaardige paalsporen met een bijkomend paalspoor bij de zuidoostelijke hoek. De bodem van de kuil bleek iets dieper te zijn uitgegraven langs de oostelijke zijde. Deze structuur kan zonder twijfel geïnterpreteerd worden als een hutkom. In de vulling waren de verschillende bakseltypen handgevormd aardewerk aanwezig, naast enkele dakpanfragmenten en enkele fragmenten van slingerkogels. In dezelfde context is zeker de vondst van zogenaamd technisch of Kustaardewerk te vermelden. De aangetroffen randjes behoren tot de dunwandige tulpvormige variant die typisch is voor de vroeg-Romeinse periode (Vandenbroecke 1995; Martens et al. 2002).

In vlak III bevinden zich nog een aantal kuilen met vergelijkbare contexten. Kuil 33 is eveneens een rechthoekige kuil van 2 bij 1m en een vlakke bodem op 40cm diepte. Langs de wanden lijken fijne organische bandjes te wijzen op de oorspronkelijke aanwezigheid van houten planken. Mogelijk gaat het om een voorraadkuil of –keldertje.

Verder zuidwaarts in een bijkomende proefsleuf werd in een kuil een halsfragment van een kruik met geribbelde hals in witbeige baksel aangetroffen. Het stuk sluit goed aan bij een typische vroeg-Romeinse (Augusteisch-Tiberische) kruik- en bakselvorm. Deze grote kruiken

(Camulodunum 163-166) in een baksel dat mogelijk uit de Morvan stamt (Rigby & Freestone 1986), zijn ondermeer geattesteerd in Augusteisch-Tiberische contexten in Aalter-Langevoorde en Nijmegen (De Clercq & Van Enckevort 2004) en in de pre-Roman Iron Age grafvelden in Britannïë (cfr. Verulamium King Harry Lane site: Stead & Rigby 1989). Ook in deze context werden fragmenten van technisch aardewerk aangetroffen.

4. Sporen van Fase III

In een gracht van Vlak II werd in de vulling een kruikje in typische zeepwaar uit Noord-Frankrijk (Bavay-regio) aangetroffen, te dateren tussen ca 60 en 275AD. Dergelijke kruikjes zijn één van de meest courante vormen in dit baksel (Deru & Vachard 2002). Ook in de bovenste vulling van een brede gracht van vlak III uit fase 1 werd wat kruikwaar aangetroffen, wellicht is dit materiaal intrusief. Of er daadwerkelijk sprake is van andere tastbare sporen uit fase 3 is niet met zekerheid te stellen.

5. Brandrestengraven

Verspreid over het terrein komen 5 brandrestengraven voor. Het gaat om tweemaal 2 (min of meer) bij elkaar gelegen kuilen en één geïsoleerd exemplaar. De structuren zijn erg verschillend van vorm en bewaringstoestand, maar kenmerken zich allen door een erg houtskoolrijke vulling met verbrande botsplinters. Van een structuur restte niet veel meer dan enkele houtskoolrijke molspijpen. Twee graven bestonden uit langwerpig rechthoekige kuilen die beide ondiep bleken, naast één rechthoekige zeer goed bewaarde (met zandige inzakkingslens) en één vierkante ondiepe structuur. Slechts in twee van de brandrestengraven werden vondsten gedaan, waarvan 1 volledig profiel. Het verbrande kommetje of bord met opstaande rand en ribbel aan de buitenzijde is een typisch Romeinse vorm met ruime chronologische en geografische verspreiding. Lage borden of kommen met opstaande tot licht naar binnen gebogen rand al of niet voorzien van een richel op de buitenzijde zijn typische handgemaakte producten uit de Romeinse periode met quasi geen parallellen in contexten uit de eerste eeuw voor het begin van de jaartelling. Het zijn vermoedelijk imitaties van gedraaide importvormen. De brandrestengraven zijn wellicht te interpreteren als zogenaamde 'veldgraven' (De Clercq 2000).

6. Synthese

Te Wielsbeke – Vaartstraat werden in 2005 de resten van een Late IJzertijd-occupatie op de grens van de overgang naar de Vroeg-Romeinse periode (1^e eeuw v.C.) die zich kenmerkt door verschillende grachten en nederzettingssporen aangetroffen. Uit een daaropvolgende fase (1^e helft van de 1^e eeuw n.C.), zowel op basis van aardewerk en stratigrafie stammen eveneens een aantal nederzettingssporen. Opmerkelijk is hierbij de aanwezigheid van een hutkom uit de vroeg-Romeinse periode, naast een aantal kuilen en een mogelijk tweeschepig gebouw. Een derde fase (2e helft 1e eeuw tot 3e eeuw) heeft mogelijk ook een aantal sporen nagelaten. Verspreid over het terrein bevinden zich eveneens 5 brandrestengraven.

Bibliografie

DERU X. & VACHARD D., 2002. Le groupe des pâtes savonneuses des céramiques gallo-romaines du Nord de la Gaule Belgique. *SFECAG, Actes du Congrès de Bayeux*, 477-483.

DE CLERCQ W., 2000. Een blik op een decennium archeologisch onderzoek op gallo-romeinse vindplaatsen in Oost-Vlaanderen. In: Opnieuw een decennium Oost-Vlaamse archeologie: terug- en vooruitblik. *Themanummer VOB-Info*, nr.52, 35-47.

DE CLERCQ W. & VAN ENCKEVORT H., 2005. Cruches à anses torsadées Augusto-Tibériennes. Première Approche. *SFECAG. Actes du Congrès de Vallauris*, 345-349.

MARTENS M., DEBRUYNE T. & VANDERHOEVEN A., 2004. La céramique d'un enclos Tibéro-Claudien dans le vicus de Tirlemont et la commercialisation du sel au début de l'époque romaine en Gaule du Nord. *SFECAG. Actes du congrès de Bayeux*, 401-416.

RIGBY V. & FREESTONE I., 1986. The petrology of the earliest identified Central-Gaulish imports. *Journal of Roman Pottery Studies* 1, 6-21.

STEAD I. & RIGBY V., 1989. *Verulamium. The King Harry Lane site*. English Heritage Archaeological Report 12.

VAN DEN BROECKE P., 1995. Southern sea salt in the Low Countries. A reconnaissance into the land of the Morini. In: Lodewijckx M. (ed.). *Archaeological and historical aspects of West-European societies. Album amicorum André Van Doorselaer*. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 8, Leuven, 193-205.

Contact

Hoorne, Johan
Kale-Leie Archeologische Dienst
johan.hoorne@deklad.be

De Clercq, Wim
Vakgroep Archeologie & Oude Geschiedenis van Europa
Universiteit Gent
Blandijnberg 2
9000 Gent
w.declercq@ugent.be

EEN VERSTERKING TE KNESSELARE – KOUTER: OPGRAVINGSCAMPAGNE 2006 (OOST-VLAANDEREN)

WIM DE CLERCQ, JOHAN HOORNE & DAVID VANHEE

1. Inleiding

Reeds in 2005 werd op een inbreidingsgebied te Knesselare na proefonderzoek overgegaan tot opgraving, waarbij een inheems Romeinse nederzetting en een unieke houten versterking werden onderzocht (DE CLERCQ, HOORNE & VANHEE 2006). Eind augustus, begin september 2006 kon een bijkomend stukje van het terrein opgegraven worden. Deze eenmalige kans om de gepallisadeerde versterking wat meer te vervolledigen namen de Kale-Leie Archeologische Dienst en de Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa met beide handen aan. Tijdens de opgraving werd een strook – 20 bij gemiddeld 4m – ten noorden en een groter driehoekig vlak – 35m lang en maximaal 15m breed – ten oosten van de versterking blootgelegd en onderzocht. Zo kon een klein stuk van de noordwestelijke zijde en een behoorlijk groot stuk van de zuidoostelijke zijde worden gedocumenteerd (fig.1). Hierdoor werd het grondplan van deze gepallisadeerde site aangevuld.

Fig.1: grondplan van de versterking

2. Een extra poortgebouw?

In de noordwestelijke wand kon de buitenste rij paalsporen uit 2005 verder worden gevolgd, maar ten zuidoosten daarvan werden verrassend enkele zeer zware sporen aangesneden. Het gaat om onregelmatige kruisvormen, waarbij in doorsnede bleek dat er enkele zeer zware en diep gefundeerde paalsporen en ondersteunende schuin geplaatste palen in aanwezig waren.

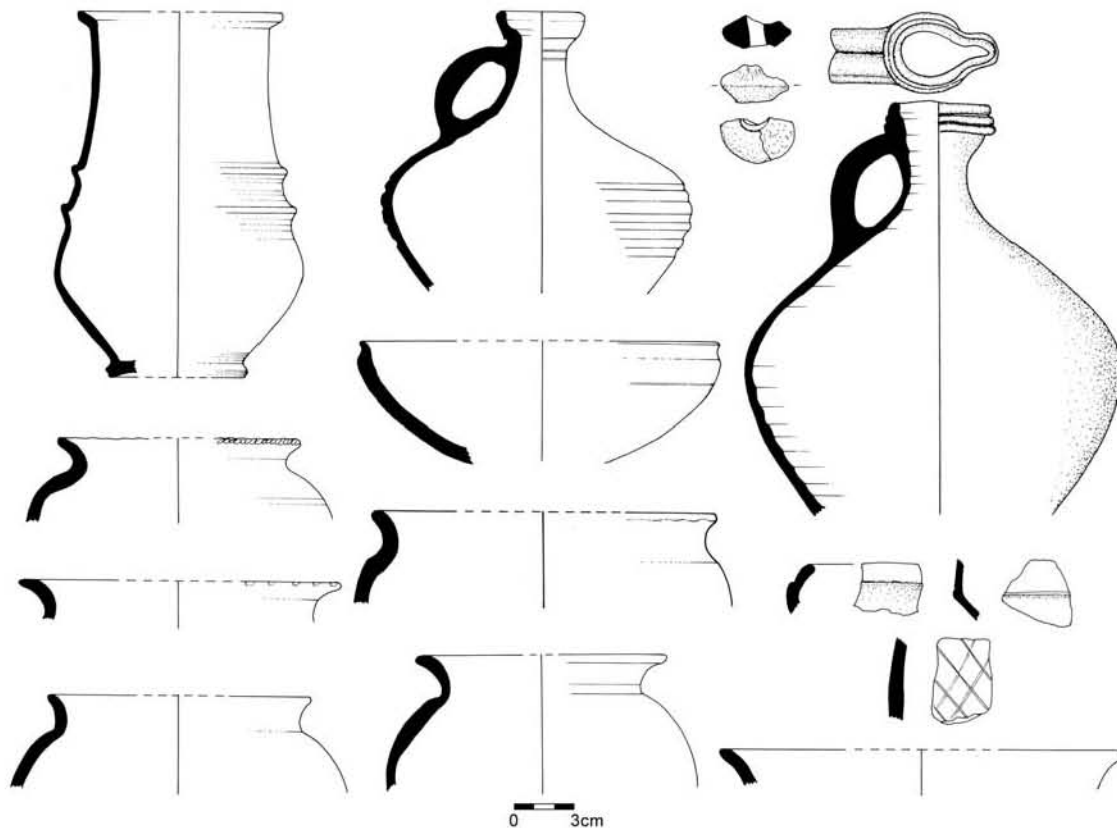
De paalsporen lijken een rechthoekige configuratie te vormen die grotendeels buiten de sleuf ligt. Gezien de gelijkenissen met de sporen die behoren tot de in 2005 als poort geïnterpreteerde structuur, lijkt het ook hier niet onmogelijk om nog een poortgebouw te gaan, maar dan wel van grotere dimensie. Andere interpretaties – zoals een torengedouw – kunnen evenmin worden uitgesloten, grotendeels wegens het ontbreken van een volledige plattegrond. De afstand tussen het poortgebouw en deze nieuwe structuur bedraagt 14m.

Van het tweede brandrestengraf dat in de sleufwand werd opgemerkt in 2005 restte slechts een kleine hoek en een aantal molsgaten gevuld met de houtskoolrijke vulling van de oorspronkelijke kuil.

3. De zuidoostelijke zijde

In 2005 kon slechts 5m van de zuidoostelijke zijde worden onderzocht, deze campagne zorgde voor een uitbreiding waarbij nog eens 24m kon worden gedocumenteerd. De wand bestaat over de volledige lengte uit een standgreppel. Op één plaats is ze onderbroken en vertoont de greppel een verschuiving naar het zuiden, zo ontstaat er een opening of doorgang (met defensieve kenmerken) van 1m.

Ten zuiden van deze opening is de wandgreppel ongeveer 0,4m diep uitgegraven, ten noorden ervan gaat het om een erg ondiep spoor. Dezelfde kenmerkende planmatigheid van de rest van de versterking geldt ook hier. Het ontbreken van sporen langs de binnenzijde van de greppel, de grootte van de paalsporen en de lijnen van palen zijn tekenend. Er zijn ook enkele grote (onregelmatige) kuilen aanwezig.

Figuur 2 : aardewerk uit paalspoor 13

4. Vondsten (fig. 2)

In tegenstelling tot de campagne 2005 waarbij slechts een klein aantal scherfjes werden gerecupereerd, konden in 2006 enkele mooie contexten opgegraven worden. Vooral de grote,

zware paalsporen herbergden heel wat vondsten. Het gaat opnieuw hoofdzakelijk om lokaal handgevormd of traag nagedraaid aardewerk in regionale stijl waarbij de potten met naar buiten gebogen rand en de borden met geprofileerde rand overheersen. Opmerkelijk was de vondst in één paalkuil (spoor 13) van twee naast elkaar gedeponeerde aardewerk-individuen onder de vorm van een kruikje in scheldevalleibaksel, en een gesmoorde kan met klaverbladvormige monding uit de Maasvallei ⁶⁶. Deze stukken horen hoofdzakelijk thuis in contexten uit de derde eeuw. Een ander opmerkelijk stuk is een beker in terra nigra-traditie in een fijn kwartsrijk baksel. De vorm herinnert vaag aan bekere in Attrebatistische traditie. In dezelfde kuil kwamen nog enkele metalen objecten te voorschijn, waaronder mogelijk een fibula in ijzer.

De algemene datering op basis van het aardewerk en de ¹⁴C-dateringen uit 2005 vanaf het tweede kwart van de 3^e eeuw tot en met het eerste kwart van de 4^e eeuw lijkt bevestigd te worden door het materiaal van deze campagne, al lijkt het nieuwe materiaal zich eerder tot de volledige derde eeuw te beperken.

5. De versterking / Conclusie

Alhoewel een vervollediging van de versterking niet mogelijk bleek, werd er in 2006 heel wat bijkomende informatie verzameld die toelaat om de plattegrond van deze opmerkelijke site aan te vullen. De standgreppel aan de zuidoostelijke wand kon heel wat verder gevolgd worden en vertoonde een doorgang. Langs noordwestelijke zijde bleken nog enkele zeer zware paalsporen op de aanwezigheid van een grote structuur te duiden, mogelijk gaat het hierbij om een tweede poortgebouw.

Parallellen voor deze site blijven schaars, al kan een opmerkelijke gelijkenis worden vastgesteld met de latere fase van de helaas kleinschalig onderzochte doch dubbel gepalissadeerde site van Evergem-Vierlinden. Ook daar werd een interpretatie als Romeinse *Holz-Erde* versterking gemaakt (Deseyn et al. 1984).

De datering van de site Knesselare-Kouter in de (late) derde eeuw, mogelijk zelfs nog in de vroege vierde eeuw, blijft gehandhaafd. Ook de voorlopige interpretatie van deze structuur op het Menapische platteland blijft ongewijzigd. Gezien de vele defensieve kenmerken kan de site als een versterking worden bestempeld. Het is echter duidelijk dat het niet om een kamp van officieel karakter gaat.

Bibliografie

DE CLERCQ W., HOORNE J. & VANHEE D., 2006. Boeren & krijgers op het Menapische platteland. Een inheemse nederzetting en een versterking te Knesselare-Kouter. *Romeinendag – Journée d'Archeologie Romaine 2006*, 27-35.

DESEYN G., DESMET G., ROMMELAERE J. & VERLOT M., 1984. Sporen van een Gallo-Romeinse nederzetting te Evergem "Vierlinden" (opgravingen 1982, 1983, 1984).

Contact

De Clercq, Wim
Vakgroep Archeologie & Oude Geschiedenis van Europa
Universiteit Gent
Blandijnberg 2

---

⁶⁶ Met dank aan F. Vilvorder (UCL) en A. Vanderhoeven (VIOE) voor hun hulp bij de determinatie van het stuk.

9000 Gent
w.declercq@ugent.be

Hoorne, Johan
Vanhee, David
Kale-Leie Archeologische Dienst
johan.hoorne@deklad.be
david.vanhee@deklad.be

DE ROMEINSE MUURSCHILDINGEN UIT DE O.L.V.-BASILIEK TE TONGEREN: OPGRAVING EN RECONSTRUCTIE

SABINE GROETEMBRIL & LARA LAKEN

Tijdens de opgravingen in de Onze Lieve Vrouwe-Basiliek te Tongeren in 2005 (fase 2) werden de wandschilderingen blootgelegd van een omgevallen muur. Door een hevige brand in de 3^e eeuw na Chr. is deze muur voorover gevallen in het vertrek waarvan hij de noordelijke wand vormde. Dit vertrek maakt deel uit van een grote Romeinse stadswoning, waarvan al tijdens de eerste fase van de opgravingen verschillende vertrekken zijn opgegraven.⁶⁷ De muur was aan twee zijden bepleisterd. De wandschildering die het eerst zichtbaar werd, was die uit het naastgelegen vertrek, dat klaarblijkelijk de meest prestigieuze decoratie heeft gehad. Het betreft een geschilderde imitatie van marmeren panelen met halfzuilen in de hoeken, waarvan de brokstukken met de zichtzijde naar boven lagen. De andere kant, die het opgegraven vertrek zelf gesierd heeft, had een beschildering op rode ondergrond met een kandelaberdecoratie. Het zou de eerste keer zijn dat in Tongeren een zo complete wandschildering uit de Romeinse tijd gevonden is; de meeste fragmenten van beschilderd pleisterwerk uit de antieke stad worden buiten context, als bouwafval teruggevonden. Uitgerekend deze schilderingen verkeerden in een jammerlijke staat, als gevolg van de enorme ravage die de brand destijds moet hebben aangericht. Het pleisterwerk was door de verbranding zeer fragiel; de beschilderde laag vertoonde overal kleine barstjes en liet gemakkelijk los van de mortellagen eronder. De archeologen zagen zich dan ook geconfronteerd met een groot probleem, aangezien het pleisterwerk niet zomaar uitgegraven kon worden. Ondanks de tussenkomst van Katleen Vandenbranden, archeologisch restaurator van de gemeente Maastricht, waren de eerste pogingen om de brokstukken in zijn geheel te lichten, weinig succesvol.

Fig. 1 : Het lichten van het beschilderd pleisterwerk na verlijming van de achterzijde (foto CEPMR/CNRS).

⁶⁷ P. Van den Hove, A. Vanderhoeven en G. Vynckier, Het archeologisch onderzoek in de O.L.V.-Basiliek van Tongeren Fase I: 1999-2001, *Monumenten en Landschappen* 21/4, 12-37.

Laagjes Japans papier, met een oplossing van Paraloid B72 aangebracht op het oppervlak, konden weliswaar het gebarsten oppervlak beschermen, maar bleken zonder een volgende laag van verbandgaasjes niet sterk genoeg om scheuring te voorkomen, waardoor de brokken bij verplaatsing onder hun eigen gewicht bezweken en in stukken vielen.

Fig. 2 : Behandeling van een plak op glazen tafel met spiegel: aanbrengen van glasvezeldoek (foto CEPMR/CNRS).

Om de werkzaamheden te kunnen voortzetten, heeft men de hulp ingeroepen van het Centre d'Etude des Peintures Murales Romaines te Soissons. De operatie was allesbehalve eenvoudig, maar heeft zijn doel bereikt: al het overgebleven pleisterwerk kon gered worden. De resterende

plakken, die met de rug naar boven lagen, konden niet direct worden vastgelijmd, omdat de drie mortellagen van elkaar losraakten. De enige oplossing was de eerste twee lagen te verwijderen en de laatste laag vlak onder het oppervlak te verlijmen. Zodoende is de schildering van de neergestorte muur in kleine stukken beetje bij beetje vastgelijmd met behulp van Paraloid B72 (25% opgelost in aceton)⁶⁸, verbandgasjes en lappen katoen.⁶⁹

In september 2006 zijn de plakken muurschildering verhuisd naar het laboratorium in Soissons (Frankrijk) om daar behandeld te worden. Ze zijn schoongemaakt, verstevigd aan de voorzijde en toen aan de achterkant. Vervolgens zijn ze omgedraaid en op een glazen tafel vastgezet en geleidelijk aan weer plat gestreken. Uiteindelijk is het katoenen doek dat bij de opgraving gebruikt was om ze te lichten, verwijderd en is op de plakken een nieuwe steunlaag van glasvezeldoek aangebracht. Het resultaat is de conservering van stevige, hanteerbare plakjes pleisterwerk, klaar om in een definitieve restauratie verwerkt te worden.

Het behandelen van de plakken muurschildering was een bijzonder moeilijke klus, gezien het feit dat ze stuk voor stuk zeer gefragmenteerd, erg dun en helemaal vervormd waren. Dankzij een consequent toegepaste nummering van de plakken tijdens de opgraving waarmee de plaatsing van elke plak ten opzichte van de andere in kaart is gebracht, konden de plakken in de juiste positie worden teruggelegd. Het geheel levert een fantastisch beeld op van een groot deel van de noordwand uit het opgegraven vertrek.

Fig. 3 : Een van de gelichte plakken van de noordwand (foto CEPMR/CNRS).

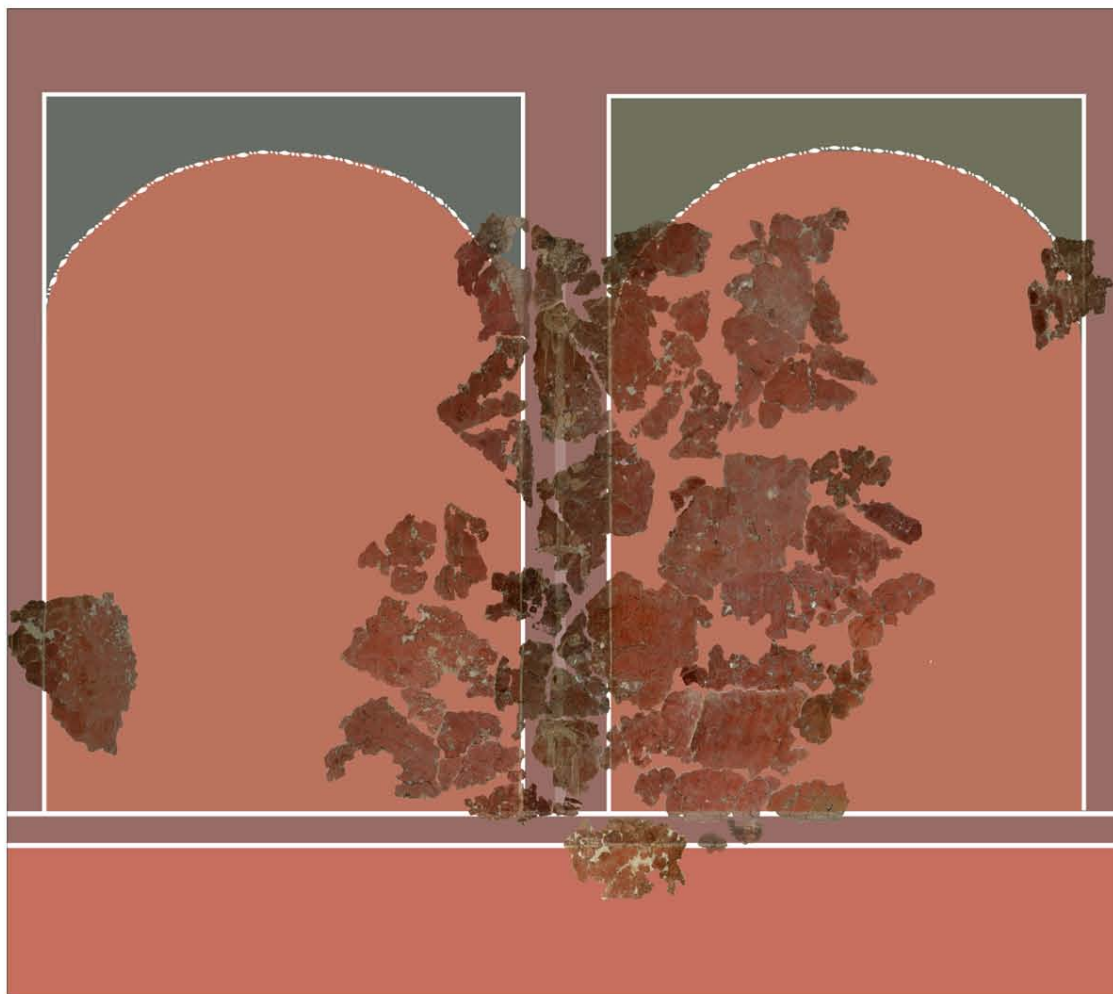
Beschrijving van de noordwand

Door de hitte van de brand is de kleur van de schildering blijvend veranderd. We kunnen slechts gissen naar de oorspronkelijke kleuren en moeten ons voor de reconstructie behelpen met de kleuren die de schildering nu heeft aangenomen.

⁶⁸ Résine copolymère 100% acrylique : poly(méthacrylate d'éthyle)(70) et poly(acrylate de méthyle)(30).

⁶⁹ S. Groetembriil, *Tongres, Basilique Notre-Dame*, rapport de fouilles CEPMR/CNRS, octobre 2005.

De decoratie is onderverdeeld in een lage sokkel en een hoofdzone met een indeling in verticale panelen en tussenpanelen. De onderzijde bestaat simpelweg uit een rode plint met spatten, waarvan de geschatte hoogte een halve meter bedraagt, op grond van de resten die *in situ* op de muur bewaard waren gebleven. Een dubbele band in bordeauxrood en roze, afgezet met witte lijnen, scheidt de sokkel van de hoofdzone. De hoofdzone bestaat uit een groot bordeauxrood veld waarin twee rode panelen geplaatst zijn, met een tussenruimte van ongeveer 30 cm. Aan de zijkanten is een ruimte vrijgelaten van 12 cm, voor twee halve tussenpanelen aan de uiteinden van de muur. De rode panelen zijn omkaderd door een simpele witte lijn. Bovenin zijn ze voorzien van een boog van witte ronde en ovale pels. Aan de andere kant van die boog heeft de ondergrond een andere kleur: grijs boven het linkerpaneel en groenig kaki boven het rechter. In een van de hoekstukken zijn de resten zichtbaar van een blauw, overigens onherkenbaar motief.

TONGRES (Belgique) (TON 1- dao)
 Basilique, mur nord
 CNRS-ENS, CEPMR
 28 novembre 2006

1 m

Etude, dessin : S. Groetembriil
 Photographie : S. Groetembriil et L. Lemoigne
 Infographie : Cl. Vibert-Guigue

Fig. 4 : Reconstructie van de noordwand met het geconserveerde pleisterwerk (foto CEPMR/CNRS).

Het tussenpaneel is versierd met een kandelaar in beige en roze tinten, bestaande uit een dikke, wat sobere steel zonder basis, waaraan objecten met linten zijn vastgebonden, afgewisseld met bosjes bladeren. De voorwerpen laten zich maar moeilijk herkennen. Ze zijn zeer schematisch weergegeven. Het middelste van de drie is een scherm met daarop twee ronde stukken fruit, vermoedelijk appels. Onder het scherm hangen linten, net als onder de andere twee bewaarde objecten, die tevens voorzien zijn van een strik aan de bovenkant. Het bovenste voorwerp stelt wellicht een schild voor met gekruiste thyrus-staven of speren

erachter. De bovenkant van de kandelaber en de gehele afsluitende zone van de muurschildering zijn onbekend, aangezien de bovenrand van de muur zich onder de fundering van de huidige basiliek bevindt.

Met behulp van de bewaarde onderdelen kunnen de afmetingen van de wandschildering gereconstrueerd worden. We kennen de breedte van de muur: het bepleisterde gedeelte meet ongeveer 3,70 m. We weten dat het middelste tussenpaneel 30 cm breed is en de zijpanelen ieder 12 cm. Als we deze breedtes aftrekken van de totale lengte van de muur, houden we de breedte van de twee rode panelen over, die we door twee delen om de breedte van elk paneel te bepalen: $3,70 - 0,30 - 0,12 - 0,12 = 3,16$ m en $3,16 : 2 = 1,58$ m.

Uit andere muurschilderingen in Gallië is bekend dat de hoogte van de panelen zich vaak tot de breedte verhoudt met 3:2. Dus als de panelen elk 1,58 m breed zijn (2/3), zijn ze naar alle waarschijnlijkheid 2,37 m hoog geweest (3/3). De onderste zone van de wand was ongeveer 0,60 m hoog; tellen we daarbij de 2,37 m hoogte van de middenzone op, dan heeft de bovenkant van de hoofdzone op ongeveer 2,97 m gelegen. De afsluiting van de wand met de overgang naar het plafond zal minimaal een Romeinse voet zijn geweest, dus ongeveer 0,30 m. Zo komen we op een minimale hoogte van de wand van 3,30 m.

Hoewel kandelaberdecoraties een bekend fenomeen zijn in Romeinse wandschilderingen en veel voorkomen in het Gallië van de eerste twee eeuwen na Christus, lijken er voor deze schildering uit Tongeren niet veel parallellen te bestaan. De sterke schematisering in de weergave van de kandelaber en de hier toegepaste afwisseling van aan de stam opgehangen objecten, schermen en bladeren lijkt vooral in Germaanse streken voor te komen. Voorbeelden uit Keulen en Trier laten net als in Tongeren sobere, massieve kandelaberstammen zonder basis zien, waaraan met strikken en linten drinkhoorns en muziekinstrumenten zijn opgehangen.⁷⁰ Nog dichterbij in de buurt komen wellicht de fragmentarische resten van een wandschildering uit Aubechies, met een schematische kandelaber voorzien van verschillende soorten schilden waaraan linten hangen.⁷¹ De reconstructie van die schildering is des te interessanter omdat er ook panelen met opgehangen parelsnoeren bij horen, een combinatie die vergeleken kan worden met de schildering uit de basiliek in Tongeren.

Van parelranden in een boogvorm zoals ze in Tongeren gebruikt zijn, bestaan in Romeinse wandschilderingen maar weinig voorbeelden. Ze verwijzen vermoedelijk naar uitvoeringen in stucrelief en steen in gebouwde architectuur, en ook het kleurverschil tussen de rode panelen en de grijzige bogen erboven accentueert de vorm van een arcade. De kandelaber op zijn beurt met zijn fruit, het schild en de linten, verwijst mogelijk naar offergaven. Misschien dat de eigenaar van het huis bewust een zekere sacrale sfeer in dit woonvertrek heeft willen oproepen. Als dat zo is, kunnen we naar zijn motieven slechts gissen. Bijgeloof, bescherming van het huis, of betrokkenheid bij de bouw van de nieuwe tempel? Wellicht zal de uitwerking van de opgravingen in de basiliek hierop in de toekomst meer licht kunnen werpen.

Contact

Groetembril, Sabine
Centre d'Étude des Peintures Murales Romaines
CNRS-ENS UMR 8546
Abbaye Saint-Jean-des-Vignes
F-02200 Soissons
appa.cepmr@free.fr

Laken, Lara
Tweede Atjehstraat 24-3
NL-1094 LG Amsterdam
laralaken@yahoo.com

---

⁷⁰ R. Thomas, *Römische Wandmalerei in Köln*, Mainz am Rhein 1993 (Kölner Forschungen, 6), 378-385, Taf. IV.2-3, 22.

⁷¹ Chr. Delplace, Les peintures murales romaines d'Aubechies en Belgique. *Revue du Nord* 67 (no 264), 1985, 96-98, fig. 11 ; Chr. Delplace, Les peintures murales romaines de Belgique. *Amphora* 63, 1991, 40-41, fig. 3.5 ; *Peintures murales romaines d'Aubechies* (exposition 1976), fig. « candélabre ».

HAVAY-GIVRY (HAINAUT), EVALUATION 2006

MARIE DEMELENNE

En 2006, le Musée royal de Mariemont a procédé à l'évaluation archéologique d'une partie du site de Havay-Givry en Hainaut. Situés non loin du village de Havay, en surplomb de la chaussée Bavay-Cologne et à proximité de la frontière française, les lieux-dits « Trou Barbet », « Les Bruyères » et « Champ de la Bruyère » font partie de la propriété de Madame Fiers. Ces terrains ont fourni depuis des décennies un matériel abondant et riche, de toutes époques (du Paléolithique⁷² au Mérovingien⁷³ au moins, en passant bien sûr par l'époque romaine, qui est très bien représentée⁷⁴).

Des photographies aériennes réalisées par C. LÉVA en 1997 ont permis d'observer des traces de substructions quadrangulaires sur les parcelles cadastrées C/26 à C/ 32 (Quévy/Givry 4ème div.) et un cercle (C/19). Des photographies plus récentes donnent aussi à voir un carré (C/7 à C/12 (pie)).

Pour cette campagne 2006, notre objectif prioritaire était la mise en évidence des structures d'époque romaine, dont nous pensions qu'il pouvait s'agir de vestiges d'édifices liés à une exploitation agricole.

La situation idéale du terrain (vue dominante sur la chaussée, proximité d'un point d'eau (source), point de vue sur la vallée de la Trouille et Mons, ...), les photographies aériennes mentionnées plus haut et les très nombreux objets découverts en prospection constituaient de sérieux indices. En outre, le découpage angulaire de la parcelle n° 27, au lieu-dit « Champ de la Bruyère » (coordonnées Lambert : 124,30/115,78), évoquait le périmètre caractéristique des fondations d'édifices appartenant à un établissement agricole d'époque romaine. C'est pour vérifier cette hypothèse que nous avons choisi d'évaluer, pour cette première campagne, le potentiel archéologique de la parcelle n°27. Celle-ci étant imbriquée dans la parcelle n° 26, les ouvertures devaient se poursuivre logiquement dans celle-ci, pour une superficie totale de 96A 20Ca.

Huit tranchées linéaires (I-VIII) de 90 mètres de long ont été ouvertes par pelle mécanique. Interdistantes de 10 mètres, ces huit tranchées d'environ 2 mètres de large ont été implantées perpendiculairement à la ligne de base (à savoir la limite entre la parcelle n°26 et la parcelle

⁷² ANDRÉ F., 2001. Quévy/Havay et Givry : recherches au lieu-dit « Les Bruyères », *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 9, p.77.

ANDRÉ F. et GENICOT F., 2002. Quévy/Givry et Havay : recherches au lieu-dit « Les Bruyères », *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 10, p.79-80.

RYSSAERT C., 2001. *De morfotechnische analyse van midden-Paleolitische reducties : de oppervlakte site Givry- Vieille Bruyère als casestudy*. Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Archeologie (Mémoire de licence inédit- promoteur : Dr Ph Crombé).

⁷³LEBLOIS E., 2003. Quévy/Givry : découverte d'une fibule mérovingienne au lieu-dit « Vieille Bruyère », *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 11, p.51.

⁷⁴ De nombreux biens culturels mobiliers d'époque romaine ont été découverts, tels le *Mercure de Givry* (GOSSERIES A., 1899-1900. Rapport sur la découverte d'une statuette de Mercure à Givry conservée aux M.R.A.H. , *ACAM*, 29, p. 69-72), un ensemble de dix objets en bronze daté du 3e siècle (.DE.LAET.S.J. 1951. Givry (Hainaut), *Archéologie*, 1, p. 159, MOISIN P., 1954. Givry, *Archéologie*, 1), un trésor monétaire (DOYEN J.-M., 1984. Le trésor de Givry (Hainaut) : aureus, deniers et antoniniens de Septime Sévère à Valérien, *Helinium*, 24, 3, p. 247-263),... . LEBLOIS E., 2003. Quévy/Havay : découverte d'une pendeloque miniature au « Trou Barbet », *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 11, p.50. DEMELENNE M. 2005. *Quévy. Etude du matériel céramique d'époque gallo-romaine retrouvé en prospection*, rapport inédit.

n°25c). Couplées à l'intervention manuelle (6 tranchées de 5 x 2m), cette opération aura permis d'évaluer un peu plus de 15 % du territoire des deux parcelles.

Une quarantaine de vestiges ont été découverts. Une vingtaine d'empierrements, sept trous de poteaux et une quinzaine de fosses ont été mises au jour. Quatre de ces fosses ont été ouvertes et leur contenu prélevé, en tant qu'ensembles fermés. L'ensemble du mobilier associé aux faits archéologiques indique une datation d'époque romaine, probablement 2ème et 3ème siècles de notre ère. De très nombreux fragments de céramique ainsi que des clous ont été récoltés. Deux pièces en alliage cuivreux, un fragment de clé et une pièce de monnaie (illisible), assez rares sur ces terrains à cause du pillage au détecteur de métaux, ont aussi été découverts.

Il résulte de cette exploration que nous nous trouvons là, sur les parcelles 26 et 27, en périphérie de l'habitat romain.

Compte tenu du taux d'érosion relativement important et du caractère manifestement périphérique de l'occupation il a été décidé de ne pas poursuivre par la fouille en extension et d'exporter la fouille vers d'autres parcelles du même site en 2007.

Contact

Demellenne, Marie
Musée Royal de Mariemont
7140 Morlanwez

MATAGNE-LA-GRANDE (DOISCHE, PROVINCE DE NAMUR): FOUILLES ET SONDAGES 2006 AU SANCTUAIRE GALLO-ROMAIN DU « BOIS DES NOËL »

PIERRE CATTELAÏN , ELISA PLEUGER & NICOLAS PARIDAENS

Introduction

Le sanctuaire du *Bois des Noël* a fait l'objet, en 2006, d'une fouille de 5 semaines, du 19 juin au 21 juillet, organisée en collaboration entre le Centre d'Etudes et de Documentation Archéologiques (CEDARC) et le Centre de Recherches Archéologiques de l'ULB (CReA), Elle a servi de cadre au stage de fouille des étudiants en archéologie de l'Université Libre de Bruxelles, auxquels se sont joints quelques bénévoles. Ces recherches ont été rendues possibles grâce aux aimables autorisations accordées par les propriétaires du site, l'Administration Communale de Doische et M. Gérard Patigny, ainsi qu'aux subsides octroyés par la Région wallonne dans le cadre de la subvention du 5 octobre 2005 en vue de la réalisation du projet "Fouille, étude, et mise en valeur de plusieurs sites archéologiques majeurs de Wallonie" (visa n° 05/13771).

Le site du Bois des Noël est localisé sur la carte IGN au 1:25 000, Sautour-Surice (n° 58/1-2), aux coordonnées Lambert 166,020 est/89,190 nord (parc. cad. : Doische (1992), 5e Div., Sect. B, n°s 1050, 1051^a et 1052^b).

Les trois secteurs explorés en 2006 sont les suivants (fig. 1) :

MTG06/01 : extension, sur 4 m² (2 x 2 m) vers le sud et sur 6 m² vers l'est de la tranchée MTG04/01 dans la terrasse semi-artificielle située à environ 150 m au nord-est du site ;

MTG06/03 : extension, sur 32 m², vers le sud et l'est, du sondage pratiqué à l'extérieur du *temenos* au sud-est du bâtiment d'angle ;

Mur nord du *temenos* : le secteur A-F/84-88 entamé en 2003-2004 a été achevé et étendu en G; le secteur B-F/76 a été approfondi et étendu en F-M ; trois nouveaux secteurs ont été ouverts : A-F/31-33, A'-G/45-47, ainsi que la berme B-F/82-83. Au total, 68 m² supplémentaires ont été explorés.

Ces trois secteurs ont livré un matériel archéologique intéressant, notamment des monnaies et de la céramique, actuellement en cours d'étude. Le secteur 03, situé en dehors de l'aire sacrée, confirme une fréquentation assez intense du site de la fin du IIIe siècle jusqu'au début du Ve siècle de notre ère. Le secteur 01, situé sur la terrasse artificielle continue de livrer lui aussi un matériel contemporain de la fréquentation du sanctuaire, sans que l'on puisse identifier la nature exacte de cette occupation (aire d'incinération liée à une nécropole, secteur artisanal,...). Les méthodes utilisées pour la fouille du mur nord, avec relevés et examens des matériaux de construction, contribuent à approfondir nos connaissances sur son architecture initiale.

Les recherches récentes menées à Matagne-la-Grande s'inscrivent dans un programme de l'Université libre de Bruxelles consacré aux rites et à la religion gallo-romaine, en collaboration, notamment, avec le Collège de France. En parallèle à l'étude de Blicquy qui nous permet d'appréhender les rites gaulois et gallo-romains de la cité des Nerviens, Matagne nous sert de support pour la période couvrant la fin de l'Antiquité.

Cette recherche peut se résumer en trois points ; expliquer l'implantation tardive d'un lieu de culte à une époque où la plupart des sanctuaires de Gaule sont détruits, comprendre quelle communauté fréquente et entretient le site et enfin, par la chronologie fine, voir à quelle période le site est abandonné et dans quelles conditions.

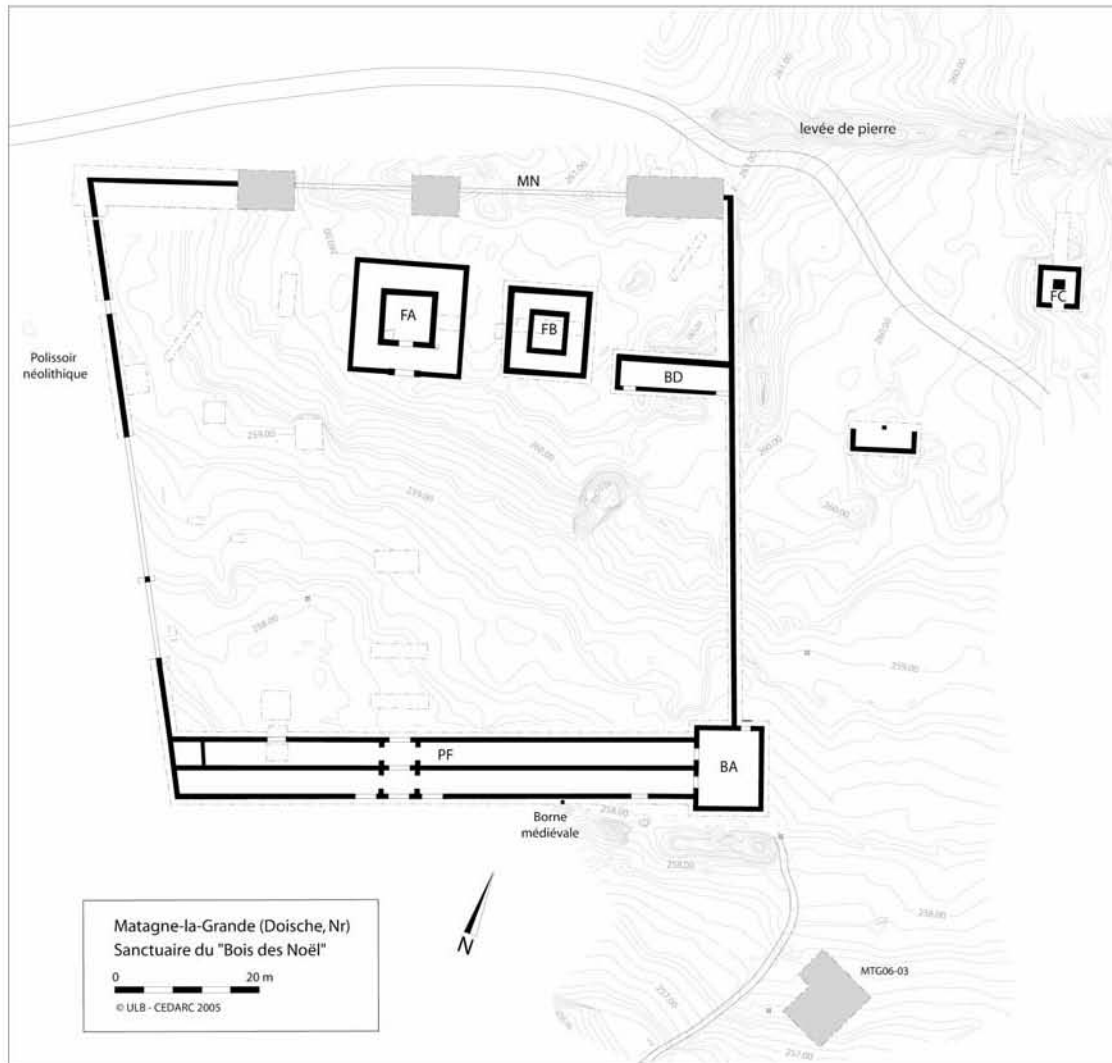

Fig. 1 : Localisation des zones de fouilles 2006, à l'exclusion de la zone MTG06-01, hors plan.

En effet, dans un premier temps, la chronologie du site nous a paru originale comparée à l'ensemble des sites religieux de nos régions. L'intérêt n'est pas tant dans l'abandon tardif d'un site païen dans le premier quart du Ve siècle que sa construction placée, dans l'état actuel de nos connaissances, dans les années 270-280.

L'examen des sites régionaux et l'analyse de leur chronologie a montré une forte occupation du sol tant au Haut-Empire qu'au Bas-Empire. Il apparaît clairement que la région du Viroin reste densément peuplée après les incursions barbares de la deuxième moitié du IIIe siècle, contrairement à d'autres régions des cités des Nerviens et des Tongres, quasiment désertées. Le schéma se rapproche plus des sites de vallée, comme la Meuse ou l'Escaut, où la césure entre la fin du IIIe siècle et le début du IVe siècle n'apparaît pas. L'explication tient peut-être dans la politique de défense du territoire mis en place avec la protection des routes et des voies fluviales ainsi que la construction de fortifications rurales, bien marquée dans la vallée du Viroin et à son confluent avec la Meuse.

Le maintien des populations provoque logiquement la persistance des lieux de cultes, comme à Matagne-la-Petite, et l'implantation, plus surprenante, de nouveaux sanctuaires. Mais au IVe siècle, le paganisme reste la religion de la société gallo-romaine, en dépit de la conversion de Constantin. Il convient également de s'interroger sur les croyances des militaires, puisque dans les régions où est attestée une protection militaire on remarque même une certaine renaissance

des cultes, comme dans la vallée du Rhin, mais également à Liberchies, où les fouilles récentes ont révélé un petit temple construit au Bas-Empire alors que la bourgade civile est désertée.

L'étude des lieux cultes nous renseigne aussi sur les invasions du IIIe siècle. Si le grand sanctuaire de la « Ville d'Anderlecht » à Blicquy cesse d'être fréquenté dans la seconde moitié du IIIe siècle, d'autres sanctuaires, comme celui de la forêt d'Halatte et de Bennecourt connaissent leur apogée dans la seconde moitié du IIIe siècle et au IVe siècle. Ils montrent que la crise économique et sociale n'est pas étendue à l'ensemble de la Gaule. Par ailleurs, l'absence de dédicaces nous empêche une fois de plus de connaître l'identité des pèlerins ainsi que les divinités honorées. Cependant, la qualité des constructions et la phase d'embellissement de la seconde moitié du IVe siècle illustre une communauté restée païenne jusqu'au début du Ve siècle et capable d'entretenir un grand sanctuaire.

Le site est abandonné dans le premier quart du Ve siècle, vraisemblablement suite au développement du christianisme. Si, au IVe siècle, chrétiens et païens coexistaient pacifiquement, les crises économiques répétées et les interdictions de Théodose et d'Arcadius eurent un rôle dévastateur sur le paganisme. À côté de cela, les chrétiens disposaient de moyens remarquables pour convaincre : les martyrs, les miracles et la promesse d'une vie après la mort.

En conclusion, nous soulignerons une fois de plus l'importance d'étudier un site religieux dans son environnement. Les recherches récentes à Matagne-la-Grande montrent le dynamisme d'une communauté régionale au Bas-Empire et se révèlent prometteuses, notamment avec la structure sur poteaux *extra muros*, riche en matériel archéologique.

Bibliographie

BRULET R., 1990. *La Gaule septentrionale au Bas-Empire : occupation du sol et défense du territoire dans l'arrière pays du Limes aux IVe et Ve siècles*, Trier (Trier Zeitschrift, Beiheft 11).

CABUY Y., 1991. *Les temples gallo-romains des Cités des Tongres et des Trévires*, Bruxelles (Publications Amphora, XII), 227-233.

CATTELAÏN P., BAVAY L., BOZET N., LORAND D. & WARMENBOL E. avec la collaboration de BAUDLET L., DANNEELS B., EÏD A. & FONTAINE A., 2004. Doische/Matagne-la-Grande : fouilles et sondages 2002-2003 au sanctuaire gallo-romain du « Bois des Noël », *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 12 , 204-209.

CATTELAÏN P., BAVAY L., BOZET N. & WARMENBOL E., 2006. Doische/Matagne-la-Grande : fouilles et sondages au sanctuaire gallo-romain du « Bois des Noël », *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 13, 231-234.

CATTELAÏN P., BAVAY L. - 2006. *Le sanctuaire de Matagne-La-Grande*, dans *L'archéologie à l'Université Libre de Bruxelles (2001-2005)*, *Etudes d'archéologie* 1, Bruxelles, 2006, 39-47.

LALLEMAND J. – 1985. Les monnaies du sanctuaire de Matagne-la-Grande. *Revue belge de Numismatique* CXXXI , 29-132.

ROBER A., 1983. *Le sanctuaire gallo-romain de Matagne-la-Grande*, Bruxelles (Archaeologia Belgica 252).

Contact

Cattelain, Pierre
Centre d'Etudes et de Documentation archéologique (CEDARC)

Rue de la Gare, 28,
5670 Treignes
cedarc@skynet.be

Pleuger, Elisa
Centre d'Etudes et de Documentation archéologique (CEDARC)
Rue de la Gare, 28,
5670 Treignes
cedarc@skynet.be

Paridaens, Nicolas
Centre de Recherches Archéologiques (CReA)
Université libre de Bruxelles. CP175
Avenue F. Roosevelt, 50
1050 Bruxelles
nparidae@ulb.ac.be.

ROMEINSE RESTEN OP HET AQUAFINTRACÉ KNESSELARE – AALTERBRUG FASE 1B EN 2

JOHAN HOORNE & DAVID VANHEE

---

1. Inleiding

In januari en augustus 2006 werden respectievelijk fase 1B en fase 2 van de collectorwerkzaamheden van Aquafin te Knesselare archeologisch begeleid door de Kale – Leie Archeologische Dienst⁷⁵. Deze werfcontroles zijn een vervolg op de reeds in de vorige Romeinendagbundel gepubliceerde resultaten van fase 1A (HOORNE et al. 2006). Na deze uiterst succesvolle begeleiding – met maar liefst 7 zones met een concentratie aan archeologische sporen – werd vol verwachting uitgekeken naar het vervolgverhaal.

2. Fase 1B : beperkte werfcontrole

Dit tweede deel van het Aquafintracé begon alvast onder een slecht gesternte. In de nasleep van fase 1A werd tijdens januari 2006 – een traditioneel drukke periode voor intergemeentelijke diensten – door de aannemer gestart met het afgraven van ongeveer 750m en gemiddeld 10m brede werkkoffer langs wegen. Dit gebeurde zonder het verwittigen van de KLAD, waardoor slechts in een laat stadium een summiere werfcontrole kon gebeuren, beperkt tot het vaststellen van enkele zones met sporen en wat evaluerend coupeerwerk.

Een eerste zone die werd aangetroffen bestond uit enkele verspreide paalsporen. De weinige aangetroffen scherfjes wijzen op een mogelijke datering in de Romeinse periode. Wegens tijdsgebrek kon deze zone niet geschaafd, noch gecoupeerd worden. De tweede zone – die uitgebreider werd onderzocht – bestond uit een aantal parallelle grachten en een drietal kuilen. Alhoewel geen materiaal gerecupereerd werd, lijkt de zeer houtskoolrijke vulling van deze laatst vermelde sporen erg veel overeenkomsten te vertonen met de traditionele brandrestengraven uit de regio gekend van de Romeinse periode. Wellicht kunnen ze geïnterpreteerd worden als veldgraven.

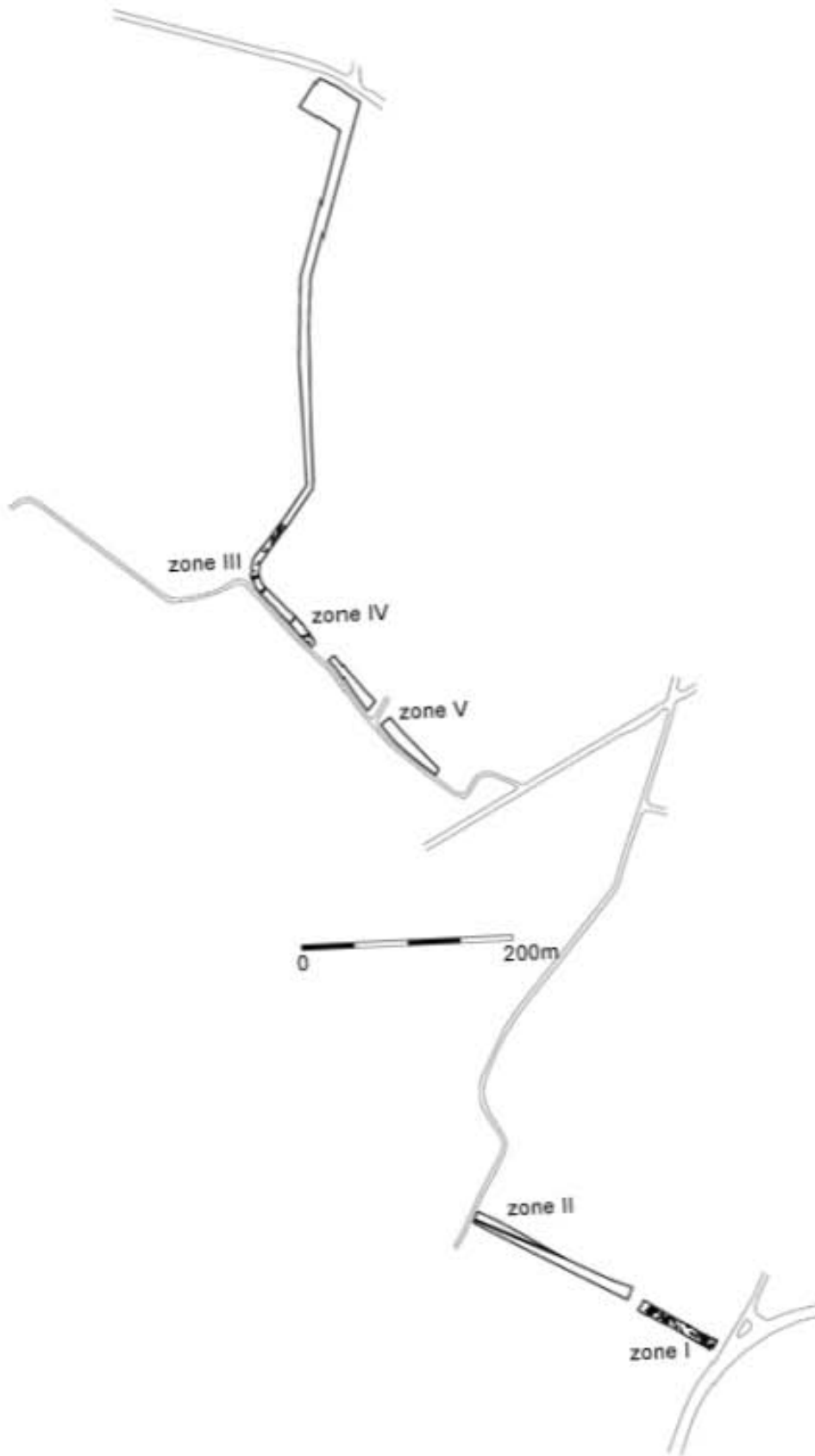
3. Fase 2 : uitgebreide werfbegeleiding

Fase 2 van de collectorwerkzaamheden werd uitgevoerd door een andere aannemer die wél tijdig verwittigde dat de werken zouden uitgevoerd worden. Vandaar dat deze fase die ongeveer 950m besloeg, uitgebreid werd geprospecteerd en opgegraven waar nodig. Een van de meest opzienbarende vondsten was een nederzetting uit de Vroege La Tène-periode (HOORNE & VANHEE 2007), in dit artikel wordt echter kort ingegaan op de twee Romeinse vindplaatsen.

Zone II is de minst interessante van beide sites. Het gaat slechts om één gracht die over een lengte van 95m kon gevolgd worden. De breedte van de gracht bedroeg gemiddeld 1,5m en op de enige plek waar ze gecoupeerd werd, was de diepte 70cm. De vulling was erg organisch en bevatte aardewerkscherven die algemeen als inheems-Romeins te bestempelen zijn. Op dit veld werden tijdens luchtfotografische prospecties (door Jacky Semey, UGent) enkele haakse en parallelle grachttracés ontdekt, die er mogelijk mee in verband staan.

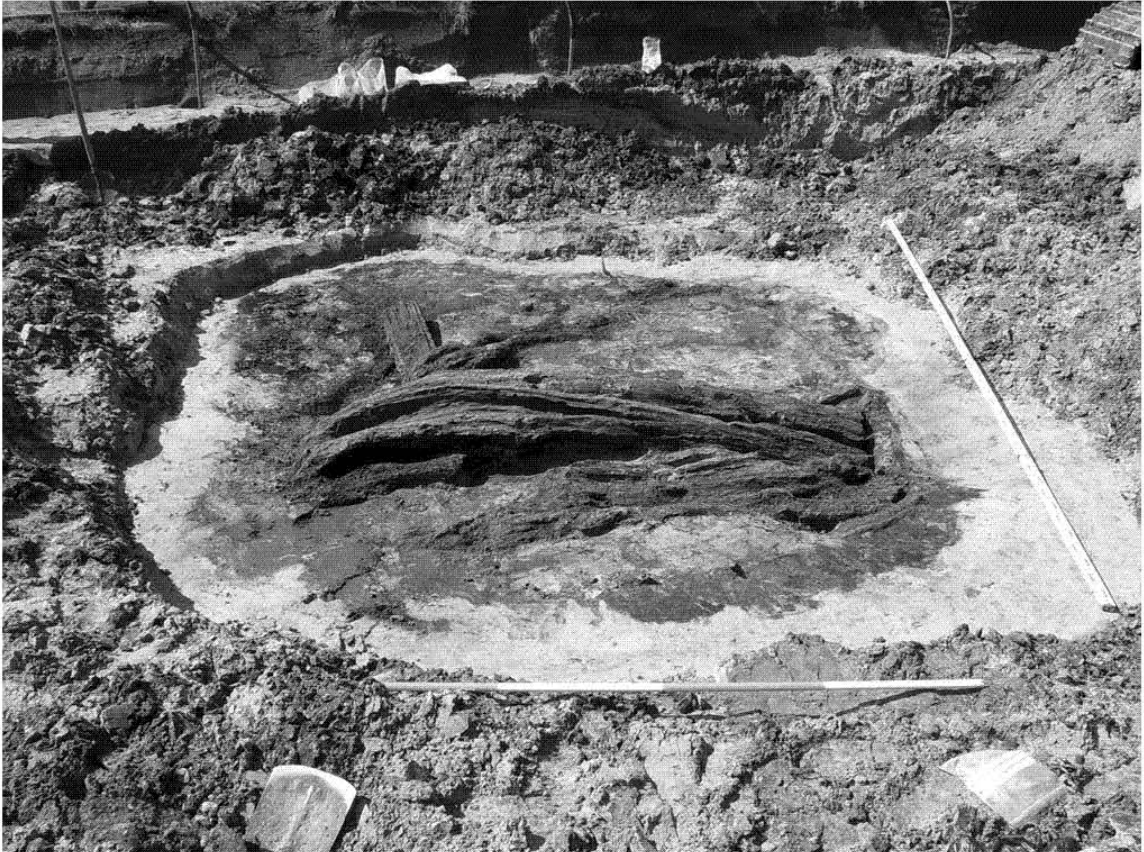
---

⁷⁵ Met dank aan Wim De Clercq (UGent) en vrijwilligers : Adelheid De Logi, Liesbeth Messiaen, Ellen Van de Velde, Mieke Van de Vijver, Eline Van Heymbeek en Danny Verheye.

Figuur 1 : overzichtplan van de werken ten westen van de dorpskern

Op zone I werden de meeste Romeinse vondsten gedaan van deze fase van het project. De zone kenmerkt zich door een lange strook van bewaarde podzol, mogelijk vermengd met leef- en/of ploeglagen. In deze onregelmatige laag werden naast een laatneolithisch pijlpunt, enkele scherven uit de Metaaltijden en volmiddeleeuws aardewerk ook Romeinse scherven en wat fragmenten van dakpannen opgemerkt. Behalve dit spoor, werden ook een aantal duidelijk antropogene structuren aangesneden. Het gaat daarbij om een gracht, een zestal kuilen, twee paalsporen en een grote circulaire verkleuring. Op basis van het aardewerk in de sporen kunnen ze allen binnen de Romeinse periode geplaatst worden.

Figuur 2: zicht op de als dump hergebruikte waterput

De circulaire verkleuring die zich centraal in de afgegraven sleuf situeerde, had een specifieke gelaagdheid in de vulling, die onmiddellijk deed vermoeden dat het om een waterput zou gaan. Bovendien kwam uit een boring centraal in de kuil hout. Vervolgens werd overgegaan tot coupering, waarbij al snel twee horizontaal liggende boomstronken van 3m lang, enkele takken en wat planken en balken aan het licht kwamen. Op hetzelfde niveau werd de volledig bewaarde rand en schouder van een grote dolium en een bijna volledige fijnwandige beker uit Noord-Frankrijk ontdekt. De vulling bevatte eveneens dakpanfragmenten, lokaal aardewerk en een aantal scherfjes Keuls aardewerk. Globaal gezien valt dit materiaal in de volle 2^e eeuw te dateren. Toen de coupe werd doorgetrokken bleek er geen beschoeiing centraal in de kuil te zitten. Wat wel duidelijk werd, is het heruitgraven en omwoelen van het bovenste deel van de waterputvulling. Toen de resterende helft van de structuur werd afgegraven bleek er uiteindelijk tegen de oostelijke wand een deels ingeklapte, deels uitgebroken houten beschoeiing aanwezig te zijn. Deze was oorspronkelijk vierhoekig of vierkant van vorm en bestond uit onderaan twee horizontale rechtopstaande planken ingebed in twee horizontale stammetjes met uitsparingen. De zijden bedragen op basis van de onderste opbouw ongeveer 85cm. Boven en tegen deze planken stonden verticaal geplaatste planken naast elkaar, verstevigd met een horizontale plank er achter. Iets hoger in de vulling werden ook resten van vlechtwerk opgemerkt. Mogelijk gaat het om resten van (een poging tot) herstelling. Een terra sigillata-fragment met versiering afkomstig uit de aanlegkuil valt te dateren in de late 1^e eeuw.

Deze waterput heeft wellicht een eerste aanleg gekend in de late 1^e eeuw, waarbij de houten beschoeiing waarschijnlijk bestond uit een vierkante vorm van een composiet aan horizontale en verticale planken. Men poogde mogelijk de waterput terug aan te leggen of uit te breken, waarna de kuil als dumpzone voor enkele boomstronken en houten elementen werd gebruikt. Op basis van het aanwezige materiaal kon deze fase gedateerd worden in de volle 2^e eeuw.

Naast de onderzochte sporen, doet de aanwezigheid van de aardewerkvondsten – dolium, terra sigillata, importbeker en Keulse waar naast lokaal vervaardigd materiaal – en dakpannen vermoeden dat er in de directe omgeving een Romeinse nederzetting uit de 1^e tot 2^e eeuw aanwezig moet zijn.

4. De balans na drie fases werfbegeleiding

In totaal werd in de gemeenten Aalter en Knesselare ongeveer 3,5km van een gemiddeld 8m breed traject voor de aanleg van een Aquafincollector archeologisch opgevolgd. Voor 2,75km werd dit traject grondig opgevolgd en waar concentraties aan archeologische sporen werden aangetroffen, werden deze opgegraven; voor de resterende 750m werd slechts een werfcontrole ondernomen. Uiteindelijk werden 13 archeologische zones (voor verschillende periodes) aangetroffen, waarbij het in 4 gevallen om omvangrijke of belangrijke nederzettingssites uit zowel de Late IJzertijd of de Romeinse periode gaat. Uit de Romeinse periode herhalen we voor fase 1A (2005) kort de paalsporencluster met boomstamwaterput van zone II die duidelijk een nederzettingssite verraadt waarvan bovendien omliggende perceelsgrachten, spiekers en enkele kuilen werden aangetroffen op zones I en III (HOORNE et al. 2006). Wellicht gaat het om een groter nederzettingcomplex.

Naast de puur wetenschappelijke surplus van de verworven kennis, speelt de informatie uit deze lukrake landschapsdoorsnede een belangrijke rol. Alhoewel een volledige nederzetting niet kan worden opgegraven, kan ze wel worden gelokaliseerd. Deze informatie spekt de gevoelige zones op de Lokale Archeologische Advieskaarten natuurlijk aan. Mogelijk belangrijker is de impact op 'predictive modelling': waar de sites verwacht worden, komen ze inderdaad soms voor; voor de zones waar op dit ogenblik minder potentieel wordt verwacht, blijken echter intacte en goed bewaarde sites aanwezig te zijn. Dit toont aan dat er nog steeds te weinig kennis is van het archeologisch archief om de volledige draagwijdte te bevatten. Bij het geleidelijk opvullen van de kennislacunes bewijzen dergelijke opvolgingen, zelfs kleinschalige in vergelijking met bijvoorbeeld de opvolging van het VTN-project (IN'T VEN & DE CLERCQ 2005), nuttige diensten.

Bibliografie

HOORNE J. & VANHEE D., 2007. Nederzettingssporen uit de Vroeg La Tène-periode en andere vondsten uit de Metaaltijden op het Aquafin tracé te Knesselare (provincie Oost-Vlaanderen). *Lunula. Archaeologia protohistorica* XV, 147-154.

HOORNE J., VANHEE D., EGGERMONT N. & DECORTE J., 2006. Dwars door het landschap. Resten van een nederzetting, akkersystemen en begravingen op het Aquafin tracé Aalter-Brug – Knesselare. *Romeinendag – Journée d'archéologie romaine* 2006, 41-47.

IN'T VEN I. & DE CLERCQ W., 2005. Een lijn door het landschap. Archeologie en het VTN-project 1997-1998. Deel 1 & 2. Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, Brussel. (= *Archeologie in Vlaanderen Monografie* 5)

Contact

Hoorne, Johan
Vanhee, David
Kale-Leie Archeologische Dienst
johan.hoorne@deklad.be
david.vanhee@deklad.be

CONTENU - INHOUD

Avant-propos – Inleiding	3
Programme - Programma	4
Het archeologisch onderzoek in de O.L.V.-Basiliek te Tongeren Annick Arts, Peter Van den Hove, Vanessa Vander Ginst, Alain Vanderhoeven & Geert Vynckier	5
Les recherches préventives dans le vicus d'Arlon en 2006 Denis Henrotay	11
Sporen van een gebouw uit de Romeinse periode aan de Nerviërsstraat in Asse (Vlaams-Brabant) Kristine MAGERMAN	15
La villa gallo-romaine du Champ de Saint-Eloi: Fouille du corps de logis Nicolas Authom & Nicolas Paridaens	21
Les peintures de la villa de Merbes-le-Château Sabine Groetembril & Rui Nunes Pedroso	25
Liège, site de la place Saint-Lambert. Plan et implantation dans la topographie locale de l'édifice romain D. Henrard, P. van der Sloot & J.-M. Léotard. Avec la collaboration d' O. Collette	29
Les bois de la villa de Mageroy François Casterman, Henri Gratia & Benoît Halbardier	35
Het Romeins castellum van Oudenburg: <i>Post-excavation</i>-onderzoek resulteert in nieuwe chronologie Sofie Vanhoutte	39
Twee civiele nederzettingen aan de Loostraat te Huissen Miel Schurmans	45
De ravitaillering van de Romeinse troepen in Gallië en Germanië tijdens de militaire campagnes van Caesar en Augustus Robert Nouwen	49
Apports de l'archéologie préventive à la connaissance du terroir antique du Mélantais (France) Pascal Quérel, avec la collaboration de Carole Quérel	53
Grootschalig nederzettingsonderzoek in een inheems-Romeins landschap. Het preventief archeologisch onderzoek "Kluizendok" in de Gentse haven (fase 2005-2006) Wim De Clercq, Pieter Laloo, Yves Perdaen, Philippe Crombé	59
Een Romeinse steenbouw te Aalter – Loveldlaan (provincie Oost-Vlaanderen) Johan Hoorne, Wim De Clercq & Arne Verbrugge	67

Twee Gallo-Romeinse nederzettingen langs de Kortewaagstraat te Menen (prov. West-Vlaanderen)	73
Wouter Dhaeze & Arne Verbrugge	
La villa romaine de Hollogne-Waha (Marche-en-Famenne), Fouilles 2006	79
Marie-Hélène Corbiau	
Pont-à-Celles/Viesville: tombes romaines au sein du cimetière mérovingien	81
Cécile Ansieau & Gaëlle Dumont	
Archeologisch noodonderzoek op de site Grobbendonk-Melkerijstraat	85
Jef Vansweevelt & Rica Annaert	
Vroeg-Romeinse nederzetting te Wielsbeke – Vaartstraat (West-Vlaanderen)	89
Johan Hoorne & Wim De Clercq	
Een versterking te Knesselare – Kouter: Opgravingscampagne 2006 (Oost-Vlaanderen)	95
Wim De Clercq, Johan Hoorne & David Vanhee	
De Romeinse muurschilderingen uit de O.L.V.-Basiliek te Tongeren: opgraving en reconstructie	99
Sabine Groetembril & Lara Laken	
Havay-Givry (Hainaut), Evaluation 2006	105
Marie Demelenne	
Matagne-la-Grande (Doische, province de Namur): fouilles et sondages 2006 au sanctuaire gallo-romain du « Bois des Noël »	107
Pierre Cattelain, Elisa Pleuger & Nicolas Paridaens	
Romeinse resten op het Aquafinracé Knesselare – Aalter-Brug Fase 1B en 2	111
Johan Hoorne & David Vanhee	

ROMEINENDAG - JOURNÉE D'ARCHEOLOGIE ROMAINE

